

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ANADOLU MEVLEVÎHÂNELERİNİN
ÂSİTÂNE-İ ÂLİYYE İLE MEKÂNSAL
KURGU BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI
DEĞERLENDİRMESİ

Bedra Çeşminaz KAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Temmuz-2025
KONYA
Her Hakkı Saklıdır

TEZ KABUL VE ONAYI

Bedra Çeşminaz KAR tarafından hazırlanan “**Anadolu Mevlevîhânelerinin Âsitâne-i Âliyye ile Mekânsal Kurgu Bağlamında Karşılaştırmalı Değerlendirmesi**” adlı tez çalışması 22/07/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Prof. Dr. Dicle AYDIN

.....

Danışman

Prof. Dr. Esra YALDIZ

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAŞ

.....

Fen Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun .../.../20.. gün ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Havvanur UÇBEYİAY
FBE Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

Bedra Çeşminaz KAR

Tarih: 22.07.2025

*Merhum dedelerim Adil KÜÇÜK
ve Mustafa KOÇAK
beyefendilere...*

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANADOLU MEVLEVÎHÂNELERİNİN ÂSİTÂNE-İ ÂLİYYE İLE MEKÂNSAL KURGU BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

Bedra Çeşminaz KAR

**Necmettin Erbakan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı**

Danışman: Prof. Dr. Esra YALDIZ

2025, 163 Sayfa

Jüri

Prof. Dr. Esra YALDIZ

Prof. Dr. Dicle AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAŞ

İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri olan inanma ihtiyacının mîmârî tezâhürleri olan dînî yapılar tarih boyunca çok çeşitli yapı sınıflarına ayrılmışlardır. Bunlardan biri olan tarikat yapıları, Anadolu'nun kapılarının Türklere açıldığı dönemden itibaren özellikle XIII. yüzyılda göçler vasıtasıyla bu coğrafyaya gelen mutasavvıflar aracılığıyla kendini göstermeye ve coğrafya içerisinde yayılmaya başlamışlardır. Bu dönemin en etkili tarikatlarından biri olan *Mevlevîlik*, *Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri*'nin (k.s.) yolundan giden ve onun görüşlerini benimseyen kimselerin intisab ettiği tarikattır. Bu tarikatın âdâb ve usûlü çerçevesince şekillenen mîmârî yapılar olarak karşımıza çıkan *mevlevîhâne*ler, Mevlevîliğin eğitim, ibâdet ve yaşam mekânlarını barındırmakla birlikte daha pek çok fonksiyonu karşılamaktadırlar. Mevlevî âdâb ve erkânı doğrultusunda ortaya çıkmış yaşayışa uygun biçimlerle tezâhür etmiş ve sonucunda meydana gelen “*Mevlevîliğe özgü mîmârî gereklilikler*”le şekillenmiş mevlevîhâne yapılarında diğer tarikat yapılarında görülmeyen bazı özelleşmiş mekânların varlığı gözlemlenmektedir. Bu özelleşmiş mekânlar ve gereklilikler vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasının her bir tarafında bulunan mevlevîhâne yapılarında bazı ortak noktalarla okunan kültürel ve geleneksel birliğin varlığından söz etmek mümkündür. İlk tesis edilen mevlevîhâne olan Âsîtâne-i Âliyye yani Konya Mevlevîhânesi ardıllarına mîmârî gibi pek çok hususta örnek teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir. Anadolu coğrafyası içerisinde bulunan Afyonkarahisar, Kütahya ve Bursa Mevlevîhâneleri üzerinden mevlevîhâne arasındaki söz konusu kültürel birliğin plan bazında mekâna tezâhürlerini gözler önüne sererek *Mevlevîliğe özgü mîmârî gerekliliklerin* mekânsal kurgu bağlamında Âsîtâne-i Âliyye ile karşılaştırmalı değerlendirmesinin yapılması çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Bu amaçla ilk olarak geniş çaplı bir literatür taramasıyla birlikte “*mevlevîhâne*” kavramı üzerinde durulup ardından mevlevîhânelerdeki mekânsal gereklilikler detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Sonrasında çalışma kapsamı içerisinde bulunan *üç Anadolu mevlevîhânesi* hakkında tafsîlatlı bilgi edinilmiştir. Son olarak değerlendirme kısmında ise literatürden gelen başlıklar altında Âsîtâne-i Âliyye ile üç Anadolu mevlevîhânesi *karşılaştırmalı değerlendirmeye* tabi tutulmuştur. Bu kısımda kullanılan başlıkların tamamı literatür taraması esnasında yapılan okumalardan gelen bilgiler doğrultusunda ortaya konan başlıklardır. Başlıklar altında plan şemaları üzerinden detaylı olarak incelenen üç Anadolu mevlevîhânesinin, Âsîtâne-i Âliyye ile değerlendirilmesi karşılaştırmalı tablolarda sunulmuştur. Bunun sonucunda mevlevîhâne yapılarının Mevlevî âdâb ve erkânından gelen esasları koruduğu ve mekânlarının arkasında bu esasların yattığı görülmekle birlikte zikredilen esasların mekânların biçimsel oluşumundan ziyade işlevsel oluşumunda etken olduğu sonucuna varılarak Anadolu mevlevîhânelerinin Âsîtâne-i Âliyye ile mekânsal kurgu bağlamında karşılaştırmalı değerlendirmesinin literatüre mütevâzı bir katkı olması temenni edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âsîtâne-i Âliyye, Afyonkarahisar Mevlevîhânesi, Bursa Mevlevîhânesi, Konya Mevlevîhânesi, Kütahya Mevlevîhânesi, Mevlevîhâne Mîmârisi, Mevlevîlik, Mîmârî Okuma

ABSTRACT

MS THESIS

COMPARATIVE EVALUATION OF ANATOLIAN MEVLEVÎHÂNES WITH ÂSÎTÂNE-İ ÂLİYYE IN THE CONTEXT OF SPATIAL FICTION

Bedra Çeşminaz KAR

**THE GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE OF
NECMETTİN ERBAKAN UNIVERSITY
THE DEGREE OF MASTER OF SCIENCE IN ARCHITECTURE**

Advisor: Prof. Dr. Esra YALDIZ

2025, 163 Pages

Jury

Prof. Dr. Esra YALDIZ

Prof. Dr. Dicle AYDIN

Asst. Prof. Dr. Mustafa KAŞ

Religious buildings, which are the architectural manifestations of one of the most basic human needs, the need to believe, have been divided into various classes throughout history. The buildings of tariqats, which are one of them, started to appear and spread within the geography through the Sufis who came to this geography through migrations, especially in the XIIIth century, starting from the period when the gates of Anatolia were opened to the Turks. *Mevleviism*, one of the most influential tariqats of this period, is the tariqat to which people who follow the path of *Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri* (k.s.) and adopt his views belong. *Mevlevîhânes*, which appear as architectural structures shaped within the framework of this tariqat's rules and observances, fulfill many other functions as well as housing the education, worship and living spaces of Mevlevism. In melevîhâne buildings, which are shaped by the "architectural requirements specific to Mevlevism" that have emerged in line with the Mevlevî etiquette and manners and manifested in forms suitable for the life that emerged as a result, the existence of some specialized spaces that are not seen in other tariqat buildings is observed. Through these specialized spaces and requirements, it is possible to talk about the existence of a cultural and traditional unity that is read with some common points in melevîhâne buildings located all over the Ottoman geography. Asitâne-i Âliyye, which was the first melevîhâne established, is important in terms of setting an example for its successors in many aspects such as architecture. The aim of this study is to reveal the spatial manifestations of the cultural unity between Melevîhânes in Afyonkarahisar, Kütahya, and Bursa, located within the geography of Anatolia, and to make a comparative evaluation of the architectural requirements specific to Mevleviism in the context of spatial design. To this end, the concept of "melevîhâne" was first examined through an extensive literature review, followed by a detailed analysis of the spatial requirements of Melevîhânes. Subsequently, detailed information was obtained about the *three Anatolian Melevîhânes* included in the scope of the study. Finally, in the evaluation section, the Âsitâne-i Âliyye and the three Anatolian Melevîhânes were subjected to a *comparative evaluation* under headings derived from the literature. All of the headings used in this section are based on information obtained from readings during the literature review. The three Anatolian Melevîhânes, which were examined in detail using plan diagrams under the headings, are evaluated in comparison with the Âsitâne-i Âliyye in comparative tables. As a result, it was concluded that Melevîhânes preserved the principles derived from Mevlevi etiquette and rituals, and that these principles underlay the design of the buildings. However, it was also concluded that these principles were more influential in the functional design of the buildings than in their formal design. It is hoped that this comparative evaluation of the Anatolian Melevîhânes in the context of spatial design with the Âsitâne-i Âliyye will make a modest contribution to the literature.

Keywords: Âsitâne-i Âliyye, Afyonkarahisar Melevîhânesi, Bursa Melevîhânesi, Konya Melevîhânesi, Kütahya Melevîhânesi, Architecture of Melevîhâne, Mevlevîlik, Architectural Reading

ÖNSÖZ

Tez süreci boyunca desteklerini esirgemeyen, her daim tecrübe ve bilgi birikimleriyle yanımda olan, bana sadece mesleki alanda değil her alanda katkı sağlayan, değerli danışman hocam Prof. Dr. Esra YALDIZ'a; çalışmaya yol gösterici değerlendirmeleri ve yapıcı eleştirileriyle katkıda bulunan saygıdeğer jüri üyelerim Prof. Dr. Dicle AYDIN ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KAŞ'a teşekkür ederim.

Çalışmanın her aşamasında kıymetli fikir ve görüşleriyle destek olan, takıldığım noktalarda yardımlarını esirgemeyerek çalışmayı ilerletebilmeme vesile olan değerli Prof. Dr. Sezai KÜÇÜK ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇIPAN'a; çalışma için gerekli olan fotoğrafların çekilmesi ve alan çalışması için her türlü kolaylığı sağlayarak yardımcı olan Konya Mevlana Müzesi Müdürü Dr. Naci BAKIRCI'ya; ilgili mevlevîhâneler hakkında arşivlerinde bulunan bilgi ve fotoğrafları paylaşarak çalışmaya katkı sağlayan KÜMAKSAD Başkanı Rıza Tekin UĞUREL ve Postnişin Fahri ÖZÇAKIL'a saygı ve şükranlarımı sunarım.

Hayatım boyunca attığım her adımda arkamda duran eğitim hayatımın en büyük destekçileri babam Mevlevî Şeyhi Postnişin Ahmet Sami KÜÇÜK ve annem Nezahat KÜÇÜK'e; akademik hayatın stresli dönemlerinde, özellikle sınavlar ve zor zamanlarda beni hiçbir zaman yalnız hissettirmeyen kardeşim Gevher Ehlinaz KÜÇÜK'e; varlıklarından güç aldığım ve mânevî desteklerini her zaman hissettiğim babaannem Sebahat KÜÇÜK ve anneannem Gürcü KOÇAK'a; bu çalışmanın fikir aşamasından son okumasına kadar her safhasında emeği olan, yardım eden, yol gösteren, tecrübe ve bilgisiyle her daim yanımda olan halam Leyla Betül KÜÇÜK'e; sürecin her türlü zorluğunu benimle birlikte omuzlayan, anlayışı, sabrı ve desteğiyle bu süreci kolaylaştıran eşim Nafi Talha KAR'a; süreç içerisinde gösterdikleri anlayış ve desteklerinden dolayı Ali İhsan KAR ve Esin KAR'a ve bunca teşekkürle rağmen burada ismini saymadığım tüm değerli hocalarım, aile büyüklerim ve arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bedra Çeşminaz KAR
KONYA-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Amacı.....	3
1.2. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları	4
1.3. Materyal ve Yöntem	6
1.4. Kaynak Araştırması	8
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE MEVLEVÎLİK.....	12
2.1. Kısa Hatları ile Tasavvuf	12
2.1.1. Tasavvuf tarihinin başlıca kaynakları ve tanımı	12
2.1.2. Tasavvufun menşei ve konusu	14
2.1.3. Tasavvufta zikir	15
2.1.4. Tasavvufta “seyrüsülûk” ve “sûfi” kavramları	16
2.1.5. Tasavvufun tarihi	17
2.2. XIII. Yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti	19
2.3. Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri (k.s.)	21
2.4. Mevlevîliğin Teşekkülü	27
2.5. Mevlevîlikte Âdâb ve Erkân	30
2.5.1. Mevlevîlikte 18 görev	34
2.6. Bölüm Değerlendirmesi	40
3. MEVLEVÎHÂNE KAVRAMI VE MEKÂNSÂL GEREKLİLİKLER.....	42
3.1. Mevlevîhânelerde Bulunması Gereken Başlıca Mekânlar.....	45
3.1.1. İbâdet ve eğitim fonksiyonlarına yönelik mekânlar	51
3.1.2. Ziyâret fonksiyonuna yönelik mekânlar	54
3.1.3. Barınma fonksiyonuna yönelik mekânlar	55
3.1.4. Beslenme fonksiyonuna yönelik mekânlar	58
3.1.5. Temizlenme fonksiyonuna yönelik mekânlar	61
3.1.6. Ulaşım fonksiyonuna yönelik mekânlar	63
3.1.7. Tâlî mekânlar	63
3.2. Bölüm Değerlendirmesi	64
4. ANADOLU MEVLEVÎHÂNELERİ.....	67

4.1. Anadolu Mevlevîhânelerinin Tarihsel Gelişimi	67
4.2. Âsitâne-i Âliyye Konya Mevlevîhânesi.....	70
4.2.1. Mevlevîhânenin tarihçesi.....	70
4.2.2. Mevlevîhânenin mîmârîsi	75
4.3. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi	94
4.3.1. Mevlevîhânenin tarihçesi.....	95
4.3.2. Mevlevîhânenin mîmârîsi	99
4.4. Kütahya Mevlevîhânesi	107
4.4.1. Mevlevîhânenin tarihçesi.....	108
4.4.2. Mevlevîhânenin mîmârîsi	111
4.5. Bursa Mevlevîhânesi.....	119
4.5.1. Mevlevîhânenin tarihçesi.....	119
4.5.2. Mevlevîhânenin mîmârîsi	124
5. DEĞERLENDİRME	129
5.1. Değerlendirme Başlıklarının Belirlenmesi	129
5.2. Değerlendirme	130
6. SONUÇ	151
7. KAYNAKLAR	156

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

- (k.s.) : Kuddise sırruh
(k.v.) : Kerremallâhu vecheh
(r.a.) : Radıyallâhu anh
(s.a.v.) : Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
(v. __) : vefat tarihi
vb. : ve benzeri
vs. : vesâire

1. GİRİŞ

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan gereksinimlerini karşılamak amacıyla bir mekân üretim disiplini olarak karşımıza çıkan mîmarlık, birincil kullanıcısı olan insanın gereksinimlerinden ayrı düşünülmemelidir. Beden ve ruh yapısıyla bir bütün olan insanın; beden yapısı beslenme ve barınma gibi fizyolojik ihtiyaçları gerektirirken, ruh yapısının en önemli gerektirmesi inanma ihtiyacıdır (Aydın, 2009). Yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de Allâh-û Teâlâ bu konuda, Zâriyât Sûresi 56. âyette “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*” buyurmuştur (Bursevî, 2015). İnsanın yaratılış amacının “kulluk” olduğunu ifade eden bu âyet-i kerîmeyi *Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri* (k.s.), *Mesnevi*’sinde şu şekilde beyan etmiştir:

Âdem evlâdının her işte kuvveti vardır. Lâkin onun yaratılışından maksad, Allah’a ubûdiyyet ve ibâdettir.

“Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” âyetini oku ve anla ki, dünyadan maksûd olan ibâdetten başka bir şey değildir.

Kitaptan maksud olan, bahsettiği fen olmakla beraber sen onu yastık yapsan da olur.

Lakin maksad, onun yastık yapılması değil; ilim, irfân ve irşâd idi.

Eğer sen kılıcı çivi yapacak olursan, olmam demez. Lakin böyle yapmakla hezîmeti, zafer ve nusrete tercih etmiş olursun.

İnsanların yaratılmasından maksad: onların Hakk’ı bilmesi ve ona ibâdet etmesidir. Lakin her insanın, kabiliyetine göre, bir ibâdet yeri vardır. (Cilt: III/Beyit:10.660-10.665)(Rumî, 1980).

İnsanın ruh yapısında bulunan inanma ihtiyacı ve Yüce Yaratıcı’ya olan kulluğu, en az diğer gereksinimleri kadar ve hatta belki de onlardan daha fazla denebilecek seviyede mîmarî üretimlerini şekillendirmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkmış olan dînî mîmarlık yapıları ise inanç ve mekân üretimi arasındaki ilişkinin somut kanıtları olarak karşımızda durmaktadırlar. Bu konuda Cansever, biçim ile inanç arasında doğrudan bir bağ ve bütünlük olduğunu ifade ederek bu durumu insanın inanç ve zihin dünyasında var olan kabullerin insanın üretimi olana yansımaları ve onu biçimlendirmesiyle açıklamaktadır (Cansever, 2016).

İslâm inancında, Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) “*Yeryüzünün her tarafı benim için namazgah kılınmıştır ve temizdir. Ümmetimden kim nerede namaz vaktine ulaşırsa hemen oracıkta namazını kılıversin. (Mesâcid, 42)*” (İmam Nesâî, 2019) hadisi gereğince yeryüzünün mescid kılınmış olması, ibâdet için herhangi bir mekânsal zorunluluk ve biçim şartı ortaya koymamaktadır. Bu sebeple tarihsel süreç içerisinde İslâm inancının dînî yapıları ibâdet eyleminin sıhhatli bir şekilde yapılabildiği mekânlar olarak gelişmiştir (Osmanlıoğlu, 2024). Bu dînî mîmarlık üretimleri, başta insanın *inanma* ve *kulluk* ihtiyacı gibi ruh yapısının gereksinimlerini karşılarken zaman içerisinde buldukları coğrafya, inşa edildikleri dönemin sosyal ve toplumsal değerleri, sahip olunan imkanlar gibi pek çok etmenden etkilenerek çok zengin bir çeşitliliğe sahip yapı türlerini ortaya çıkarmıştır. İslâm inancının ortaya koyduğu değerler ve esaslarla biçimlenen mîmarî yapılar arasında zikredilebilecek en mühim yapı türlerinden biri de “*tarikat yapıları*”dır. Anadolu Türk-İslâm mîmarisinde, dînî ve sivil mîmarlık ürünlerinin yanı sıra üçüncü bir kategori olarak karşımıza çıkan tarikat yapıları (Doğan, 1977), tasavvufî düşüncenin yaygınlaşmasında birinci derecede etken müesseseler olan tarikatların yaşam bulduğu merkezlerdir (Kara, 2016). Tasavvufî düşünceye uygun, belirli usûllerin benimsenerek, yıllar içerisinde gelişen âdâb ve erkânla şekillenen bir yaşayışın sergilendiği mekânlar, tarikat yapılarının temelini oluşturmuşlardır. Bu yapı sınıfı içerisinde daha da özelleşecek olursak Türk kültüründe ve sosyal hayatında vazgeçilmez bir yeri olan *Mevlevîlik* tarikatına mensup kimselerin yaşam alanı olarak “*mevlevîhâne*” yapıları karşımıza çıkmaktadır. Mevlevîhâneler, bütün tasavvuf ekolleri tarafından “*Âşıkların Sultânı*” olarak kabul edilen *Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri*'nin (k.s.) yolundan giden tarikat mensuplarının (İnançer, 2022); eğitim, barınma, yeme içme, ibâdet ve ziyâret gibi birçok fonksiyonunun karşılandığı mekânlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Tanrıkorur, 2000). Asırlardır tarihimiz içerisinde mühim bir yeri olan mevlevîhâneler, kültür ve medeniyetimizi şekillendiren ana unsurlardan olmuş başta merkez âsitâne “*Âsitâne-i Âliyye*” olarak zikredilen *Konya Mevlevîhânesi* olmak üzere coğrafyamızın pek çok şehir ve muhitinde bulunan ardılları ile kültürel, siyasî ve ekonomik hayatta derin izler bırakmışlardır (Özönder, 2007).

Mevlevîhânelerin bağlı olduğu değer ve esasların temelinde, İslâm inancının üretimi olan diğer dînî yapılarda olduğu gibi yüce kitabımız Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hadisleri bulunmaktadır. Bununla birlikte her tarikatın kendi özelinde barındırdığı âdâb ve erkânın farklılığı tarikat yapılarında çeşitlenmeye sebep olmuştur. Bu farklılığın okunabilmesi açısından mevlevîhâneler yerinde bir

örneklem grubudur. Mevlevîhâneler ile dönemin diğer tarîkatlerine mensup mîmârî yapılar arasında kullanılan malzeme, benimsenen plan şeması ve bu şemanın ihtiva ettiği mekânlar bakımından ortak noktalar gözlemleyebilmek mümkün olmuştur. Ancak *Mesnevî okunması*, *mukâbele-i şerif icrası* ve *binbir günlük çile* gibi Mevlevî tarîkatına mahsus âdâb ve erkânın bulunması diğer tarîkat yapılarından farklı olarak bu işlevleri karşılayan farklı mekânların (*dedegân hücreleri*, *semâhâne*, *matbah-ı şerif*, *meydân-ı şerif* vs.) oluşmasına zemin hazırlamış ve bunun sonucunda “*Mevlevîliğe özgü mîmârî gereklilikler*”in gelişmesine de imkân sağlamıştır (Tanrıkorur, 2000). Diğer tarîkat yapılarında bulunmayan bu farklı mekân oluşumları aynı zamanda Mevlevîlik kültürünün ihtiva ettiği ana değerlerinde yansıtıcısı olmuşlardır. Mekânların sahip olduğu özellik ve niteliklerin karşıladıkları fonksiyonlar çerçevesince şekillendiği düşünüldüğünde, mîmârîde karşılığını bulan bu mekânlar, Mevlevîlik kültür ve geleneğindeki ana değerlerin somut bir dışavurumu olarak karşımıza çıktığından önem arz etmektedir.

1.1. Tezin Amacı

Mevlevîlik tarîkatının teşekkül ettiği ilk tarihlerden itibaren mevlevîhâneler, zaman içerisinde Anadolu topraklarına, sonrasında da Osmanlı coğrafyasının dört bir yanına yayılarak sosyal hayata kattıkları zarafet ve nezâketleri, bu topraklarda gelişen kültürün mihenk taşlarını temellendirmeleri ve geleneğinde ihtivâ ettiği öğretileri ile yüzyıllar boyunca ilim, irfan ve sanat kurumları olarak hizmet vermişlerdir (Arpaguş, 2009; Derman, 2007; Gölpınarlı, 2006).

Bir merkez hüviyetinde bulunan “*Âsitâne-i Âliyye*” olarak zikredilen *Konya Mevlevîhânesi*’ne bağlı olarak gerçekleştirdikleri bu yayılım sürecinde, her coğrafya sahip olduğu sosyal etmenler ve çevresel faktörler doğrultusunda yerele özgü mevlevîhâne yapıları ortaya koymuştur. Bunun sonucunda Anadolu’nun çeşitli noktalarında farklı mîmârî özelliklere sahip mevlevîhâne yapıları karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıların barındırdıkları farklılıklara rağmen beslendikleri tek bir kaynağın oluşu, sahip oldukları “kültürel ve geleneksel birlik”, yapıların belirli noktalarda benzerlik göstermesini sağlamıştır. Bu benzerliğin ana kaynağı ise Mevlevî tarîkatına mahsus âdâb ve erkân çerçevesince gelişen *Mevlevîliğe özgü mîmârî gereklilikler*dir (Tanrıkorur, 2000).

Bütün bu bahsedilen hususlar doğrultusunda çalışmanın amacı, Anadolu topraklarında bulunan çalışma kapsamında belirlenmiş üç mevlevîhâne olan

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi, Kütahya Mevlevîhânesi ve Bursa Mevlevîhânesi'nin sahip olduğu mekânsal özellikleri, merkez “*Âsitâne-i Âliyye*” olan *Konya Mevlevîhânesi* ile karşılaştırarak yukarıda bahsedilen gerekliliklerin bir karşılaştırmalı değerlendirmesini yapmaktır. Yukarıda adı geçen mevlevîhânelerin seçilmesinde Mevlevîlik tarihinde Konya'dan sonra zikredilen önemli mevlevîhâneler olmaları ve kurucuları olan *Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi (Sultan Divânî)*, *Celâleddîn Ergûn Çelebi* ve *Cünûnî Ahmed Dede Hazretleri*'nin de yine Mevlevîlik tarihinde yadsınamaz yerleri ve önemleri bulunmalarından ileri gelmektedir.

Bu amaçla ilk olarak tasavvuf tarihi, Mevlevîlik kültürü, âdâb ve erkânı, tarihsel gelişimi, mevlevîhâne yapıları ve mekânsal gereklilikleri üzerine kapsamlı bir literatür taraması yapılarak, konuyla ilgili kavramsal çerçeve netleştirilmeye çalışılmıştır. Literatür taraması esnasında hakkında bilgi edinilen *Mevlevîliğe özgü mimarî gerekliliklerin*, plan düzlemindeki mekânsal oluşumda nasıl karşılık bulduğuna dair plan şemaları üzerinden tipolojik bir çalışma yapılmıştır. Bu gereklilikler literatür taraması esnasında farkına varılan benzer ya da ortak noktalar, farklı ya da zıt konumlandırılmış yapılar, korunma gayreti gözetilen amaçlar, şartlar doğrultusunda şekillenmiş olan çözümler olarak ifade edilebilmekteyken tüm bu hususlar çalışmanın daha net ve nitelikli ilerleyebilmesi bakımından çeşitli başlıklar halinde toparlanmışlardır. Bu başlıkların tamamı literatür taraması esnasında yapılan okumalardan gelen bilgiler doğrultusunda ortaya konan başlıklardır. Bu başlıklar altında plan şemaları üzerinden daha detaylı olarak incelenen Anadolu topraklarından çalışma kapsamında belirlenmiş üç mevlevîhânenin, *Konya Mevlevîhânesi* ile değerlendirilmesi karşılaştırmalı tablolarda sunulmuştur.

Böylelikle mevlevîhâneler arasındaki geleneksel ve kültürel birliğin mekân üzerinden ifadesi gözler önüne serilerek *Mevlevîliğe özgü mîmârî gerekliliklerin* mekânsal kurgu bağlamında örneklem mevlevîhâneler üzerinden karşılaştırmalı değerlendirmesinin literatüre kazandırılması çalışmanın amacı olarak ifade edilebilmektedir.

1.2. Tezin Kapsam ve Sınırlılıkları

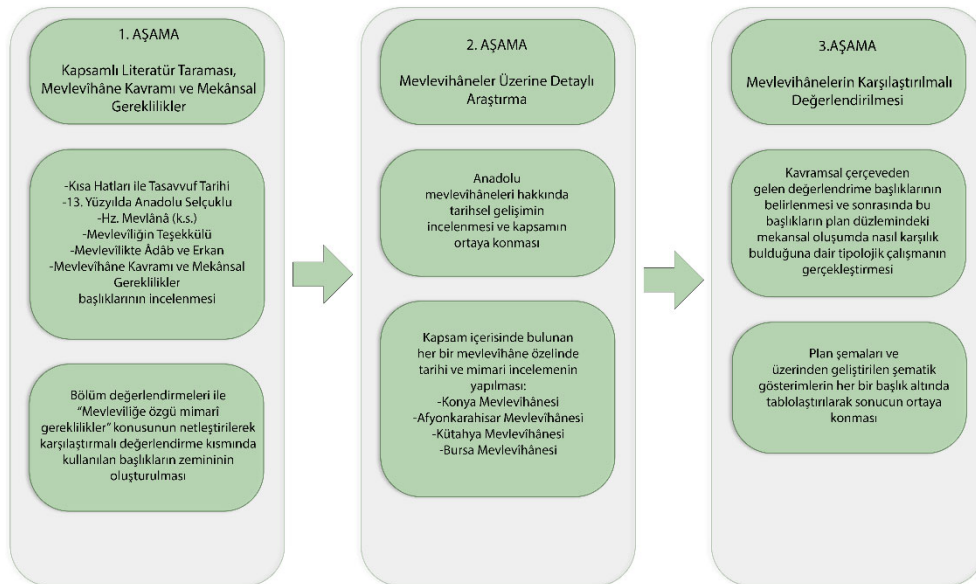
Bu çalışma kapsamında ele alınan mîmârî yapı türü olan mevlevîhâneler, Osmanlı coğrafyası gibi çok geniş bir coğrafyada yayılım göstermişlerdir. İlk olarak Konya ve çevresinde gelişen tarîkatın yapıları olan mevlevîhâneler zamanla sadece Anadolu bölgesinde sınırlı kalmamış; İstanbul, Rumeli ve Arap Yarımadası gibi farklı coğrafyalara

da yayılmışlardır. Çalışmamıza esas olan coğrafi bölge ise tarikatın ilk neşet ettiği Anadolu topraklarıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan İstanbul Mevlevîhâneleri, Rumeli Mevlevîhâneleri ve diğer mevlevîhâneler, *Konya Mevlevîhânesi* ile aynı coğrafi bölge içerisinde bulunan mevlevîhâneler karşılaştırılarak değerlendirilmek hedeflendiğinden kapsam dışında tutulmuştur.

Çalışma kapsamında *Konya Mevlevîhânesi* ana mevlevîhâne olarak ilk sırada değerlendirilecek mevlevîhâne olarak belirlenmiştir. Sonrasında *Konya Mevlevîhânesi* ile karşılaştırmak için Anadolu topraklarında bulunan üç mevlevîhâne seçilerek çalışmanın sınırları bu bağlamda netleştirilmiştir. Seçilen bu üç mevlevîhâne sırası ile *Afyonkarahisar Mevlevîhânesi*, *Kütahya Mevlevîhânesi* ve *Bursa Mevlevîhânesi*'dir. Mevlevîhânelerin seçiminde her birinin “*âsitâne*” hüviyetine hâiz mevlevîhâneler olmasıyla birlikte mîmârî çizim ve tarihi belgelerin erişilebilir olması, plan şeması ve mekânsal kurgu bakımından belirli noktalarda benzerlik arz etmeleri gibi ölçütler belirleyici olmuştur. *Konya Mevlevîhânesi* ile aynı coğrafi bölge içerisinde bulunan mevlevîhâneler karşılaştırılarak değerlendirilmek hedeflendiğinden seçilmiş olan mevlevîhânelerin, aynı zamanda Mevlevîlik tarihi ve geleneği içerisindeki önemleri de bu seçimi etkilemiştir. *Afyonkarahisar Mevlevîhânesi*, Konya'dan sonra gelen ilk mevlevîhânedir. Kurucusu olan ve türbe kısmında medfun bulunan Mevlevîliğin Anadolu coğrafyasına yayılmasında başat bir isim olan *Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi (Sultan Divânî) Hazretleri* de bu mevlevîhânenin kıymetini arttırmaktadır. *Zîra Dîvâne Mehmed Çelebi Hazretleri*, “*Pîr-i Sâni*” yani Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri'nden (k.s.), sonra gelen “*ikinci pîr*” olarak görülmektedir. *Kütahya Mevlevîhânesi*, Afyonkarahisar gibi kuruluş tarihi bakımından ilk tesis edilen mevlevîhânelerdendir. Kurucusu olan *Celâleddîn Ergûn Çelebi Hazretleri*, Mevlevîliğin Anadolu coğrafyasına yayılmasında mühim olan bir diğer isimdir. Bununla birlikte Afyonkarahisar ve Kütahya Mevlevîhâneleri hakkında ortak ve dikkate şayan bir diğer husus da “*İnas Çelebiler*” vasıtasıyla yani soyu anne tarafından Hz. Mevlânâ'ya (k.s.) dayanan çelebiler vasıtasıyla tesis edilmiş olmalarıdır (Arpağuş, 2009). *Bursa Mevlevîhânesi* ise tesis edildiği tarihten itibaren mevlevîlik tarihi içerisinde yadsınamaz bir yer arz eden mevlevîhâneler arasındayken kurucusu olan *Cünûnî Ahmed Dede Hazretleri* ise Bağdat Mevlevîhânesi gibi önde gelen mevlevîhânelerin kuruluşunda bulunmuş kıymetli zatlardan biri olması hasebiyle öne çıkmaktadır (Kara, 1996). Tüm bu hususlar doğrultusunda seçilmiş olan mevlevîhânelerin tarihi açıdan önemleri her bir mevlevîhâne özelinde daha detaylı olarak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde aktarılmıştır.

1.3. Materyal ve Yöntem

Çalışma kapsamında ele alınan yapıların değerlendirilmesine yönelik oluşturulan yöntem kurgusu üç aşamadan oluşmaktadır (Şekil 1.1.). İlk aşama geniş çaplı bir literatür taramasıyla birlikte kısa hatları ile tasavvuf, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti, Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri'nin (k.s.) hayatı; Mevlevîliğin teşekkülü, âdâb ve erkânı, tarihsel gelişimi gibi başlıkların incelenerek “*mevlevîhâne*” kavramı üzerinde durulup ardından mevlevîhânelerdeki mekânsal gerekliliklerin detaylı irdelenmesi, ikinci aşama öncelikle Anadolu mevlevîhâneleri hakkında tarihsel gelişimin incelenip ardından çalışma kapsamında bulunan mevlevîhâneler üzerinde derin araştırmalar yapılarak detaylı bilgi edinilmesi ve üçüncü aşama ise literatürden gelen başlıklar altında *Âsitâne-i Âliyye* olarak zikredilen *Konya Mevlevîhânesi* ile çalışma kapsamı içerisinde bulunan üç *Anadolu mevlevîhânesinin* karşılaştırmalı değerlendirmeye tabi tutulmasıdır.

Şekil 1.1. Yöntem aşamalarını ifade eden iş akış şeması
(Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

İlk aşama, kısa hatları ile tasavvuf ve XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durum hakkında bilgi vererek başlatılmıştır. Çalışmaya konu olan *Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri'nin* (k.s.), *Mevlevîlik* tarikatının ve *mevlevîhâne* yapılarının içerisinde buldukları tarihi bağlamın ortaya konmasına önem verilmiştir. Ardından Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatı; mevlevîliğin teşekkülü, âdâb ve erkânı, tarihsel gelişimi üzerine kapsamlı bir literatür taraması yapılarak, konuyla ilgili kavramsal çerçeve netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm sonucunda elde edilen önemli bilgilerden

genel hatları ile bahseden kısa bir özet niteliğindeki bölüm değerlendirmesi bölüm içerisinde zikredilen hususlara bakıldığında özellikle mîmârî anlamda mevlevîhânelerin plan şemalarının belirlenmesinde etkili olabilecek bazı noktalara dikkat çekmek için eklenmiştir. Sonrasında “*mevlevîhâne*” kavramı üzerinde durularak mevlevîhâne yapılarının sahip olduğu mîmârî özellikler, bünyesinde barındırdıkları fonksiyonlar bütünü ve bunun sonucunda gelişen mîmârî program hakkında detaylı bilgi verilerek “*Mevlevîliğe özgü mimarî gereklilikler*” konusu netleştirilmiştir. Bu amaçla seçilen bir mevlevîhânenin plan şeması üzerinden var olan fonksiyonlar ve bu fonksiyonlara tekabül eden mekânların okuması yapılarak çalışma zenginleştirilmiştir. Literatür çalışmasının bu aşaması sonrası eklenen bir diğer bölüm değerlendirmesi çalışmanın kapsam içerisine alınan üç mevlevîhânenin *Konya Mevlevîhânesi* ile karşılaştırmalı değerlendirme kısmında kullanılan başlıkların oluşturulmasında çoğunlukla belirleyici olmuştur.

İkinci aşamada öncelikle *Anadolu mevlevîhâneleri* hakkında tarihsel gelişim incelenerek yapılan literatür taraması ve araştırmalardan elde edilen veriler doğrultusunda kapsam belirlenmiş bu çalışmaya dahil edilecek mevlevîhâneler netleştirilerek çalışmanın sınırları ortaya konmuştur. Ardından *Âsitâne-i Âliyye* olarak zikredilen *Konya Mevlevîhânesi* ile çalışma kapsamı içerisinde bulunan üç *Anadolu mevlevîhânesi* hakkında detaylı bir araştırma sürecini içeren bu aşamada her mevlevîhâne kendi başlığı altında incelenmiştir. Söz konusu mevlevîhâneler hakkında pek çok mîmârî ve tarihi kaynak taranarak yazılı ve görsel veriler elde edilmiştir. Her bir mevlevîhâne özelinde teşekkül tarihlerinden itibaren günümüze kadar geçirdikleri tarihsel süreç anlatılmış; vaziyet planı, plan, kesit, görünüş ve muhtelif çizimler toparlanmış, eski kaynaklardan ve arşiv belgelerinden elde edilmiş geçmiş dönemlere ait yapı fotoğrafları ve plan krokileri ile günümüz mevcut durumlarını gösteren fotoğraflar derlenmiştir.

Üçüncü aşama olan son aşama ise ikinci aşamada elde edilen tüm veriler göz önünde bulundurularak kapsam içerisindeki mevlevîhâneler, birinci aşamadan gelen *Mevlevîliğe özgü mimarî gereklilikler* bilgisinin ışığında ana mevlevîhâne olan *Konya Mevlevîhânesi* ile mekânsal oluşum ve mekânsal kurgu bağlamında karşılaştırılmasıdır. Bu aşamada ilk olarak tamamen literatür çalışmasına bağlı olarak geliştirilen başlıklar belirlenmiş ardından mevlevîhâneler arasında farklılık ve benzerlik gösteren noktaların tespiti esnasında mekânsal kurgunun ve oluşumunun altında yatan Mevlevîlik kültürüne ait verilere dair mîmârî okumalar yapılmıştır. Çalışmanın bu aşamasında mevlevîhâneler arasında yapılan karşılaştırmaların plan şemaları ve üzerinden geliştirilen şematik gösterimlerle desteklenmesi, karşılaştırmaların anlaşılabilirliği ve okunabilirliği için

tercih edilmiştir. Literatür taraması esnasında yapılan okumalardan gelen bilgiler doğrultusunda ortaya konan her bir başlık için bir tablo yapılmış, yapılan okumaların daha net bir biçimde ortaya konması hedeflenmiştir. *Mevlevîliğe özgü mimarî gerekliliklerin*, plan düzlemindeki mekânsal oluşumda nasıl karşılık bulduğuna dair plan şemaları üzerinden yapılan bu tipolojik çalışma için oluşturulmuş tabloların her birinde kendi içinde bir sonuca varılmıştır. Böylelikle ortaya çıkan tüm verilerin, çalışmanın amacı olan *Konya Mevlevîhânesi* ile belirlenen üç *Anadolu mevlevîhânesi* arasındaki ilişkiyi mekânsal özellikler ve kurgu bağlamında ortaya koyması hedeflenmektedir.

1.4. Kaynak Araştırması

Mevlevîlik ile ilgili yapılan çalışmalarda temel Mevlevî kaynakları olarak zikredilen başat kaynaklar vardır. Bunlar başta Sipehsâlâr'ın "*Risâle*"si olmak üzere Ahmed Eflâkî'nin "*Menâkıbü'l Ârifîn*", Sâkıb Dede'nin "*Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyye*", Esrâr Dede'nin "*Tezkire-i Şuârâ-yı Mevlevîyye*" ve Seyyid Sahîh Ahmed Dede'nin "*Mecmûatü't-Tevârihi'l-Mevlevîyye*" adlı eserleridir. Çalışma kapsamında başta Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri'nin (k.s.) hayatı, tasavvuf ve Mevlevîlik ile ilgili başvuru bilgilerin çoğu bu kaynaklardan gelmektedir. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatı, eserleri ve birçok hususla alakalı bilgi veren bir başka eser ise B. Fûrûzanfer'in "*Mevlânâ Celâleddîn*" adlı biyografi niteliğindeki kitabıdır.

Bununla birlikte çalışmanın ana değerlendirme konusu olan mevlevîhâne yapıları ile ilgili başvuru kaynaklar ise M. Baha Tanman'ın "*İstanbul Tekkelerinin Mîmârî ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*" ve Ş. Bârihüdâ Tanrıkorur'un "*Türkiye Mevlevîhânelerinin Mîmârî Özellikleri*" adlı doktora çalışmalarıdır. Mevlevîhâne yapılarının genel mîmârî özellikleri, ihtiva ettiği mekânlar ve mekânların mîmârî analizleri noktasında bu çalışmalardan yararlanılmıştır. Yine bir başka doktora çalışması olan Sezai Küçük'ün "*XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*" adlı eseri de Osmanlı coğrafyasında bulunan mevlevîhâneler hakkında sunduğu tarihi ve genel bilgiler bakımından zikredilmesi gereken bir başka önemli kaynaktır.

Bu kaynaklara ek olarak literatür taraması sonucunda başta Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatı, tasavvuf, Mevlevîlik ve mevlevîhâneler üzerine yapılan birçok kitap, doktora, tez, bildiri ve makale çalışmasına ulaşılmıştır. Mevlevîlik konusunda yapılmış olan ulusal/uluslararası kongre ve sempozyumlar da bu konuda çalışan akademisyenleri bir araya getirmiş olmaları ve yayınlanan kıymetli bildiriler sebebiyle dikkate değer

kaynaklar arasında bulunmaktadır. Tez çalışmamıza yön veren başlıca kaynaklar aşağıda zikredilmektedir.

Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, “*Risâle-i Sipehsâlâr*” adlı eserinde; Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) hayatı ve Mevlevîlik tarihi konularını ele almıştır. Bu eser XIII. ve XIV. yüzyıllarda yazılmış en önemli Mevlevî kaynakları arasında sayılmaktadır. Üç bölümden oluşan Risâle’de; ilk bölüm Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) babası Sultânü’l-Ulemâ Bahâeddin Veled Hazretleri’ne, ikinci bölüm Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) kendisine, üçüncü bölüm dostlarına ve ondan sonra makamında bulunan çelebilere ayrılmıştır. Bu eseri diğer eserlerden ayıran en önemli özelliği Sipehsâlâr’ın Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) yanında bizzat şahit olduğu olayları aktarmasından ileri gelmektedir (Sipehsâlâr, 1977).

Ahmed Eflâkî, “*Menâkıbü’l-Ârifîn*” adlı eserde; Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) ailesi, çok yakın çevresi ve halifelerinin hal tercümelerini yapmıştır. Bir giriş ve on bölümden ibaret olan bu eserde tarikat bilgilerine ek olarak Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) etrafındaki kimselerin çocuklarına yani silsile bilgilerine de yer verilmiştir. Bu eser aynı zamanda XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu’sunun dînî, sosyal, ekonomik ve tarihi durumuna dair çok önemli bilgileri de kapsamaktadır. Aynı zamanda Mevlevîliğin âdâb, erkân ve merasimlerine ilişkin detayları içermektedir (Eflâkî, 2001).

Sâkıb Dede, “*Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyye*” adlı eserinin; birinci cildinde Menâkıbü’l-Ârifîn’in bittiği yerden başlayarak kendi zamanına kadar olan çelebilerin hal tercümelerini yapmıştır. İkinci cildinde muhtelif mevlevîhânelerdeki şeyh ve dedelere değinmiş ve son cilt olan üçüncü cildinde ise Mevlevî meşhurları hakkında bilgilere değinmiştir. XVII. yüzyılın son çeyreğinde yazılan bu eser Menâkıbü’l-Ârifîn’den sonra Mevlevîlik tarihinin en geniş kapsamlı kaynakları arasında sayılmaktadır (Sakıb Dede, 1866).

Seyyid Sahîh Ahmed Dede, “*Mecmûatü’t-Tevârîhi’l-Mevlevîyye*” adlı eserinde; Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) şeceresinin Hz. Ebû Bekir Efendimiz’e (r.a.) dayanması sebebiyle anlatımına ilk dönem İslâm tarihi ile başlamıştır. Daha sonrasında Dört Halife Devri ile devam ederek Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) hayatını menkıbelerle anlatmıştır. Bu eser hakkında üzerinde durulması gereken noktalar, bir tasavvuf biyografisi ve bir Mevlevî tarikatı tarihi kitabı olmasıdır. Eserde Mevlevîlikteki önemli şahsiyetlerin doğumları, dervişlik süreçleri, seyahatleri, eserleri ve vefatları ile ilgili bulunan ayrıntılar da dikkat çekmektedir (Ahmed Dede, 2011).

Gölpınarlı, A., 1963, “*Mevlevî Âdâb ve Erkânı*” adlı eserinde; Mevlevî terimleri, semâ, Mevlevî evradı, Mevlevîlikte dereceler ve Mevlevîliğe giriş ile ilgili ayrıntılı bilgileri içermektedir (Gölpınarlı, 1963).

Doğan, A. I., 1977, “*Osmanlı Mimarîsinde Tarîkat Yapıları: Tekkeler, Zâviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*” adlı doktora tezinde; çalışmaya konu olan Anadolu Türk mîmârîsinde özgün bir tür oluşturan yapıları, sistemli bir tipoloji içerisinde tanıtarak yorumlamıştır. Tarîkat ve fütüvvet yapıları, ortaya çıktıkları dönem göz önünde bulundurularak karşılıklı ilişkileri ve yekünde Osmanlı mîmârîsine kattıkları üzerinden değerlendirilmiştir. Bununla birlikte bu alanda süregelen tipoloji ve terminoloji karışıklığına da bir açıklık getirmesi bakımından oldukça önem arz eden çalışma, özellikle mevlevîhâneler ve Bektaşî tekkelerinin ayrı müesseseler olarak kendilerine has âdâb, erkân, eğitim ve teşrîfat fonksiyonlarına göre kullanımlarını ve bunun gerektirdiği mîmârî mekânları ilk defa konu edinmiş olmasıyla da bu alanda yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olmuştur (Doğan, 1977).

Tanman, M. B., 1990, “*İstanbul Tekkelerinin Mîmârî ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*” adlı doktora tezi; bu konuda yapılmış geniş kapsamlı ve oldukça detaylı bilgiler ihtiva eden önemli bir çalışmadır. Tarîkat yapılarının gelişiminin yüzyıllar içerisinde beş evre halinde incelendiği çalışmada, İstanbul’da bulunan tarîkatlardan tek tek bahsedilerek tarihçeleri ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Akabinde bu tarîkatların yapıları olan tekkeler, fonksiyonlarına göre tasnif edilerek bunlara tekabül eden bölümleri özel bir şema ve mîmârî bir program halinde incelenmiştir. Tarîkat yapılarının fonksiyon şemasını bu şekilde ortaya koyması bakımında oldukça önem arz eden bir kaynaktır. Çalışma içerisinde İstanbul ve yakın çevresinden seçilen belirli tarîkat yapılarının bu kapsamda bir katalog çalışmasına tabi tutulması da dikkate değerdir. Bununla birlikte çalışmada malzeme, teknik, tezyinat ve cephe düzeni gibi hususlarda da detaylı bilgiler bulunmaktadır (Tanman, 1990).

Küçük, S., 2000, “*XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler*” adlı doktora tezinde; Osmanlı coğrafyasında bulunan Mevlevî tekke ve zâviyeleri ile şeyhlerinden bahsederek tarihi anlamda bilgiler vermiştir. Ardından Osmanlı’nın son dönem padişahları ile Mevlevî şeyhleri arasında bulunan siyasi münasebetlere değinmiştir. Mevlevî dergâhlarında güzel sanatlar başlığı altında dergâhlardaki sanat faaliyetleri ve burada yetişen sanatkarlara yer verilmiştir. Musikişinas mevlevîler, şair mevlevîler ve hattat mevlevîler bunlardan bazılarıdır. Çalışma içerisinde o dönemde Mevlevîlerin bazı diğer tarîkatlarla olan ilişkisinden de bahsedilmiştir (Küçük, 2000).

Tanrıkorur, Ş. B., 2000, “*Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*” adlı doktora tezinde; ilk olarak tarikatları tarihi çerçevede içerisinde incelemiş olup tarikat yapılarının mimari program ve tasarımlarına kaynaklık eden bölümleri ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatına değindikten sonra Mevlevî tarikatının teşkilatı, yönetimi, eğitim sistemi, âdâb ve erkânı hakkında da detaylı bilgiler vererek mekânlarda gerçekleşen eylemleri net bir şekilde ortaya koymuştur. Tanman'ın tarikat yapıları için tespit ettiği fonksiyon şemasını mevlevîhâneler özelinde değerlendirerek mimari bir program belirtmiştir. Mevlevîhânelerin sahip olduğu genel mimari özellikleri ifade etmekle birlikte semâhâne özelinde bir tipoloji denemesi ortaya koymuştur. Tezin Türkiye'de bulunan belirli mevlevîhâne ve zâviyelerin detaylı bilgilerinin verildiği ve teknik çizimlerle birlikte pek çok fotoğrafın bulunduğu kapsamlı bir katalog çalışması ile devam etmesi önemini arttıran bir başka noktadır (Tanrıkorur, 2000).

Gölpınarlı, A., 2006, “*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*” adlı eserinde; Mevlevîlik tarihinin ana kaynakları, Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) ilk mümessilleri, Mevlevîliği yayanlar, Mevlevîlik tarikatı, Mevlevî tekkeleri, Mevlevîlik âdâb ve erkânı hakkında ayrıntılı bilgi paylaşımında bulunmuştur. Bilhassa Mevlevî edebiyatı, müziği ve şiirlerinden örneklere de yer verdiği görülmektedir (Gölpınarlı, 2006).

Arpaguş, S., 2009, “*Mevlevîlikte Ma'nevi Eğitim*” adlı eserinde; ilk olarak eserinin temelini teşkil eden kaynaklarını tespit ve değerlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgileri paylaştıktan sonra mevlevîhânelerdeki mimari ve idari yapı konu başlıklarına değinmiştir. Aynı zamanda mevlevîhânelerdeki mânevî hayat konusu ayrıntılarıyla işlendiğinden önem arz eden bir kaynaktır (Arpaguş, 2009).

Kara, M., 2015, “*Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*” adlı eserinde; kültür ve medeniyet hayatımızın temel taşı olan tasavvufun müessesesi tekkeler hakkında teferruatlı anlatımlar yapmıştır. Tekkelerin geçmişten günümüze mâhiyeti, ilmî hayatı, iktisâdî ve içtimâî yapıları ile tekke-kışla münasebetlerine değindikten sonra tekkelerin sanat, edebiyat, şiir ve müzik dünyasına katkılarından bahsetmiştir. Ardından son yüzyıldaki Batı'ya yönelimin tekkeler üzerindeki etkisi ve günümüzde süregelen mistik-çağdaş olmak arasındaki ikilemi mevzûubahis ettiği bir başlıkla eserini noktalamıştır (Kara, 2015).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE MEVLEVİLİK

Çalışmanın bu bölümünde kavramsal çerçeveyi belirlemek amacıyla literatür araştırması yapılmıştır. Bir *tarikat yapısı* olan mevlevîhâneler, ancak tarikatın altyapısını oluşturan *tasavvuf düşüncesi*, tarikat öğretisi, âdâb ve erkânı, toplantı, âyin ve yaşam biçimleri ile ilgili açıklamalarla bağdaştırılarak kavranabileceğinden (Doğan, 1977), çalışmada bu konuların her biri üzerinde önemle durulmuştur.

Bu amaçla ilk olarak kısa hatları ile tasavvuf başlığı irdelenerek bir tarikat yapısı olan mevlevîhânelerin fikrî altyapısına zemin oluşturulmuştur. Ardından XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum anlatılarak tarihsel bağlam netleştirilmiştir. Sonraki başlıkta, Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri'nin (k.s.) hayatı ve fikir dünyasını şekillerinden kıymetli zâtlardan bahsedilerek tasavvuf noktasındaki altyapı kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Mevlevîliğin teşekkülü ve yayılması da ayrı bir başlık olarak ele alındıktan sonra çalışmanın değerlendirme kısmında belirleyici rol oynayacak olan başlıkların temellendiği ana konu olan Mevlevî âdâb ve erkânından bahsedilmiştir. Bu başlık altında Mevlevîlik, mevlevîhâneler ve içlerinde cereyan eden toplantı, âyin ve yaşam biçimleri, eğitim ve öğretim usûlleri anlatılmıştır.

2.1. Kısa Hatları ile Tasavvuf

Üzerinde değerlendirme ve inceleme yapacağımız mevlevîhânelerin, mîmârî yapılar arasında *tarikat binaları* grubu içerisinde bulunması ve tasavvufî yaşayış ile düşüncenin mekânsal karşılıkları olmaları sebebiyle çalışmanın doğru bir zemine oturması için öncelikle *tasavvuf* hakkında kısa bir giriş yapmak gerekmektedir.

2.1.1. Tasavvuf tarihinin başlıca kaynakları ve tanımı

Bu ilim dalının İslâm literatüründe çok özel bir yeri ve anlamı bulunduğundan tasavvuf tarihini izah eden çok önemli ve müteber kaynaklar vardır. Tamamı hakkında bilgi vermek mümkün olmadığından başlıca kaynaklar Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin "*el-Fütûhâtü'l-Mekkîye*"si, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin "*er-Risâle*"si, İmam-ı Gazzâlî'nin "*İhyâu Ulûmi'd-Dîn*"i, Abdülkadir-i Geylânî'nin "*Gunyetü't-Tâlibîn*"i, Şihabüddîn es-Sühreverdî'nin "*Avârifü'l Maârif*"i, İmam-ı Rabbânî'nin "*Mektûbât*"ı ve Molla Abdurrahmân-ı Câmî'nin "*Nefâhâtü'l-Üns*"ü şeklinde sıralanabilmektedir. Bu eserler

tasavvuf tarihinde meşhur olmuş sûfilerin hayat hikâyelerini, yaşantılarını, irşad metotlarını, makam, fikir ve düşünceleri ile kerâmetlerinden bahsetmektedirler. Yine bu bağlamda tek bir tarîkatın şeyhlerinin hayatlarına dair yazılmış menâkıbnâmeler, tarîkat mensuplarının uyması gereken kurallar bütünü, vazifeler ve okunan duâlara dair yazılan âdâb-erkân kitapları, özellikle ilahî aşkı işleyen manzum eserler ile bu alanda yazılmış tefsirleri de kaynaklar arasında zikretmek gerekmektedir (Türer, 2011).

Tasavvuf kavramının kökünün nereden geldiğine bakıldığında *zühhd* ve *tasavvuf* kelimelerinin aslında Kur’ân-ı Kerîm’de geçmediği görülmektedir. Ancak bu kavramın köküne dair çeşitli çıkış noktaları olmakla birlikte en kabul göreni yün anlamındaki “*suf*” kelimesinden geldiği yönündedir. Zîra yün o yıllarda zühdü ve dünya isteksizliğini simgeleyen bir kıyafettir (Kara, 2016). Tasavvuf kelimesinin tanımı ve kökü hakkında yorum yapan en önemli müelliflerden biri olan Ebû Nuaym el-İsfahânî (v.1038) eserinde “*Şayet kişi yün elbiseler giydi ise bu nefesine ağır gelecektir. Çünkü yünü elde etmek ve ortaya çıkarmak hiç de zahmetli bir iş değildir. Bu şekilde nefsin istek ve kibri kırılır ve olgunluğa ulaşır. Alçakgönüllü olur.*” diyerek devamında “*Bir kişi Hz. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) zâhir fiilleriyle yaşarsa sünî, bâtinî fiillerine göre yaşarsa sûfidir*” diye ekleyerek bu şekilde Ebû Nuaym el-İsfahânî, tasavvufun tanımını ifade etmiştir (el-İsfahânî, 2015). Bununla birlikte “*sûfi*” kelimesinin kökeninin Medine’de Hz. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) mescidinde bulunan *Ashâb-ı Suffe*’den geldiği de bir diğer kabul gören îzahtır. Tarikatlarda benimsenen “*seyrüsülûk*” eğitimi ile Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) önderliğinde *Ashâb-ı Suffe*’de uygulanan eğitim sistemi arasında bağlantı kurmak söz konusu olabildiğinden (Nûman, 1982), *Ashâb-ı Suffe* “*sufi*” kelimesinin kökeni kabul edilmektedir (İnançer, 2022).

Konuya tasavvuf kavramının kökeni bağlamında baktıktan sonra tanımını yaparak devam etmek yerinde olacaktır. Literatürde birçok kişi tarafından tanımı yapılmış olup, insanın manevî dünyası ile ilgili olduğu, Kitap ve Sünnet’e dayandırıldığı, kişilerin Allah ile olan bağlarının açıklandığı, gönül terbiyesi, nefsin tezkiyesi, güzel ahlâklı olunması ve sûfinin bu yoldaki görevlerini de kapsayan 1000’e yakın tarife rastlanmaktadır (Öngören, 2011). İbrahim b. Müvelled er-Rakkî’nin yapmış olduğu sınıflandırmaya göre de tasavvuf kelimesinin yüz farklı tanımı mevcuttur. Bu şekildeki farklılıklar faydalı telâkki edilir, zîra her sûfinin içinde bulunduğu makam ve hal farklı olacağından, mizaç ile yeteneklerinin çeşitliliğinden bu durum son derece doğal addedilmektedir. Dolayısıyla tasavvuf hakkında çok farklı cihetlerden tanımlamaları görmek mümkündür. Bu tanımlamalar arasından Ebu Bekir Kettânî’nin “*Tasavvuf ahlâktır, ahlâkça senden üstün*

olan tasavvufça da üstündür.”, Cüneyd Bağdadî'nin “*Tasavvuf her şeyden alakayı keserek Allah Teâlâ ile birlikte olmaktır.*” ve Ma'rûf Kerhî'nin “*Tasavvuf, hakikatleri almak, insanların elinde ve avucunda bulunan şeylere göz dikmemektir.*” tanımlamaları başlıcaları arasında zikredilebilmektedir (Uludağ, 2014). Bundan sebep bu yola süluk etmiş *sûfî*nin de birçok isimle anıldığı bu isimlerin kaynaklarda *zâhid, ârif, derviş, fakir, âşık, velî, erenler, ehlullah* vb. şeklinde geçtiği görülmektedir (Kara, 2016). “*Sûfî*” olarak adlandırılan ilk kişi Ebu Haşim es-Sufî'dir (v. 777). Molla Câmî, Nefâhâtü'l-Üns adlı eserinde onun hakkında bilgiler verdikten sonra devamında ilk hankahın Filistin'de Remle'de bir Hristiyan emir tarafından yapıldığını da belirtmiştir (Doğan, 1977).

2.1.2. Tasavvufun menşei ve konusu

İslâm'da tasavvuf denilince kabul edilmesi gereken kuvvetle ve ısrarla üzerinde durulan konu kaynağının Kitap ve Sünnet olduğudur. Bu anlamda yapılan tüm çalışmalar göstermektedir ki bunlarsız tasavvuftan söz etmek imkânsızdır. Dolayısıyla *sûfî*ler zâhirî ve şer'î hüküm ve kurallara son derece bağlı, duygu ve fikirlerini bu çerçevede derinleştiren, özümseyen ve yaşayan kimselerdir (Uludağ, 2014).

İmam Gazzâlî'nin tasavvuf anlayışında çok önemli bir yeri vardır. Zîra kendisi tasavvufu İslâm dışı sayan kimselere karşı reddiye yaparak tasavvufun menşei noktasında çok mühim tespitlerde bulunmuştur. Tasavvufî hayatın şer'îat ilmine ters düşmediğini eserlerinde ispat etmiş, inanç, ibâdet ve ahlâk konusundaki birtakım değerlerin tasavvufî îzahlarını yapmış, hikmet ve sırlar üzerinde etkili çalışmalar bulunmuştur. Bu îzahlar neticesinde ulema tasavvuf ile yakından ilgilenmiş ve özellikle Osmanlı dönemindeki medreselerde görev yapan birçok müderris tekkelere giderek *seyrüsülûkünü* tamamlamıştır (Öngören, 2011).

Tasavvufun temel konuları varlık, ruhun pak ve temiz hale getirilmesi, nefsin mânevî kirlerden arındırılması, ahlâkın yüceltilmesi ile aşk, vecd (hayranlık ve sevgiden dolayı kendinden geçme hali), sevgi vb. duygulara dairdir. Tasavvufun kaynağı Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sünnetidir. Bu kaynakları değerlendirme noktasında insan faktörünü eklemek gerekmektedir. İnsanın mizacı, yetiştiği ortamın kültür seviyesi, olaylara tepkisi, tasavvufî hayata ilgi duyup duymaması vb. etmenler âyet ve hâdislerdeki anlam ve uyarıların her zaman her coğrafyada herkese aynı etkiyi göstermemesi ile sonuçlanmıştır. Sûfîler bu bağlamda insanın yaratılış gerçeğinin farkındadırlar ve bu farklılıkların tarîkatların doğuşundaki

tesirin ana kaynağı olduğunu da söylemektedirler. Akıl, nâkil ve keşf-ilham kaynaklı bilgiler doğrultusunda bu farklılıkları îzah eden metotlar gelişmiş ve kategorize edilmiştir (Kara, 2016):

- Selefîyye: Meselelere sadece Kitap ve Sünnet çerçevesinde yaklaşmak, olduğu gibi kabul etmek, te'vile başvurmamak.
- Kelâmîyye: Meseleler bakarken Kitap ve Sünnet'i yine esas almak ancak îzahında akli esas unsur olarak devreye sokmak.
- Sûfîyye: Akıl ve naklin dışında meseleleri îzah ederken kalbî-bâtınî boyutları da bir bilgi kaynağı olarak görmek.

2.1.3. Tasavvufta zikir

Tasavvufun en önemli konularından biri de *zikir*dir. Zîra bu konuda inanılan görüşe göre Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bazı sahâbelerine zikir telkininde bulunmuş ve bu usûller sonraki nesiller tarafından devam ettirilerek zikir silsileleri meydana getirilmiştir. Bu zikir silsilelerinin, Hz. Peygamber Efendimiz'de (s.a.v.) nihayet bulması ve kişiden kişiye aktarılmış olması önemli bir husustur. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ali (k.v.) Efendilerimizden günümüze kadar gelen kolların varlığı bilinmekle birlikte bu zikir meclislerini oluşturun sûfilerin değişik isimler adı altında birçok tarîkatı oluşturduğu görülmektedir. XII. yüzyıl ve sonraki yıllarda ortaya çıkan tarîkatlardan bazılarının isimleri şunlardır: *Rifâiyye*, *Sühreverdiyye*, *Yeseviyye*, *Bektaşîlik*, *Nakşibendiyye*, *Kübreviyye*, *Mevlevîyye*, *Halvetiyye*, *Bayramiyye*. Bu tarîkatlar zaman içerisinde gelişen kol ve şubeleri ile her yere yayılarak dînî hayatı canlı tutmaya vesile olmuşlardır (Öngören, 2011). Ayrıca bu konuda Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) dört halifesine ayrı ayrı zikir telkin ettiğine dair bir görüşe de değinmek yerinde olacaktır. Bu dört zikir şöyledir (Türer, 2011):

- Sıddîkiyye: Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hicret esnasında mağara arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir Efendimiz'in (r.a.) kulağına üç defa zikir telkininde bulunmuş ve bu olay sessiz olduğundan *gizli (hafî) zikir*in kaynağı olarak geçmektedir.
- Kübreviyye: Hz. Ömer Efendimiz'in (r.a.) Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile kucaklaştıkları esnada kendisine *sesli (cehrî) zikir* telkininde bulunulmuştur.

- Nurbahşiyye: Hz. Osman Efendimiz'e (r.a.) telkin edilen zikir, harfsiz ve sessiz *kalbî zikir*dir.
- Cehrîyye: Hz. Ali Efendimiz'in (k.v.) *sesli (cehrî) zikir*dir.

Mevlevîlikte ise *hafî* ve *cehrî* olmak üzere iki türlü zikir bulunmaktadır. *Mevlevî mukâbelesi* olan *semâ âyîn-i şerîfi* her ne kadar umuma açık icra edilse de âyin esnasında dervişin ferdi olarak çektiği zikir sessiz olduğundan “*hafî zikir*” grubuna girmektedir. Ancak Mevlevîlerde belirli zaman ve usûller çerçevesinde okunan *İsm-i Celâl zikri* halka halinde alenen okunduğundan “*cehrî zikir*” grubuna girmektedir (Arpaguş, 2009).

2.1.4. Tasavvufta “seyrüsülûk” ve “sûfi” kavramları

Tasavvufta *sûfinin seyrüsülûkünü* tamamlaması, ancak yapacağı mânevî yolculuk ile mümkün olduğundan bu yolun en önemli aşamalarını mürşid-i kâmilinin rehberliğinde, nefsin terbiye ederek kat eder. Tasavvufî eğitime talip olan bir kişi için *zikir* ve *seyrüsülûk* gibi önemli olan diğer bir konuda *çile*dir. *Sûfinin*, mürşidinin önderliğinde zikir ve ibâdetle meşgul olmasıdır. En kısa hali üç gün, en uzun hali ise Mevlevîlikte binbir gündür. Yaygın olan süre ise kırk gündür. Çileye giriş ve çıkış şeyhin kontrolündedir ve şartları yerine getirilmezse çile kırılmış olacağından çile tamamlanmak istenilirse gün sayısı sıfırlanarak yeniden başlanması gerekmektedir (Kara, 2016). Tarikat dönemi olan yüzyıllarda tüm İslâm coğrafyasında tasavvufî müesseseler meydana gelmiş ve bu dergâhlardaki seyrüsülûk eğitimi iki yol ile yapılmıştır. Nazarî eğitim mürşidlerin müridlerine yaptığı nasihat ve uyarılar iken âmeli kısım riyazat, namaz, oruç, halvet, çile ve semâ gibi zikirlerden ibarettir (Arpaguş, 2008)

Hicrî II. asrın sonlarından itibaren ilk devirlerde zahidlerin yolunu takip eden kişilere “*sûfi*” denmeye başlanmıştır (Türer, 2011). Tasavvuf denilince akla gelebilecek temel konulardan biri *sûfilerin* nasıl bir yaşam tarzını benimsedikleri gerçeğidir. Zîra bu konuda tasavvufun temel kavramlarından biri “*muhabbetullah*”tır. Allah sevgisi ve Allah'ı sevmekten kaynaklanan çekinme hali olarak açıklanabilmektedir. Dünya hayatının zevkine dalmadan âhirete yönelen ve mânevî değerlere öncelik vererek Allah'ı görürcesine ibâdet eden *sûfiler*; Allah'ı zikrederek kalplerini güzelleştirip rahatlatan, kalbini her türlü bulanıklıktan arındıran, yaratılan her varlığa güzel ahlâk ile bakabilen, şer'i konularda Hz. Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) uyan, her konuda Allah'a dayanan, ibâdete yönelip dünyevî arzulardan uzak kalarak sıkıntılara sabreden, zikreden, şüphelere

karşı Allah'a dönen, her daim peygamberlerin hayatlarını örnek alan ve nihayetinde de Allah ile huzur bulan kişiler olarak tanımlanmışlardır (Öngören, 2011).

2.1.5. Tasavvufun tarihi

Kronolojik açıdan hanedanlar ile inançların teşekkülünün bölgelerde paralellik arz ettiği görülmektedir. Zîra İslâm tasavvuf düşüncesi fethettiği bölgelerde var olan inanç sistemlerinin tesirini azaltarak zaman içerisinde hâkim inanç haline gelmiştir (Açıkgöz, 2019). Tasavvuf düşüncesi, tarihi ve kronolojik açıdan değişik tasniflerle ele alınmıştır. Kaynaklarda bu konuda geçen tasniflerden biri tarihi süreci üç dönemde değerlendirmektedir. Bu üç dönem sırasıyla; VII.-VIII. yüzyıllar “*zühhd dönemi*”, IX-X. yüzyıllar “*tasavvuf dönemi*” ve XII. yüzyıldan günümüze kadar devam eden “*tarikatlar dönemi*” şeklinde nitelendirilmektedir (Yılmaz, 2004).

Hicrî I ve II. (VII ve VIII.) yüzyıllar *zühhd* hayatının yoğun yaşandığı ve Medine, Kûfe ve Basra şehirleri ile Horasan bölgesinin dikkat çektiği dönemlerdir. Bu şehirlerde yaşayan önemli temsilcileri aracılığıyla tasavvuf belli bazı kavramlar ile îzah edilegelmiştir. Özellikle Basra’da Hasan-ı Basrî ile korku ve hüznün hâkim olduğu *zühhd* anlayışı varken Râbia el-Adeviyye ile Allah sevgisine dayalı *zühhd* anlayışının hakim olduğu görülmekteydi. Allah sevgisinden bahsederken *hub*, *muhabbet* gibi kelimeler kullanılırken zamanla yerini *aşk*, *âşık*, *mâşuk* gibi kelimeler almış ve kullanımları ile de *ilahî aşk* kavramı tasavvufta yerini almıştır (Öngören, 2011). *Zühhd* hayatının temsilcileri olan sûfîlerin bazı ortak özellikleri bulunmaktaydı. Tüm varlıkları ile Allah’ı seven bu dönem sûfîleri; insanlardan uzakta halvet halinde yaşar, kendilerini terbiye eder ve nefsin istek ile arzularına karşı durup mücadele ederlerdi. Aynı zamanda sıkıntılara karşı sabırlı olup her daim tevekkül halinde bulunurlardı. Kalplerinde Allah korkusu taşıyan bu sûfîler, haram bir tarafa şüpheli olandan dahi uzak yaşamaktaydılar (Kara, 2016).

Hicrî III. (IX.) yüzyıl tasavvufun şekillendiği ve doktriner ilim haline geldiği “*altın yıl*” olarak adlandırılır. *Makam* ve *menzil* kavramları bu asırda anılmış ve sistemleştirilmiştir (Altıntaş, 1986). Bu yüzyılda Bağdat ve Nişabur merkezli mektepler görülmektedir. Bağdat ekolündeki sûfîler dindarlığa bağlı kalmakla birlikte dış görünüşe, *âdâb*, *erkân* ve *semâya* önem vererek toplumda ayrı bir zümreyi teşkil etmişlerdir. Bağdat ekolü *semâ* ve *cehrî zikir* uygulayan birçok tarikat tarafından benimsenmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Yine bu yüzyıldan itibaren tasavvufun temel konuları hakkında başucu sayılabilecek nadide eserler yazılmıştır. Kalp, ruh, nefis, müridlerin hal ve makamları,

evrad ile duâlar ve mânevî anlamlarına ilişkin önemli eserlerin çalışıldığı bir dönem olmuştur. Ayrıca sûfilerin hayat hikayeleri ile hal ve makamlarını içeren eserler de yazılmıştır (Öngören, 2011). Bu devrin sûfileri tasavvuf hayatının ilk temsilcileri olmakla kalmaz aynı zamanda sahasında en önemli eserleri vücuda getiren kişiler olarak sonrakilere mihmandarlık etmişlerdir. İlk sûfilerin son dönemlerde ise hicrî IV-V. (X-XI.) tarikatlar halinde sistemleşerek mektepleştikleri görülür (Kara, 2015).

Tasavvufun tarihi seyri hakkında yapılan bir başka tasnifte de beş devirden bahsedilmektedir. Bunlar sırası ile “*Zühd devri*”, “*Tasavvuf devri*”, “*Vahdet-i Vücut devri*”, “*Tarikatlar devri*,” ve “*Çağdaş durum*”dur. Bu sıralamanın ilk iki devri Abbasîlerin hicrî 132 (750) tarihindeki kuruluşundan, Bağdat’ın işgali olan hicrî 656 (1258) tarihine kadarki süreçte yaşanmıştır. Sadece tasavvufun değil İslâmî ilimlerin de temayüz edip geliştiği zaman dilimidir. Tarikatlar ve vahdet-i vücud düşüncesinin oluşması ve teşkilatlanması ise Selçuklu ve Osmanlı Devletleri dönemlerinde olmuştur (Kara, 2016).

Tasavvufun dönemsel gelişimini Anadolu coğrafyası açısından ele alırken sosyal ve demografik duruma da değinmek gerektirmektedir. Anadolu’nun nüfus yapısı Oğuz boylarının göçleri ile XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren büyük ölçüde değişmiştir. Bu coğrafyanın Türkleşmesi-İslâmlaşması için araştırmacılar genellikle üç önemli hadise olan 1071 Malazgirt Zaferi, 1141 Katvan Savaşı ve 1219 Moğol istilasını belirleyici unsur olarak kabul etmişler, akabinde meydana gelen göçleri de Anadolu’nun Türkleşmesindeki büyük etkenlerden saymışlardır (Açıkgöz, 2019; Sümer, 1960). Anadolu XIII. yüzyıla kadar siyasi hakimiyetini pekiştirmişken bu yüzyılın ilk çeyreğinde Moğol istilası sebebiyle yeni göçler ile karşı karşıya kalmıştır. Bu istiladan kaçarak Anadolu coğrafyasına gelen mutasavvıflar sayesinde İslâmlaşma süreci ivme kazanmıştır (Kafesoğlu, 1972; Sarıkaya, 2022). XIII. yüzyılın sonunda meydana gelen göçler, Moğol ordularının İslâm ülkelerini istilasının olumsuz bir sonucu gibi görünse de Anadolu’nun nüfus yapısının Türkler lehine değişmesine ve entelektüel göçerlerle de medeni faaliyetlerin hızlanmasına zemin hazırlamıştır (Açıkgöz, 2019).

I. Alâeddin Keykubad dönemi, huzurlu ve güvenli olduğundan birçok mutasavvıfın Anadolu’ya geldiği dönem olarak bilinmektedir. Bu dönem göz önünde bulundurulduğunda Anadolu’ya gelen tarikatların ve mensuplarının üç ana çıkış bölgesi olduğu kabul edilir. Bunlar sırası ile “*Endülüs ve Kuzey Afrika*”, “*Suriye ve Irak (Ortadoğu)*” ve “*Türkistan, Azerbaycan ve Horasan*” coğrafyalarıdır. Endülüs ve Kuzey Afrika denilince ilk akla gelen vahdet-i vücud telâkkisini en sistemli terkibe oturtan ve

İslâm dünyasını etkileyen *Muhyiddîn İbnü'l Arabî Hazretleri*'dir. Konya'da evlatlığı olan *Sadreddin Konevî Hazretleri*'nin etkisi hem Anadolu'da hem de elit tabakada etkili olmuştur. Ortadoğu, temsilcileri ile birbirinden mahiyeti itibariyle farklı olan Sühreverdîlik, Vefâîlik ve Kalenderîlik tarikatlarını Anadolu'ya taşımıştır. Vefâîler, İran, Azerbaycan ve Suriye üzerinden gelmiş ve bazı Türkmen beyleri aracılığı ile Anadolu'da kendisine yer edinebilmiştir. Son olarak Orta Asya, Harez ve Horasan topraklarından Moğol istilasını sebebiyle kaçan Türk kabileleri aracılığı ile Yesevîlik de Anadolu topraklarında görülmüştür. Ayrıca bu bölgelerden gelen Kübrevîlik, Rifâîlik ve Sühreverdîlik de diğer önemli tarikatlar arasındadır (Arpaguş, 2008).

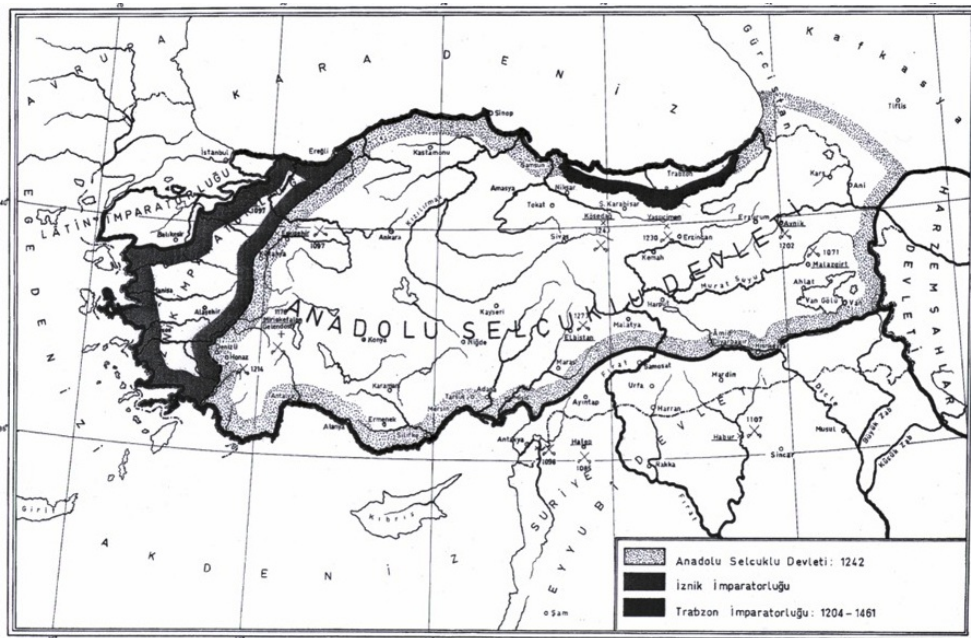
2.2. XIII. Yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti

Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) yaşadığı dönem olan XIII. yüzyılın siyasi ortamına, tarihine kısaca göz atmak ve hüküm süren Anadolu Selçuklu Devleti'nin geçirdiği çalkantılı sürecin çerçevesini çizerek çalışmayı bu bağlamda sürdürmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu sebeple Anadolu Selçuklu'nun son demlerinde yaşadığı tarihi olaylar kısa ve öz bir şekilde toparlanmıştır.

XIII. yüzyılın başında, Selçuklu'nun hükümdarı vasfıyla tarih sahnesinde kendini gösteren isimlerden biri olarak, sultanlık dönemi boyunca Anadolu Selçuklu Devleti'ne yıkılış döneminin en parlak yıllarını yaşatan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) karşımıza çıkmaktadır. Döneminde sona eren karışıklıklar sonucunda ortaya çıkan refah ortamında zaman içerisinde birçok imar faaliyetinde bulunulmuştur (Arpaguş, 2008). “*Sultânü'l-a'zam*” yani “Büyük Sultan” sıfatı ile anılan I. Alâeddin Keykubad, sultanlığı döneminde Artuklu, Eyyubî melikleri ile Ermeni, Trabzon ve hatta İznik hükümdarlarını kendine tabi kılmış, haraca bağlamıştır. Döneminin en önemli olaylarından sayılan Moğol istilasından kaçıp Anadolu topraklarına gelen Türkistanlı ve İranlı birçok âlim, şâir, sanatkâr ve mutasavvıf Selçuklu Devleti'nin medeniyet ve kültür deryasında derin ve yadsınamaz izler bırakmışlardır (Öngül, 2018).

1237'de I. Alâeddin Keykubad'ın vefatı üzerine yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) geçmiştir ancak onun döneminde Moğol istilasını dolayısıyla Anadolu'ya sığınan Harezmliler ile çatışmalar yeniden başlamış ve ülkede yine kaos ortamı oluşmuştur (Şekil 2.1.). Bu arada 1243 yılında meydana gelen Anadolu Selçuklu'nun bozgunu ile neticelenen *Kösedağ Savaşı*'ndan sonra Moğollar, Baycu Noyan komutasında birçok Anadolu şehrini yağmalamaya başlamışlardır. Moğolların

baskısı o kadar artmıştır ki artık Selçuklu Devleti her yıl daha da ağırlaşan vergiler vermek durumunda kalmıştır (Arpağuş, 2008). 1246 yılında vefat eden II. Gıyâseddin Keyhüsrev’i, yerine devlet adamları tarafından tahta çıkarılan oğlu II. İzzeddin Keykâvus, onun ardından da 1249-1254 yılları arasında Anadolu Selçuklu Devleti tarihinde “müşterek saltanat devri” olarak anılan dönem izlemiştir (Sümer, 2009). Bu dönemde ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu merkezi idarenin zaafa uğramış olması Moğolların 1256’da bir kez daha Anadolu’ya saldırmasına sebebiyet vermiş Konya civarında cereyan eden savaşta bir kez daha Selçuklu Devleti yenilmiştir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Hz. Mevlânâ (k.s.) ile yakın dostlukları olan Muîneddin Süleyman da “pervânelik” makamı ile siyasi ve idari konularda söz sahibi olan çok önemli bir konuma getirilmiştir (Arpağuş, 2008).

Şekil 2.1. XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti’nin sınırlarını gösteren harita (URL-1, 2025)

III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1266-1284) döneminde vukû bulan *Vezir Muîneddin Süleyman Pervâne*’nin ölümüyle kargaşa ve belirsizlik tekrardan baş göstermiş bu kargaşa ortamını değerlendirmek isteyen Gıyâseddin Mesud (1302-1308), Moğolların yardımı ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev’in öldürülmesi sonucu tüm ülkeye hâkim olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti’nin pek çoklar tarafından kabul edilen son sultanı Gıyâseddin Mesud’un, 1308’de vefat etmesiyle devlet sonlanmış ve Anadolu coğrafyası içerisinde büyük-küçük birçok yeni beylik kurulmaya başlanmıştır (Arpağuş, 2008). Gıyâseddin Mesud sonrasında tahta çıkan III. Keyhüsrev ne Moğollar ne Selçuklu hanedanı ne de halk tarafından tanınmıştır. Bu sebeple son Anadolu sikkeleri de dönemine tarihlendirilen

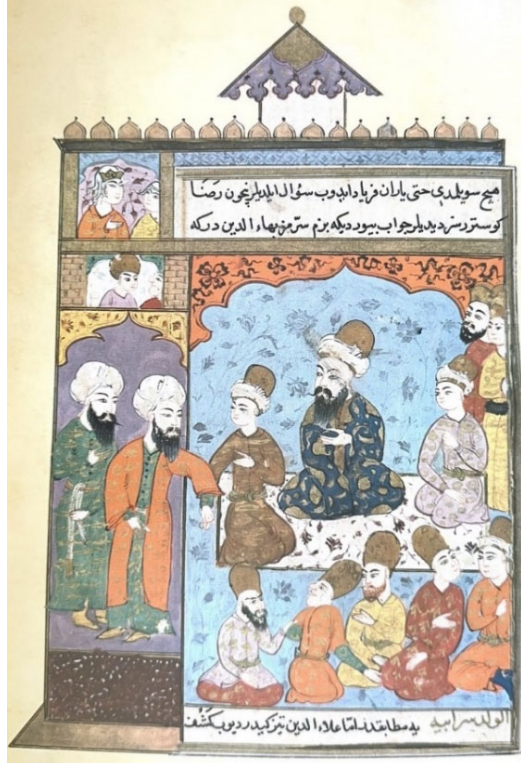
Gıyâseddin Mesud, bu coğrafyanın kültür, tarih ve medeniyetini muazzam ölçüde şekillendiren Anadolu Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı olarak tarihe geçmiştir (Sümer, 2009).

İşte çalışmaya konu olan *Mevlevîlik* ve bu tarîkatın mîmârî yansımaları olan *mevlevîhâne* yapıları yukarıda zikredilen XIII. yüzyılın Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihsel ve siyasi ortamı içerisinde teşekkül etmiştir. Şüphesiz ki siyasi çalkantıların oluşturduğu menfî yansımaların, toplumu mânevî bir arayışa yönlendirmiş olması anlaşılabilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle böyle bir tarih sahnesinde ortaya çıkarak bu buhranlı dönemde mânevî arayış içerisinde olan toplumun gönlüne muhabbetle yerleşmiş olan *Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri* (k.s.); yaşamı, tasavvufî şahsiyeti, gönül ve fikir dünyasının tezahürü olan eserleri ve kendisinden sonra teşkilatlanan bir mânevî eğitim yolu olan Mevlevîlik tarîkatı ile dünya tasavvuf tarihinde bir dönüm noktası olmuştur.

2.3. Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri (k.s.)

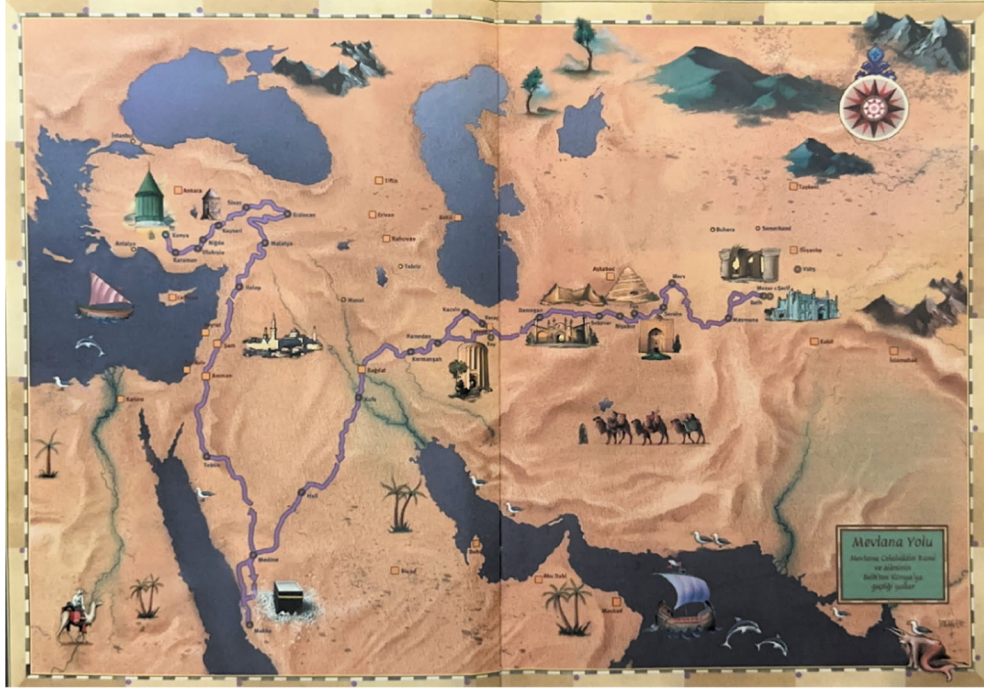
Hız. Mevlânâ (k.s.), bugün Afganistan sınırları içerisinde bulunan Belh şehrinde 6 Rebûlevvel 604 yani 30 Eylül 1207'de dünyaya gelmiştir. Asıl adı *Muhammed* olup yaygın görüşe göre "*Celâleddîn*", "*Mevlânâ*" ve "*Hüdâvendigâr*" onun lakabları arasında bulunmaktadır (Eflâkî, 2001; Fûrûzanfer, 2005). Babası "*Sultânü'l-Ulemâ*" olarak bilinen zamanının allamesi *Muhammed Bahâeddin Veled Hazretleri*'dir. Nesebi baba tarafından Hız. Ebû Bekir Efendimiz'e (r.a.) dayanan Muhammed Bahâeddin Veled Hazretleri Belh şehrinde tanınan, vaaz ve nasihat ile büyük kitlelere hitap eden bir büyük bir din alimi olmakla birlikte aynı zamanda *Necmeddîn-i Kübrâ Hazretleri*'nin halifesi yani bir Kübrevî şeyhi idi (Eflâkî, 2001; Fûrûzanfer, 2005; İnançer, 2022; Sipehsâlâr, 1977). Annesi Mü'mine Hâtun'un ise Belh emiri Rukneddîn'in kızı olduğu kaynaklarda geçmektedir (Eflâkî, 2001). Muhammed Bahâeddin Veled Hazretleri, ailesi ile birlikte Hız. Mevlânâ (k.s.) 5 yaşında iken Belh'ten göç etmiştir. Bunun sebebi bir rivayete göre devrin büyük alimlerinden *Fahreddin Râzî* ile aralarındaki fikir ayrılığı bir rivayete göre de yaklaşan Moğol tehlikesidir. 1212-1213 senelerinde başlanmış olduğu rivayet edilen bu göç yolculuğunun ilk hedefi, hac vazifesini yerine getirmek maksadıyla Bağdat üzerinden gidilen Mekke şehri idi. Hac vazifesi sonrasında Şam, Malatya, Erzincan ve Akşehir güzergahı üzerinden devam eden yolculuk, o zamanlar Larende olarak bilinen Karaman'a ulaşmıştır. Burada ilk evliliğini Semerkândlı Hoca Şerefeddin Lala'nın kızı

Gevher Hâtun ile yapmış olan Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) bu evliliğinden oğulları *Sultan Veled* ve *Alâeddin* dünyaya gelmiştir (Şekil 2.2.). Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) diğer evlatları olan *Muzafferredin Emir Âlim Çelebi* ve *Melike Hâtun* ise *Gevher Hâtun*'un vefâtı sonrasında *Kirâ Hâtun* ile yaptığı ikinci evliliğindedir (Eflâkî, 2001; Fürûzanfer, 2005; İnançer, 2022; Sipehsâlâr, 1977).

Şekil 2.2. Hz. Mevlânâ (k.s.) ve oğulları Sultan Veled ile Alâeddin'i gösteren minyatür (Sevâkıb-ı Menâkıb adlı eserden taranmıştır. (Abdülvehhab, 2006))

Karaman'da konaklanan 7 yılın ardından Muhammed Bahâeddin Veled Hazretleri ailesi ve yakınları ile Alâeddin Keykubad'ın çağrısı üzerine Konya'ya gelir. Böylelikle Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) Afganistan'da başlayan göç yolculuğu, Anadolu topraklarının ortasında Selçuklu başkenti Konya'da son bulmuştur (Şekil 2.3.). Bu göç yolculuğu esnasında Muhammed Bahâeddin Veled Hazretleri ve beraberinde bulunanların, uğradıkları her şehirde hürmetle karşılandığı ve dönemin önde gelen alim ve mutasavvıflarından *Ferîdüddin Attar* (v. 1221), *Şihâbüddin Sühreverdî* (v. 1235), *İbn Arâbî* (v. 1241), *Sa'deddin Hamevî* (v. 1252), *Evhadüddin Kirmânî* (v. 1298) gibi çok önemli zatlarla da görüştükleri bilinmektedir (Sipehsâlâr, 1977; İnançer, 2022).

Şekil 2.3. Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri (k.s.) ve ailesinin Belh'te başlayıp Konya'da nihayet bulan göç yolunun güzergahı (Yüksek, 2010)

Konya'ya 1228-1229 senelerinde geldiği bilinen *Muhammed Bahâeddin Veled Hazretleri* ancak burada iki sene yaşam sürebilmiştir. Bu zaman zarfı içerisinde Selçuklu sarayında bulunan başta Sultan Alâeddin Keykubad olmak üzere pek çok devlet adamı tarafından saygı ve itibar görmüştür (Gölpınarlı, 1999). Eflâkî'ye göre 1231 tarihinde vefat eden *Sultânü'l-Ulemâ*, vefat ettiğinde 85 yaşında iken oğlu Hz. Mevlânâ (k.s.) 24 yaşında idi (Eflâkî, 2001). Bunun üzerine Hz. Mevlânâ'nın (k.s.), babasının vasiyeti yahut müridlerin ve Sultan Alâeddin'in isteği sebebiyle babasının makamına geçip bu makamda bir sene bulunduğu bilinmektedir. Bir yılın sonunda babasının talebesi ve halifesi olan *Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî Hazretleri*'nin, Konya'ya Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) tasavvufi ve mânevî terbiyesini üstlenmek için geldiği kayıtlarda bulunmaktadır. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) Burhâneddin Hazretleri ile ilmi, edebî ve tasavvufi çalışmaları, Burhâneddin Hazretleri'nin vefat tarihi olan 1241 senesine kadar 9 yıl devam etmiştir. Bu zaman zarfında Hz. Mevlânâ (k.s.), Halep ve Şam'a giderek döneminin en önemli medreseleri olan Halep Halâviye ve Şam Mukaddemiye medreselerinde hem zâhirî ilimlerdeki bilgisini genişletmiş hem de marifet ilmi ile ruhi yolculuğunun kemale ermesi için gerekli olan her türlü bilgiye ulaşmıştır. Döneminin en önemli alimleri ile görüşmüş ve onlardan feyz almıştır (Fürûzanfer, 2005; İnançer, 2022). Hz. Mevlânâ bu medrese eğitimleri sürecinden sonra Konya'ya döndüğünde mürşidi Burhâneddin Hazretleri'nin emri üzerine marifete mazhar olmak için birtakım nefsi perhizlere girmiştir. Birbiri ardına

üç çile çıkarmış ve bunun sonucu olarak bâtın sırlarına vakıf, gerçek erlerden parmak ile gösterilen velîlerden olmuştur (Fürûzanfer, 2005). Burhâneddin Hazretleri'nin vefatından sonra beş yıl süre ile medresede fıkıh, hadis, tefsir, Arapça ve bunun gibi ilmî dersler veren fıkıh alimi Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) medresesinde (İnançer, 2022), şeriat ilminin öğrencilerinden 400 kişinin her daim hazır bulunduğu bilinmektedir (Devletşah, 2011). Bu süre zarfında kendisi zikir meclisleri kurmuş fakirler ve zahitlerle birlikte olmuştur. Etrafında birçok mürit toplanmış ve şöhreti aleme yayılmıştır (Fürûzanfer, 2005).

Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatında önemli bir dönüm noktası olan 30 Kasım 1244 tarihi, *Şems-i Tebrîzî Hazretleri* ile karşılaşma tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu karşılaşmaya dair kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. Zikredilen kaynaklar Eflâkî, Muhyeddin Abdülkadir, Devletşah ve İbn Battûta gibi yazarların eserleridir (Devletşah, 2011; Fürûzanfer, 2005; İbn Battûta, 2004; Sipehsâlâr, 1977). Hz. Şems ile tanıştıktan ve hemhal olduktan sonra Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) ruh dünyasında değişiklikler meydana gelmiştir. Seyrüsülûk şeyhi olan babası ve Burhâneddin Hazretleri'nden sonra sohbet şeyhi olarak Hz. Mevlânâ (k.s.) ile bir gönül sohbeti, bir Allah sohbeti başlatan Hz. Şems, Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) tasavvufi yolculuğunda ehemmiyet arz eden zât-ı şeriflerden biridir. Zîra sohbet, tasavvufun en vazgeçilmez unsurları arasında sayılmaktadır (İnançer, 2022). Bu süreçte Hz. Şems ile Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) arasında bulunan muhabbeti kıskanan birtakım insanlar, Hz. Şems'in gitmesine sebep olmuşlardır. 1246 yılına tarihlenen bu hadise sonrasında Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) kendilerine döneceğini zannedenler istediklerine ulaşamamışlardır. Çünkü bu gidiş ile derinden sarsılan Hz. Mevlânâ (k.s.) büyük bir sessizliğe bürünerek dış dünyadan kopmuştur. Nihayet Hz. Şems'in Şam'da olduğu bilgisi geldiğinde Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) büyük oğlu Sultan Veled Hazretleri, babasının bir mektubu ile Hz. Şems'in yanına giderek tekrardan Konya'ya dönmesi noktasında kendisini ikna etmiştir. 1247 yılına tarihlenen bu dönüş; büyük bir sevinç ile karşılanmış, özürler dilenmiş, sema meclisleri tertip edilmeye başlanmıştır. Ne yazık ki bu durum uzun sürmemiş, şehir halkı ve bazı müritler yine olumsuz davranışları tekrarlamışlardır. Bu sebeple aynı yıl içerisinde Hz. Şems tamamen ortadan kaybolmuş ve bu hadise "*Şems-i Tebrîzî'nin Gaybûbeti*" olarak adlandırılmıştır (Eflâkî, 2001; Fürûzanfer, 2005). Bu kayboluş ile ilgili menâkıbnâmeler ve tezkirelerde çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Ortadan kaybolması, başka bir şehre gittiği ve yahut öldürüldüğü rivayetleri ile îzah edilmiştir. Hatta bu hadiseler içerisinde Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) küçük oğlu Alâeddin'in de bulunduğu söylenegelen rivayetler arasındadır (Eflâkî, 2001).

Hız. Şems'in gaybûbeti sonrasında en büyük dostunu kaybeden Hız. Mevlânâ (k.s.) derin bir üzüntü ile coşkun Şiirler söylemeye başlamıştır. Őiirlerin muhtevası ilahi aşk ve sırları, ızdıraplar ve ayrılık acısı olmuştur. Hız. Mevlânâ (k.s.), Şems-i Tebrîzî Hazretleri'nin ardından kendisi için önem arz eden ve aynı zamanda Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî'den feyz almış bir başka zat olan *Selâhaddîn Zerkûbî Hazretleri* ile hemhal olmaya başlamıştır. Hız. Şems'e kavuşma ümidi kesilince bütün kalbi ile Selâhaddîn Hazretleri'ne yönelmiş, kendi yerine halifelîğe ve diğer müritlerinin eğitime onu tâyin etmiştir. Müritleri Hız. Mevlânâ'dan (k.s.) başkasını kabul etmeyi reddetmiş ve bunu Selâhaddîn Hazretleri'nin ümmi olmasına bağlamışlardır. Hız. Mevlânâ (k.s.), kendisi kuyumcu olup ömrünü zâhirî ilim tahsili ile geçiren Selâhaddîn Hazretleri'ne olan teveccühünü ve sevgisini tüm karşı çıkışlara rağmen korumuştur (Eflâkî, 2001; Fürûzanfer, 2005). Selâhaddîn Zerkûbî Hazretleri'nin Hız. Mevlânâ'ya (k.s.) intisabı, Konya'daki kuyumcular çarşısında meydana gelen bir hadise ile vukû bulmuştur (Şekil 2.4.). Selâhaddîn Hazretleri'nin kuyumcu dükkanından gelen çekiç darbelerinin sesi ile cezbeyle gelen Hız. Mevlânâ (k.s.), semâya başlamış -ki bu Hız. Mevlânâ'nın (k.s.) semaya ilk başlama hadisesi değildir kendisinin evvelde de semâ ettiği bilinmektedir (İnançer, 2022)- o esnada dükkândan fırlayan Selâhaddîn Hazretleri sonrasında kendisine mürit olmuştur. Bu dostluğun Selâhaddîn Hazretleri'nin kızı Fatıma Hâtun'un Sultan Veled ile evlenmesiyle taçlanarak akrabalık bağına dönüştüğü bilinmektedir. Hız. Mevlânâ (k.s.) ile Şeyh Selâhaddîn'in 10 yıl aralıksız süren Şeyh-mürit ilişkisi ne yazık ki 1259 yılında Şeyh Selâhaddîn'in vefatı ile son bulmuştur. Şeyh Selâhaddîn, yaradılışı itibariyle sabırlı, zâhid, âbid, az konuşan ve Őeriatın inceliklerine son derece riayet eden bir zat idi. Dolayısıyla Hız. Mevlânâ (k.s.), Hız. Şems'ten ayrılışının acısını Şeyh Selâhaddîn'in dostluğunda bir dereceye kadar teskin edebilmiştir (Eflâkî, 2001; Fürûzanfer, 2005).

Onun ardından Hız. Mevlânâ'nın (k.s.) kendi mânevî terbiyesinde yetişen *Hüsâmeddin Çelebi Hazretleri* gelmektedir. Hız. Mevlânâ'nın (k.s.), Mesnevî'nin ön sözünde “aşk hazinelerinin anahtarı, yeryüzü definelerinin emini, vaktin Bayezid'i, zamanın Cüneyd'i” diye bahsettiği Hüsâmeddin Çelebi, aslen Urmiye ahalisinden olup vaktiyle ailesinin Konya'ya göçmesiyle 1225 yılında doğmuştur (Fürûzanfer, 2005). Hız. Mevlânâ'nın (k.s.) vefatına kadar 11 yıl kendisine hizmet eden Hüsâmeddin Çelebi, vefat tarihi olan 1284 yılına kadar tarikat için pek çok önemli işlerde bulunmuştur (Sipehsâlâr, 1977). Hüsâmeddin Çelebi ile Hız. Mevlânâ'nın (k.s.) birlikte geçirdiği dönemin en güzel nişânesi, İslâm tasavvufunun en mühim eserlerinden *Mesnevî-i Mânevî*'nin kaleme alınmış olmasıdır.

Şekil 2.4. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) ve Şeyh Selâhaddîn'in karşılaşmasını gösteren minyatür (Sevâkıb-ı Menâkıb adlı eserden taranmıştır. (Abdülvehhab, 2006))

1273 senesinde Hz. Mevlânâ (k.s.), ansızın yakıcı bir hummaya yakalanarak hastalanmış 17 Aralık günü vefat etmiştir. Cenaze töreninde Konya halkının yanı sıra müslim, gayrimüslim, büyük, küçük demeden her kesimden insan katılım göstermiş, cenazede hazır bulunmuşlardır. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) vasiyeti üzerine cenaze namazını Şeyh Sadreddin Konevî'nin (k.s.) kıldırıldığı rivayet edilirken diğer bir rivayete göre bu zatın Kadı Sirâceddin olduğu söylenmektedir. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) türbesi konusunda kaynaklarda şöyle bir vasiyet geçmektedir (Eflâkî, 2001):

“Bizim müridlerimiz türbemizi, uzak mesafelerden gözükmesi için yüksek yapsınlar. Kim bizim türbemizi uzaktan görür, itikâd eder ve bizim velâyetimize güvenirse, yüce Allah onu, rahmete kavuşmuşlar sırasına kor. Husûsiyle tam bir aşkla, riyâsız bir doğrulukla, mecazsız bir hakikat ve içinde şüphe olmayan bir bilgi ile gelip türbemizi ziyâret eden ve namaz kılan bir kimsenin her hâcetini yüce Tanrı yerine getirir ve kendi maksatlarına ulaştırır. Onun dine ve dünyaya ait istekleri hâsıl olur.”

Bu vasiyet, Sultan Veled Hazretleri'nin gayretleri ve Konya ulularından Alâmeddin-i Kayser, Emir Muîneddin Süleyman Pervâne, eşi Gürcü Hâtun'un maddî katkıları ile yerine getirilmiştir. İnşa edilen türbenin mimarının da Tebrizli Bedreddin

olduğu kayıtlarda geçmektedir (Eflâkî, 2001). Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) babası, kendi hanedanı ve dostlarından 50 den fazla kişi ile birlikte defnedildiği bu yer, vakti zamanında Sultan Alâeddin Keykubad'ın sarayının gül yetiştirilen bir has bahçesi iken Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled Hazretleri'nin vefatı üzerine Sultânü'l-Ulemâ'nın ailesine tahsis edilmiş (İnançer, 2022) ve zamanla “*İrem Bahçesi*” yani “*cennet bahçesi*” olarak isimlendirilmiştir (Şekil 2.5.) (Fürûzanfer, 2005).

Şekil 2.5. Mevlânâ Dergâhı müzeye çevrildikten sonra ilk müze müdürü olan Yusuf Akyurt'un “Resimli Türk Abideleri” adlı eserinden “*İrem Bahçesi*” olarak isimlendirilen yere inşa edilen türbeye ait eski bir fotoğraf (Akyurt, 2024)

2.4. Mevlevîliğin Teşekkülü

Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) içtihadını yaptığı tarikat olan Mevlevîlik, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın en parlak devirlerinden biri olan XIII. asırda sultanlığın başşehri olan Konya'da ortaya çıkan bir tarikattir. Bu tarikatın isnad ettiği anlayış mûsikî, semâ ve şiir gibi üç vasıtaya dayanır. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) vefatından sonra Konya'da gelişerek Anadolu Beylikler Dönemi ile Osmanlı İmparatorluğu boyunca genişleyen ve bu coğrafyada yaşayan her kesimden insanı etkileyen döneminin en tesirli tarikatlarından biri olmuştur (Küçük, 2000).

Mevlevîliğin temelini oluşturan esaslar, aslında Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatında başrolleri paylaşan kıymetli zatların ve onların Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatında meydana getirdikleri tesirlerin sentezlenmesinden meydana gelmektedir. Bu ifadeyi açıklamak gerekirse Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) hayatı göz önüne alındığında ilk mürşidi ve hocası

olarak babası “*Sultânü’l-Ulemâ*” *Muhammed Bahâeddin Veled Hazretleri* karşımıza çıkmaktadır. Ardından tasavvuf eğitime babasının vefatı sonrası hayatına giren *Burhâneddin Muhakkık Tirmîzî Hazretleri* ile devam etmiştir. Burhâneddin Hazretleri’ne mürid olan Hz. Mevlânâ (k.s.), kendisinin hilafetinde mânevî eksiklerini tamamlayıp seyrüsülükünde yol katetmiştir. Birkaç yıl sonra *Şems-i Tebrîzî Hazretleri’nin* hayatına girmesiyle mânevî hayatı farklı bir boyut kazanan Hz. Mevlânâ (k.s.), kendisinden son derece etkilenmiş irşad, eğitim ve terbiye esasları üzerine kurulu hayatının başka bir safhasına geçmiştir. Hz. Şems’ten sonra ilk olarak *Selâhaddîn Zerkûbî Hazretleri’ni* dost ve halife edinmiş onun vefatıyla yerine *Hüsâmeddin Çelebi Hazretleri* geçmiştir. Semâ âyîn-i şeriflerinde okunan *post duâsında* Hüsameddin Çelebi ile Sultan Veled Hazretleri’nin isimleri arasında bir isim daha geçer ki o da *Şeyh Kerîmüddin*’dir. Bu kişi Sultan Veled’den önce yedi yıl mürşitlik yapmıştır. Kabri Mevlânâ Dergâhı içerisinde bulunan türbe kısmında olup Sultan Veled de bir beytinde kendisinden bahsetmiştir. Şeyh Kerimüddin vefat ettikten sonra yerine *Sultan Veled Hazretleri* geçmiştir (Şekil 2.6.) (Duru, 1952).

Şekil 2.6. Hz. Mevlânâ (k.s.) sonrasında yerine geçen halifelerinin sıralaması (Kaynaklardan (Duru, 1952) edinilen bilgiler doğrultusunda yazar tarafından şematez edilmiştir.)

Yukarıda kısaca Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) tasavvufî şahsiyeti ve fikirlerine yön veren zatlardan bahsedilmiştir. Bu konuyla ilgili Ahmet Yaşar Ocak hocanın tespitine yer vermek Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) fikir dünyasının daha iyi anlaşılması bakımından yol gösterici olacaktır. Zîra Ocak’a göre Hz. Mevlânâ (k.s.), tam bir “*senkretist*”tir. Yani farklı tasavvuf telakkîlerini uyumlu bir bütün halinde ama yepyeni bir sistemle ortaya koyan önemli bir *sûfî* olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Hz. Mevlânâ (k.s.), o dönemde etkin tasavvuf telakkîleri arasında sayılan *Kübrevilik*, *Melâmîlik*, *Kalenderîlik* ve *İbnü’l-Arabî*’nin etkilerini kendi bünyesinde mezcetmiştir. Başka bir ifade ile Hz. Mevlânâ (k.s.), Sünni esaslara dayalı *Kübrevilik* tarîkatını esas alan tasavvuf mektebini, Muhyiddin *İbnü’l-Arabî*’nin vahdeti vücut mektebini ve kaynağı itibariyle Horasan mektebine isnad edilen ilahi aşk ve cezbeye dayalı *Kalenderî* tasavvuf anlayışlarını uyumlu bir biçimde ama yepyeni bir sistemle ortaya koymuştur (Ocak, 1996a). İşte tüm bu yukarıda anlatılanlarla birlikte Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) hayatında ve vefatının ardından

yerine geçen halifelerinden Hüsâmeddin Çelebi döneminde de herhangi bir teşkilatlanma gerçekleşmediği bilinmektedir (Sipehsâlâr, 1977). Hüsâmeddin Çelebi'nin ardından yerine geçen *Sultan Veled Hazretleri* ile birlikte Mevlevîliğin teşkilatlanma dönemi başlamıştır. Zamanında türbeye vakıflar sağlanmış, Amasya, Erzincan ve Kırşehir'e halifeler gönderilmiş, çeşitli tekkeler açılmış, en önemlisi de tarîkatın usûl ve erkânı tespit edilmeye başlanmıştır (Eflâkî, 2001).

Yerine geçen *Ulu Ârif Çelebi Hazretleri*'nin dönemi tarîkat tarihi için dönüm noktası olmuştur. Ulu Ârif Çelebi'nin Mevlevîliğin yaygınlaşması için gösterdiği âzamî gayret sonucu hayatının büyük bir kısmını seyahat ile geçirdiği bilinmektedir. Kendisinin ziyaret ettiği yerler arasında Larende, Beyşehir, Aksaray, Akşehir, Karahisar, Amasya, Niğde, Sivas, Tokat, Birgi, Denizli, Menteşe, Alaiye, Antakya, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Merend ve Sultaniye gibi yerler zikredilmiştir (Gölpınarlı, 2006). Mevlevîliği Moğol'un başkenti Sultaniye'ye kadar yaymaya çalışırken diğer taraftan da Batı Anadolu topraklarını da ihmal etmediği bilinmektedir. Hayatı boyunca yapmış olduğu bu seyahatlerde Menteşeoğulları, Aydınogulları, Germiyanogulları ve Eşrefogulları gibi beyliklere Mevlevîliği tanıtip bu beyliklerin bulunduğu coğrafyalara Mevlevîliği yerleştirmeye muvaffak olmuştur. Ulu Ârif Çelebi'nin bu gayretleri, beyliklerin hakimiyet alanlarında *ilk mevlevîhânelerin* açılıp zengin vakıfların tahsisine vesile olmuştur. Aslında bu şekilde tarîkatın Batı Anadolu'daki beylikler ile siyasi nüfuzu da giderek artış göstermiştir. Bu sebeple de Ulu Ârif Çelebi Hazretleri Mevlevîlik tarihinde bu gayretleri dolayısıyla önemli bir yer edinmiştir. Aynı dönemde varlığını sürdüren bir başka beylik olan *Osmanoğulları Beyliği* topraklarındaki tarîkatın gelişimi ve teşkilatlanması ise beyliğin merkezi yönetiminin güçlenmesi ile paralel bir durum arz etmektedir. Zîra Osmanlı'nın Mevlevîlik ile ilk temasları *II. Murat Han* dönemine rast gelmektedir. *II. Murat Han*'ın, Edirne'de tam teşekkülü bir mevlevîhâne açtığı bilinmektedir. Devam eden süreçte birçok Osmanlı sultanının ve diğer devlet adamlarının devlet sınırlarının genişlemesi ile hem kendi siyasi meşrûyetlerini fethedilen bölgelerde kuvvetlendirmek hem de medeniyet tesisi için tüm *sûfi* tarîkatlara son derece zengin vakıflar tahsis etmek suretiyle Mevlevîleri de kendi etki alanlarına dahil ettikleri görülmektedir (Ocak, 1996b). Böylelikle *Mevlevîlik*, Osmanlı zamanında devlet ileri gelenlerinin, Anadolu coğrafyasında ve fethedilen yerlerde cemiyet hayatının düzenli olmasına itina göstermesi sonucu birçok medrese, tekke ve zâviyenin inşasında destek ve himayesini hissettirmesiyle üç kıtaya yayılarak kurumsal hüviyetini ve nüfuzunu

arttırarak XVII. asırdan itibaren adeta bir devlet müessesesi gibi teşekkül etmiştir (Gölpınarlı, 2006; Turan, 2000).

Babası Sultan Veled'in yerine geçen *Ulu Ârif Çelebi* döneminde, tarikat içerisinde idari teşkilatlanma sürecine girilmiştir. Zîra idari teşkilatlanma açısından merkeziyetçi bir anlayış çizgisi oluşturulmuştur. Tarıkatta Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) soyundan gelen erkek üyelerin en yaşlısına “*Çelebi Efendi*” unvanı ile yönetme yetkisi devredilmiştir. Makamda bulunan ve yönetme yetkisini elinde tutan Çelebi Efendi, Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) maddî, mânevî ve mutlak vekili konumundayken diğer Mevlevî tekke ve zâviyelerinde bulunan şeyhlerin tâyin ve azl yetkisine de haiz bulunmaktadır (Gölpınarlı, 2006). Her mevlevîhâne, Konya'da bulunan Çelebi Efendi'nin kendisine verdiği icazetname ile göreve başlayan “*şeyh efendi*”ler ile yönetilmiştir. Şeyh efendinin belli başlı görevleri arasında âyîn-i şerif esnasında posta oturmak, Mesnevî derslerini okutmak, tarıkata girmek isteyenlere karar vermek ve idârî açıdan başta tekkenin yönetilmesi ile sorumluluğu altındaki tüm vakıf mallarını yönetmek sayılabilmektedir. Tüm bu yetki ve görevlerin azlığı ya da çokluğunun yönettiği tekkenin, nevine göre değişiklik arz ettiği görülmektedir. Zîra şeyh efendilerin yönettiği mevlevîhâneler, fonksiyonları açısından “*âsitâne*” ve “*zâviye*” olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Binbir gün süren eğitim ile *çile* çıkarılıp “*dede*” unvanı verilen tam teşekküllü mevlevîhâneler *âsitâne* olarak adlandırılırken, bunların dışındaki kalan mevlevîhâneler ise *zâviye* şeklinde adlandırılmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmada belirleyici rol oynayan çile eğitiminin ilk başlangıç yeri olan *matbah-ı şerif*, âsitânelerde bulunması gereken en önemli mîmârî birimdir. Âsitâneler geniş bir bahçe içerisinde imar edilerek bünyesinde *semâhâne*, *türbe*, *mescid*, *matbah-ı şerif*, *mevdân-ı şerif*, *dedegân hücreleri*, *selâmlık* ve *harem dairelerinden* müteşekkildir (Tanrıkorur, 2004). Tüm bu zikredilen mekânlar Mevlevî âdâb ve erkânı çerçevesince gelişim göstermişlerdir.

2.5. Mevlevîlikte Âdâb ve Erkân

Konya Mevlânâ Dergâhı, “*Âsitâne-i Âliyye*” sayıldığından bütün mevlevîhânelerin bağlı olduğu ve merkeziyetçi bir teşkilatlanma ile yönetildiği “*Pîr Evi*”dir. Babadan oğula geçen ve adına “*Makam Çelebisi*” denilen bir nevi başkanlık, vekillik ve halîfelik usûlüyle yönetilmiştir. Anadolu'da var olan tüm mevlevîhâneler de teşkilatlanmanın zirve noktasına ulaştığı dönemlerde Âsitâne-i Âliyye'de belirlenen bazı usûllerle idare edilmiştir. Bu usûller, Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) oğlu *Sultan Veled* ile

başlamış onun oğlu *Ulu Ârif Çelebi* ile devam etmiş, *Pir Adil Çelebi* ve *Pir Hüseyin Çelebi* ile değişmez bir kurallar bütünü haline gelmiştir (Gölpınarlı, 2006; İnançer, 2002).

Mevlevîlikte uyulan ve uygulanan tüm kurallara “*âdâb*” denir. *Âdâb*, Arapça *edeb* kelimesinin çoğuludur. Terimsel anlamı lügatte “*Davranışlarda ve karşılıklı ilişkilerde alışılmış usûllere, ahlâk ve terbiye kurallarına göre uyulması gereken esaslar, âdet, yol yordam, yol erkân, yol sıra*” şeklinde geçmektedir (Kubbealtı, 2025). Hz. Mevlânâ (k.s.) da “*Âyet âyet hemegî ma'nî-i Kur'an edebest (Âyet âyet Kur'an'ın bütün mânâsı edebden ibarettir.)*” buyurduğundan Mevlevîlik tümüyle bir *âdâb* üniversitesidir denebilir (Top, 2007).

Mevlevîhâneler, Mevlevî tarikatının *âdâb* ve *erkân*ın yaşatıldığı ve anlaşıldığı mekânlardır (Arpağuş, 2009). Kaynaklar gözden geçirildiğinde mevlevîhânelerin, dervişlerin yaşam alanları olan *matbah-ı şerif*, *meydân-ı şerif*, *semâhâne*, *mescit*, *türbe*, *avlu*, *hamam*, *hela*, *selâmlık* ve *harem* gibi yerlerde nasıl ve ne şekilde davranacaklarını, neler yapmakla mükellef olduklarını, hangi davranışları yapmamaları gerektiğini bizzat yaşayarak öğrendikleri eğitim mekânları oldukları görülmüştür. Mevlevîlik usûl ve *âdâb*ı hakkında bilgi edinilen pek çok kaynak olmakla birlikte başlıcaları arasında *Dîvâne Semâi Mehmed Çelebi* (Sultan *Divânî*) Hazretleri'nin “*Tarîkatü'l Arifin*”, *İsmâil Rusûhî Ankaravî*'nin “*Minhacü'l Fukara*”, *Sakıb Dede*'nin “*Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyan*”, *Köseç Ahmed et-Trabzonî*'nin “*et-Tuhfetü'l-Behiyye fi't-Tarîkati'l-Mevlevîyye*” ile *Şeyh Galib*'in bu esere yazdığı tâlikat olan “*es-Sohbetü's-Sâfiye*” ve *Hüseyin Azmî Dede*'nin “*Nuhbetü'l-Adâb*” adlı eserleri sayılabilmektedir (Arpağuş, 2009).

Mevlevîlikte *âdâb* ve *erkân* konusunun son derece önem arz ettiği bir gerçektir. Bu konuyu ele alan eserlerin müellifleri, özellikle bazı konularda müttefiklerdir. Bunların başında Mevlevî tarikatına intisab etmek isteyen bir *camın* mutlaka yaşayan bir *şeyh efendiye* bîat etme gerekliliği gelmektedir. Bîat merasiminin, *zikir* ya da *sikke tekbirlemesi* şeklinde olduğu kaynaklarda geçmektedir. İttifak halinde olunulan diğer bir konu ise Mevlevîlikte *zikir* esmâsının “*İsm-i Celâl*” olduğudur. *İsm-i Celâl* zikri, sabah namazından sonra *meydân-ı şerifte* tekke zâbitanı ile dervişlerin resmi kıyafetleri ile gerçekleştiği *cehrî* bir zikirdir (Mete, 2019). Bununla birlikte tarikatlerin esasını teşkil eden *zikir*, *riyâzat*, *sohbet*, *kıyafet* vb. unsurlar her birinde farklı derecelerde öneme hâizdir. Mevlevîler için bu bağlamda en kıymetli unsur “*semâ*” dense yanlış olmaz. O sebeple de *semâ* en ince ayrıntıları ile usûl ve kâidelerle bağlanmıştır (Duru, 1952). *Semâhâne*den evvel mekâna da adını vermiş olan *semâ* kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. *Semânın* ilk ortaya çıkışı Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile Hz. Ebû

Bekir Efendimiz (r.a.) arasında cereyan eden bir hadiseye dayandırılmaktadır (Arpaguş, 2009; İnançer, 2022). Terimsel anlam olarak ise *semâ*, “*Musikiyye uyup sağdan sola, hırkalıysa, sağ eliyle hırkasının yakasını tutup göğsünü biraz açarak, sol eliyle, bel hizasında, hırkanın sağ yanını, açılmaması için tutarak; tennûreliyse kollarını açarak dönmek*” manasına gelmekte; *semâ* bellemeye ve belletmeye, “*semâ meşki*”, *semâ* eden kimseye de “*semâ-zen*” denmektedir (Gölpınarlı, 1963). Her hareketinin bir manası ve tahkik edilmesi gereken bir hakikati olan *semâ*, coşku ve şevkin açığa çıkmaya yol bulduğu müstesna bir faaliyettir (Arpaguş, 2009). *Semâ âyîn-i şerifi* bir başka kaynağa göre ise insanın bu dünyadan öteki dünyaya mânevî yolculuğunu sembolize eden bir eylemdir (Karpuz, 2007a). Mevlevîlerce önemli bir kaynak olan eserinde Kösec Ahmed Dede, *semânın* önemini “*Tarikat-i Mevlevîyye’de sem’a sülûk erkânından kılınmıştır.*” diyerek ifade etmiştir (Arpaguş, 2009). Kaynaklarda geçen bilgilere göre *semâ âyîn-i şerifi* gündüz yapılacak ise öğle namazını, gece yapılacak ise de yatsı namazını müteâkip yapılırdı. Namazdan sonra *Şeyh Efendi*, *Mesnevî* sohbeti yapacak ise postuna oturmadan *Mesnevî Kürsüsü’ne* çıkar ve *canlar* da kürsünün önünde *Şeyh Efendi’yi* dinlerlerdi. *Mesnevi* sohbeti bittikten sonra *Şeyh Efendi* posta geçerek duâ eder, duânın ardından *mutribdan* biri *Na’t-ı Şerif* okurdu. *Na’t* bitince *neyzenbaşı* taksime başlardı. Taksim sonunda diğer *neyzenler* de katılır, tam taksim bittiğinde *Şeyh Efendi* ile birlikte *semâzenler* ellerini şiddetle yere vurup ayağa kalkar, bu sırada kudümle beraber peşreve geçilirdi. Halka olan *semâzenler* *Şeyh Efendi* ile birlikte üç kez halkayı tamamlayarak *Devr-i Veled’i* icra ederlerdi. Bu esnada *semâhânenin* kapısından *Şeyh Efendi’nin* postuna doğru var olduğu farz edilen *Hatt-ı İstivâ* çizgisine basmamaya özen gösterilirdi. *Devr-i Veled* bitince *âyin* başlar ve *semâzenbaşı* hariç tüm *semâzenler* dört selamdan müteşekkil *mukâbeleyi* gerçekleştirirdi. Dördüncü selamdan sonra *Aşr-ı Şerif* okunur, *Şeyh Efendi* ile birlikte herkes tekrar ayağa kalkar, duâ edilir ardından ilk olarak *Şeyh Efendi* sonrasında da *semâzenlerin* *semâhânenin* ayrılması ile *âyîn-i şerif* tamamlanırdı (Gölpınarlı, 2006). Yukarıda zikredilen “*Hatt-ı İstivâ*” kavramı ise Mevlevî kültür ve düşüncesinde derin anlamlar ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Mihrabın hizasından *semâhânenin* *cümle kapısının* tam karşısına *şeyh postu* serilir, *şeyh postunun* ucundan *semâhâneye* girilen *cümle kapısının* ortasına kadar uzandığı farz edilen *muhayyel* çizgiye denmektedir (Gölpınarlı, 1963). *Şeyh Efendi’nin* bulunduğu yer olan *Hatt-ı İstivâ’nın* başlangıç noktası *mutlak varlık âlemine*, tam karşısındaki nokta ise *insan mertebesine* işaret etmektedir (Özcan, 2004). *Âyîn-i şerif* esnasında *semânın* buradan başlaması ve her daim üzerine basılmadan geçilmesi önemini ortaya koyan

hususlardandır. Tasavvufî anlayışta tarîkat mensuplarının bir araya gelerek toplu halde zikretmeleri manasına gelen “*mukâbele*” kelimesinden kaynaklı *Mevlevî âyîn-i şerifi*, “*mukâbele-i şerif*” adıyla da bilinmektedir (Arpaguş, 2009).

Mevlevîler için bir diğer kıymetli unsur olan *matbah-ı şerif*in Mevlevîlikteki en önemli karşılığı “*çile mahali*” olmasıdır denilebilir. Zîra yemek pişirmeye mahsus yerler her zâviyede mevcut iken *matbah-ı şerif*, yalnızca çilenin çıkarıldığı *âsitânelerde* bulunmaktadır. Bu sebeple de Mevlevîler açısından son derece mühimdir. *Canlar ile görevli zâbitan* dışında diğer kimselerin giremediği *matbah-ı şerif*, Aşûre günleri ile şeyh cenazeleri gibi istisnâ zamanlarda başka kimseler tarafından kullanılabilmekteydi. *Matbah-ı şerifte* çıkarılan çilenin sadece Mevlevîlikte “*binbir gün*” olmasının Hz. Pîr’in (k.s.) hayatı boyunca yaptığı halvet ve itikafın toplam gün sayısı ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Çileye soyunan *can* bu süre zarfında dünyadan el etek çekmez; zîra kendisine verilen *on sekiz görevi* îfâ ettiği gibi ilk önce semâ öğrenir, günlük işlerini yapar, var ise evradı ile meşgul olur ve kendisinden sorumlu *dede efendiler* ne der ise itirazsız yaparlardı. Çünkü Hz. Pîr’e (k.s.) göre dervişlik, dünyadan ve doğal ihtiyaçlardan tamamen uzaklaşarak eziyet çekmek değil; nefsini terbiye edebilmek, Allah’a ulaşabilmek için azim ve irade gösterebilmek, iyilik ve güzelliğe ulaşabilmenin hizmet etmekle mümkün olduğu bilincinde kalabilmektir (Duru, 1952). Zîra Mevlevîlikte insanın kemale erebilmesinin halvet ve uzlet ile değil, *sohbet* ve *hizmet* ile mümkün olacağı bildirilmektedir. Dolayısıyla Mevlevîlikte *çile*; eziyet ve zahmet gibi görünse de insanın tâkati üstünde merhalelerle dolu bir süreçten ziyade hizmet ve sohbet ile yaşanılabilir bir durumdur (Arpaguş, 2009).

Hemen her tarîkatta kendi iç işleyişleriyle alakalı incelikleri anlatmak için birtakım rakamlar ve kavramlar kullanıldığı görülmektedir. Mevlevîlikte önemli olan kavramların içerisinde bulunan “*ser-pâ etmek*”, bir kusur dolayısıyla Mevlevî’nin sikkesini almak ve paşmaklarını uçları dışarıya müteveccih olarak çevirerek bir müddet dergâhtan ve yoldan uzaklaştırmak manasında; “*seyahat (doğrusu siyahat)*”, gezmek dolaşmak anlamıyla beraber Mevlevîlik’e intisab eden *sâlike*, mutlaka bir seyahatin yüz göstereceği ve bu seyahatin de Konya’yı, Huzûr-ı Pîr’i, ziyâret olacağı manasında; “*seyyah vermek*” ise bir kusur yüzünden Mevlevî’yi, ser-pa etmek yani dergâhtan ve yoldan uzaklaştırmak manasında kullanılmıştır (Gölpınarlı, 1963). Mevlevîlikte kullanılan bu terimlerden başka bilinmesi gereken bir diğer konu da “*Nezr-i Mevlânâ*”dır. Hüseyin Fahreddin Dede’ye göre *Nezr-i Mevlânâ*’nın 18 olmasının sebebi, “*Hayy*” ism-i şerifinin ebced değerinin 18 olmasından kaynaklanmaktadır. En önemli tespitlerden bir

tanesi de Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) “*Hayy*” diyerek semâya başlamasıdır. Tüm bu sebeplerden dolayı Mevlevîlerce 18 rakamı mukaddes sayılmış, 9 ve katları da kayda değer görülmüştür (Çıpan, 2007). Dolayısıyla Mevlevî tekkelerinde *18 hizmet koluna* yer verilmiş, 18 rakamının önemine binaen Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) *Mesnevî*'sinin *ilk 18 beytini* bizzat kendi eliyle yazmış olması da delil olarak addedilmiştir (Top, 2007).

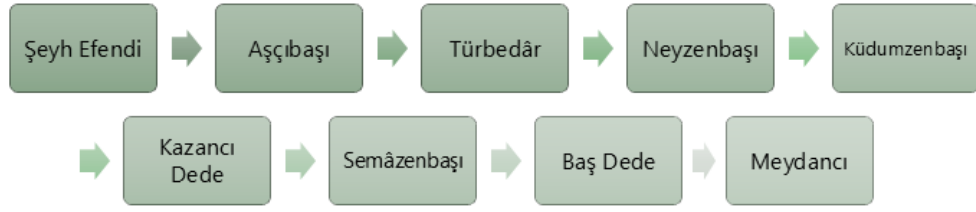
Mevlevîlerin âdâb ve erkân çerçevesince gelişen hal ve hareketlerinin, her daim dikkat çekecek seviyede nezâketli ve edepli; konuşmaları, oturup kalkmaları, yiyip içmeleri ve dahi doğum ile ölümlerinin kendilerine has ve samimi olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Tüm davranışlarında belirgin olan fikir ve amacın; iyilik, güzellik ve doğruluktan başka olmadığı dolayısıyla yaşam biçimleri derinlemesine okunduğunda Mevlevîlerin âdâb ve erkânlarının temelini âyet ve sünnet olduğu görülmektedir. Zikredilen nezâketli ve edepli hallerden örnek vermek gerekirse, bir Mevlevî başka bir Mevlevî'nin odasına girmek isterse kapısını üç kez hafifçe vurur ve içeriden “*Hu*” veya “*Eyvallah*” sesi gelmedikçe girmez, ses almazsa da kırılmaksızın giderdi. Şayet izin geldiyse “*Destur*” diyerek baş keserdi. İçeride bulunan kimseler kıdeme göre ya ayakta ya da oturarak karşılar ve gelen Mevlevî yer ile görüşüp oturduktan sonra içeridekilerin her biri kendisine “*Aşk olsun*” der ve o da “*Aşkın cemal olsun*” diyerek mukâbelede bulunur idi. Her mecliste otururken diz çökme veya bir dizi altına alıp diğerini dikme suretiyle vaziyet alınır bağdaş kurulmazdı. Kendilerinden “*fakir*” diye söz eder ancak asla zekât ya da sadaka kabul etmezlerdi. Sükutu esas alırlar, mütebessim bir eda takınırlardı. Bu şekildeki saymakla bitmeyen tüm bu usûl ve kaideler, her mevlevîhânedede geçerli olup her daim titizlikle uygulanırdı (Duru, 1952).

2.5.1. Mevlevîlikte 18 görev

Dergâh-ı Şerif olarak da isimlendirilen mevlevîhâneler çeşitli fonksiyonları barındıran mekânlar bütünü olmakla birlikte aynı zamanda birçok tarikat mensubu kimsenin de aynı çatı altında yaşamlarını idame ettirdikleri bir sosyal kurum olma özelliği taşımaktadırlar. Bu kurumun düzenini sağlayan ve mevlevîhâneyi ilgilendiren hususlar noktasında karar merci olan bir idari yapılanma mevcuttur. Bu idari yapılanma merkez mevlevîhâne olan *Konya Mevlevîhânesi* ve diğer mevlevîhâneler olarak iki kısma ayrılmaktadır. Konya Mevlevîhânesi'nin başında bulunan en yetkili şeyh efendi “*Makam Çelebisi*” olarak adlandırılmakta iken diğer mevlevîhânelerin başında bulunan *şeyh efendiler* ise Makam Çelebisi'nden icazet alarak görevlerine gelmiş vazifeli kimselerden

oluşmaktadır (Arpaguş, 2009). Bahsedilen “şeyh efendi”ler buldukları mevlevîhânelerin en yetkili kişileri olup maddî-mânevî, idare ve sevk işlemlerini hizmette bulunan diğer *dede efendiler* yardımıyla sağlamaktaydılar. Sadece Konya Mevlevîhânesi’ne özgü “*tarikatçı dede-sertarik*” müstesna diğer bütün tekkelerde şeyh efendilerden sonra en büyük âmir olarak “*ser-tabbâh*” ya da “*aşçıbaşı*” denilen dedeler gelmektedir. Bu dedelerin sıfatlarının sebebi doğrudan mutfakla alakalı olmalarından kaynaklanmamakta Mevlevî geleneğinin en önemli mekânı olan *matbâh-ı şerife* atfen bu şekilde geçmektedir. *Aşçı dedenin* asıl hizmeti mürebbîlik olduğu için bu makam “*Çelebi Hüsameddin Makamı*” olarak da adlandırılmaktadır (Gölpınarlı, 2006). Arpaguş (2009) eserinde bu dedelerden “*Kıdemli, vukûflu, faziletli ve ekseriyetle âlim zatlardır. Hatta bazı tekkelerde aşçıbaşılık vazifesini şeyhin veliahtı, yani en büyük oğlu görürdü.*” şeklinde bahsetmektedir. Bununla beraber “*türbedâr dede*” de zâbit görevinde sayılan önemli kimselerdendir (Arpaguş, 2009). Konya’da *türbedarların* vazifeli olmadıkları zamanlarda Hz. Pîr’in (k.s.) huzurunda sandukaya karşı nöbetle niyazda bulunmaları vazifeleri arasındadır. Başka tekkelerdeki *türbedarlar* bu vazife ile görevli değillerdir. Bu Konya’nın hususiyetinden gelmektedir. Türbedarların emri altında ise üç dede çeşitli vazifelerde bulunmaktadır. Türbeyi temizlemek, akşamları çerağları (ışık, mum, kandil anlamında kullanılmaktadır (Gölpınarlı, 1963)) uyandırmak (yakmak sözü kötü bir anlam ifade ettiğinden Mevlevîlikte bu şekilde kullanılmaktadır (Gölpınarlı, 1963)) ve tekke dışındaki diğer türbe ve mezarlara çerağ götürmek bu vazifelerdendir (Gölpınarlı, 2006).

Mutribin, yani musiki heyetinin başında ise “*neyzenbaşı*” ve “*kudümzenbaşı*” gelmektedir. Fakat *mutrib* haricinde genel idari yapılanmada *neyzenbaşılar*, *aşçıbaşılardan* sonra gelmektedir. Mukâbele sırasında semazenleri idare eden “*semâzenbaşı*” sıralamada *neyzenbaşından* sonra gelmektedir. *Matbah-ı şerifte aşçı dedenin* yardımcıları arasında “*kazancı dede*” ve “*meydancı dede*”yi de zikretmek gerekmektedir. Büyük mevlevîhânelerde *meydancılar*, *iç* ve *dış meydancı* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu şahıslar da hem *aşçı dedenin* yardımcıları hem de dergâhın zâbitanlarındandır. Sonuç olarak, mevlevîhânelerde bulunan idari yapılanmanın sırası; *şeyh efendi*, *aşçıbaşı*, *türbedâr*, *neyzenbaşı*, *kudümzenbaşı*, *kazancı dede*, *semâzenbaşı*, *baş dede* ve *meydancı* şeklinde ilerlemektedir (Şekil 2.7.) (Duru, 1952).

Şekil 2.7. Mevlevîhânelerde idari yapılanmanın sırası
(Kaynaklardan (Arpaguş, 2009; Duru, 1952; Gölpınarlı, 2006) edinilen bilgiler doğrultusunda yazar tarafından şematize edilmiştir.)

Mânevî bir eğitim kurumu olan mevlevîhânelerde, gün içerisinde farklı zümrelere mensup insanları görmek mümkün olmaktadır (Şekil 2.8.). Mevlevîhâne vazifesi olan ve daimî olarak burada bulunan *mukim* kimselerle birlikte çeşitli zaman aralıklarında buraya uğrayarak feyiz alan “*züvvâr*” da denilen kimselerden bahsedilebilmekteydi. Mevlevîhâne ahalisini bir sınıflandırmaya tabi tutacak olursak sırası ile bu kimseleri müridler, gönül bağı ile bu kurumlara bağlı ziyaretçiler ve muhibler şeklinde saymamız mümkündür. Bu tasnifi Mevlevî tabirleriyle ifade etmek gerekirse bir mevlevîhâne bulunan kimseler arasında, “*dedeler*”, “*canlar*” ve “*muhibler*” yer almaktaydı (Arpaguş, 2009). Mevlevîlikte binbir gün hizmetini tamamlamış hücre sahibi olmuş kimseler “*dede*”, Mevlevîliğe intisab eden kimseler “*can*” ve sikke giyip yola giren kimselere ise “*muhib*” denildiği bilinmektedir (Gölpınarlı, 1963). Mevlevî geleneğinde şeyhler için bir hitap olarak kullanılan “*dede*” ifadesi, *matbâh-ı şerifte binbir günlük çilesini* çekerek bu unvanı almaya hak kazanmış muhtemel şeyh adaylarını ifade etmekteydi. Mevlevîhânelerde şeyhlik makamı herhangi bir sebeple boşaldığı takdirde yerine uygun olan bir *dede efendi* oraya şeyh olarak atanmaktaydı. “*Can*”, Mevlevî âsitânesinde çilesini tamamlamakta olan dervişlere denilirdi. *Muhibler* ise derviş olmaksızın tarîkate intisab eden şeyh tarafından sikke giydirilen lakin bununla birlikte çile çıkarmakla yükümlü olmayan Mevlevîliğe karşı muhabbet besleyen kimselerdi (Arpaguş, 2009). Canların *matbâh-ı şerifte* çektikleri binbir günlük çileyi içine alan dede efendi olma yolculuğunu dokuz sene postnişinlik yapmış olan Veled Çelebi İzbudak şöyle anlatmaktadır:

"Tekkeye derviş olmaya yani çile çıkarmaya, kendisini tarîkate vermeye razı olduğunu bildiren kişiye bu yolun güçlüğü anlatılır, tekkeye gelen herhangi bir genç ailesinin de rızasıyla dede olmakta ısrar ederse matbâhta, kapıdan girince sol tarafta, kapı dibinde bulunan Saka Postu'nda üç gün oturtulur. Bu üç gün iki diz üstünde başı biraz eğik olarak oturur. Salık (bu yolda olan kişi) orada çalışan diğer hizmetlilerin

işlerini seyreder, konuşmaz, bir yere gitmez, bir şey okumaz. Üç gün sonra Kazancı Dede'nin huzuruna götürülür. Kararında durduğunu söylerse on sekiz gün ayakçılık hizmeti yapar. Derviş olmak isteyen kişi çile hizmetlerinden geçtikten sonra Mevlevîlik sema'ı'nı yani dönmeyi talim eder.” (Korucuoğlu, 1996).

Şekil 2.8. Vesim Paşa'nın 1892 tarihli tablosunda Galata Mevlevîhânesi'nde bulunan semâzenler, mutrib ve ziyâretçiler gibi farklı zümrelere mensup kimseler (Kayaoğlu, 2002)

Mevlevî dergâhlarında “*Nezr-i Mevlânâ*” olan 18 sayısının bereketine binâen 18 farklı kola ayrılan hizmetler ve görevleri kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir (Şekil 2.9.) (Arpaguş, 2009; Gölpınarlı, 2006; Pakalın, 1993):

1. Kazancı Dede: Mevlevîhânelerde mânevî terbiyenin ilk başladığı yer olan *matbah-ı şerifte*ki en önemli mürebbilerden biriydi. *Aşçıbaşının (ser-tabbah)* yardımcısı olan *kazancı dedeler*, çilesini bitirmiş dervişân arasından seçilirdi. Mevlevîliğe intisab etmek isteyen derviş, öncelikle kazancı dedeye müracaat eder, *şeyh efendinin* izin ve ikrarını aldıktan sonra eğitimine başlardı. *Matbah-ı şerifte* yalnızca gündüzleri bulunurdu. Makam sahibi olan *kazancı dede*, *canların* inzibatından sorumlu olup mânevî edep ve

terbiyeleri ile de ilgilenirdi. Kendisi matbah-ı şerif kapısının tam karşısına tesadüf eden yerde *beyaz renkli bir posta* otururdu.

2. Halife Dede: Mevlevî tarikatına intisab etmiş olan dervişlere takip edecekleri yolu gösteren, edeb ve erkânı öğreten, dervişleri yetiştiren bir diğer önemli mürebbi idi. Mevlânâ Dergâhı'nda dervişlere seyrüsülûk tamamlamaları için yardımcı olan *halife dedenin*, *matbah-ı şerifin* içinde *halife hücre*si adı altında ayrı bir hücre bulunurdu.

3. Dışarı Meydancısı: *Meydancı dedeler* buldukları tekkelerdeki *şeyh efendilerin* emirleri altında olup özellikle *dışarı meydancısı* olan dede, şeyh efendi ile dervişler arasındaki irtibatı sağlamak, şeyh efendi bir yere gittiği zaman kendisine eşlik etmek, hırkasını taşımak ve dergâhın iç ve dış hizmetlerini görmekle mükellefti. Mevlânâ Dergâhı'nda ve büyük mevlevîhânelerde iki meydancı dede bulunurken küçük tekkeler ve zâviyelerde bu görev için tek meydancı dede bulunmaktaydı.

4. Çamaşırıcı: Dedelerin, canların ve dahi bazı dervişânın çamaşırlarının temizliğinden ve yıkanmasından sorumlu kişi idi.

5. Âb-rîzci: Mevlevî tekkelerinde abdesthaneyi temizleyen, şadırvan ve muslukların temizliğinden mesul olan kişi idi. Çilesini bitirmek üzere olan dervişe nefse güç geldiği için imtihan vesilesi olarak verilen *son vazifelerden biri* idi.

6. Şerbetçi: Çilesini tamamlayan bir derviş hücreye çıkacağı zaman kendisine bir merasim düzenlenir ve o esnada dergâhta bulunanlara şerbet ikram edilirdi. *Şerbetçi*, bu şerbeti yapmakla sorumlu olmakla birlikte aynı zamanda gün içerisinde *matbah-ı şerife* ziyârete gelen dedelere de şerbet ikram ederdi.

7. Bulaşıkçı: *Matbah-ı şerifin* önemli görevlilerinden biri sayılan *bulaşıkçı dedelerin* dergâhın büyüklüğüne göre yardımcıları bulunabilmekteydi. Somatların temizliğine çok dikkat eder, yemek kapları ve kaşıkların yıkanması ile kurulanmasından sorumlu bulunurlardı.

8. Dolapçı: Hücrelerde herhangi bir bulaşık kap bulunması halinde bunları toparlayıp yıkamakla görevli olan *dolapçı*, mutfak eşyalarının düzeninden ve eşyaların dolaplarda bulunan yerlerine konmasından vazifeli idi.

9. Pazarcı: Dergâhın bütün pazar ve çarşı işlerinden mesul olan kişiydi. Dervişlerin *aşçıbaşı dededen* izinsiz dergâhtan çıkmaları yasak olduğundan şahsi ihtiyaçlarını tedarik için *pazarcıya* bildirmeleri gerekmekteydi. Dolayısıyla pazarcı, sabahları dergâhtan torbasıyla çıkar kendisine verilen görevleri ifâ ettikten sonra dergâha gelip siparişleri ya *matbah-ı şerife* ya da ilgili hücre sahibi dervişlere tevdi ederdi.

10. Somatçı: Mevlevî tekkelerinde sofrayı hazırlamaktan mesul olan “*sofracı*” manasına gelen *somatçı*, sofranın kurulması, kaldırılması ve sofranın bulunduğu yerin süpürülmesi gibi vazifelerle mükellefi.

11. İçeri Meydancısı: Bizzat şeyh efendinin emri altında olup sabahları erkenden kalkarak dedeleri uyandırmakla ilk vazifelerini yerine getiren *meydancılar*, *meydân-ı şerif* mahalinin derlenip toparlanmasından ve temizliğinden mesul kimselerdi. Haftada iki gün *dedelerin* kahvelerini kavurmak ve mutfakta olan *canlara* kahve pişirmek görevleri arasında bulunmaktayken ayrıca *cuma günleri* matbah-ı şerife gelen dedelere de kahve ikram ederlerdi. Meydân-ı şerifteki mangalı yakmak da görevleri arasında bulunmaktaydı.

12. İçeri Kandilcisi: Tekkelerde kandilleri hazırlamak ve geceleri uyandırmakla görevli olan kimselerdi. *Çerağcı* ile arasındaki temel fark *kandilcinin* her türlü aydınlanma malzemesinin tedarik ve temizliğinden sorumlu olması iken *çerağcının* hazır malzemeyi tekke âdâbına uygun şekilde tekke içinde kullanmaktan mesul olması idi. *İçeri kandilcisinin*, dergâhın aydınlanmasından sorumlu olmakla beraber malzemeyi lüzum ettiği kadar en verimli şekilde kullanması gerekmektedir.

13. Tahmişçi: Mevlevîhânelerde *kahve* önemli bir yer tuttuğundan dergâhtaki önemli vazifelilerinden biri sayılan *tahmişçi*, kuru kahveleri döverek kullanıma hazır hale getirirdi. Bu vazife herkese tevdi edilmeyip dergâhın kıdemli ve ilerlemiş dervişlerine verilirdi.

14. Yatakcı: Mevlevîhanelerdeki dervişlerin yataklarını kurma, kaldırma ve toplama göreviyle vazifeli kimseydi.

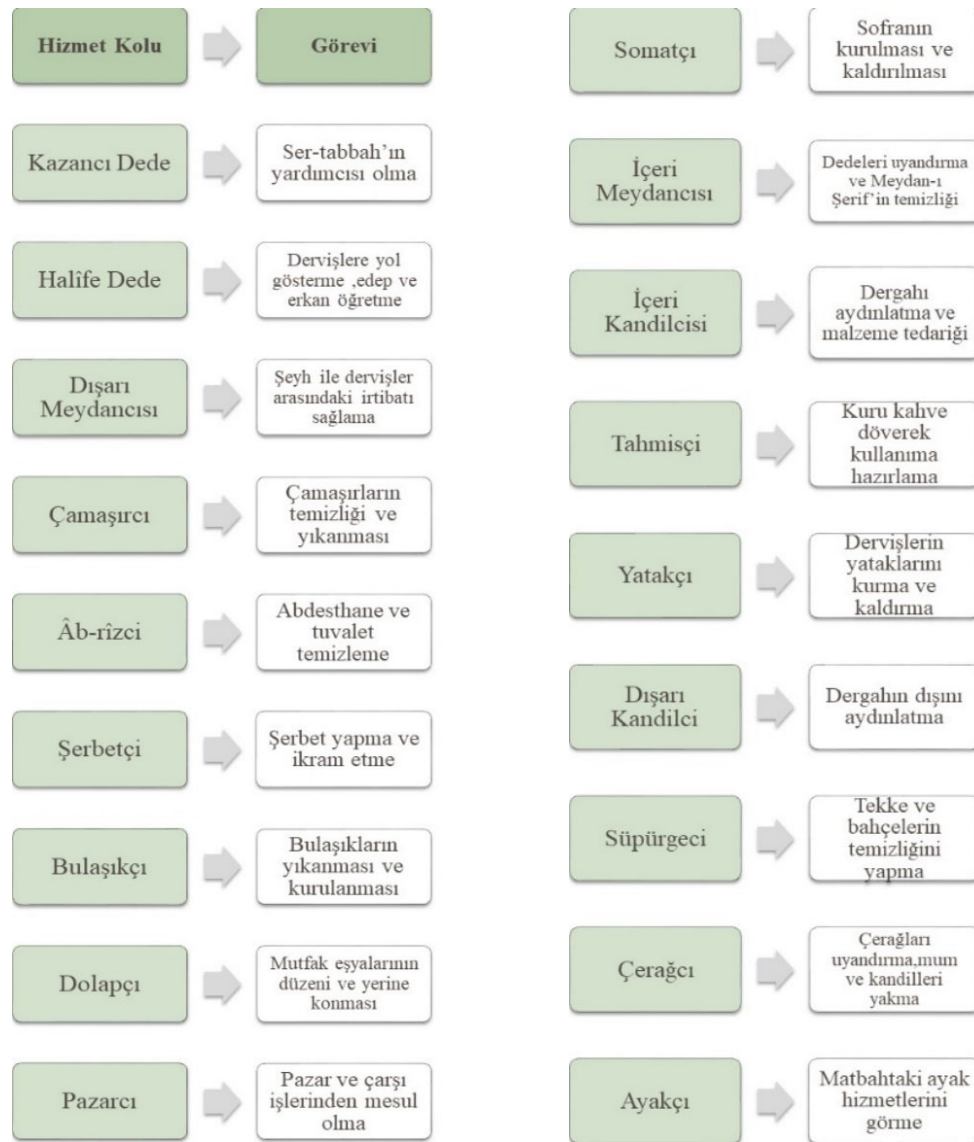
15. Dışarı Kandilcisi: Dergâhın dış mekânlarına ait aydınlatmalarla alakadar olup bu aydınlatmaların malzeme temini, temizliği ve kontrolünden mesul olan kimseydi.

16. Süpürgeci: Mevlevî tekkelerinin bahçesiyle etrafının temizliğinden ve süpürülmesinden sorumlu olan kimseydi.

17. Çerağcı: Tekkelerde *çerağları* uyandırmakla sorumlu olan kimseydi. Mevlevî meydanında güneşin batışı sonrası uyandırılan *çerağ* ile mevlevîhânedeki bulunan diğer mumlar ve kandiller, somathâne ve sofraların üzerindeki mumlar da dahil olmak üzere uyandırılırdı.

18. Ayakçı: Dervişlerin eğitiminde *ilk merhale*yi teşkil eden vazife idi. Dervişliğe soyunan *can*, yeni bir can gelinceye kadar bu hizmete devam etmekteydi. Matbah-ı şerifteki *ayak hizmetlerini* gören bu kimseye herkes vazife verebilirdi. Semâya başlamadıkça da sikke giyemeyen canların bu hizmeti, normalde *18 gün* sürerdi. Ancak

bu müddetin bitiminde kendisine *tennure* giydirilir ve tekke dışına çıkmasına izin verilirdi. Fakat ne suretle olursa olsun tekke dışında kalmalarına müsaade edilmezdi. Herhangi bir sebepten bir gece dışarda kalan canın çilesi kırılır geçmişteki hizmet günleri yapılmamış sayılır ve *binbir günlük çilesi* tekrardan başlardı.

Şekil 2.9. Matbah-ı şerif içerisinde bulunan 18 farklı hizmet kolu ve görevleri (Kaynaklardan (Arpağuş, 2009; Gölpınarlı, 2006; Pakalın, 1993) edinilen bilgiler doğrultusunda yazar tarafından şematize edilmiştir.)

2.6. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölüm sonucunda elde edilen önemli bilgilerden genel hatları ile bahsedilerek kısa bir özet niteliğinde bölüm toparlanmak istenmiştir. Bölüm içerisinde zikredilen hususlara bakıldığında özellikle mîmârî anlamda mevlevîhânelerin plan şemalarının

belirlenmesinde etkili olabilecek bazı unsurlar dikkat çekmektedir. Bunların başında şüphesiz ki ilk sırada zikir gelmektedir. Mevlevîlikte *hafî* ve *cehrî* olmak üzere iki hali de bulunan zikir ibadetinin farklı mekânlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. “*Hafî zikir*” grubuna giren *semâ âyîn-i şerîfi* semâhâne meydanlarında icrâ edilirken “*cehrî zikir*” grubuna giren *İsm-i Celâl zikri* meydân-ı şerifte îfâ edilmiştir (Arpaguş, 2009). Bununla birlikte *semânın* Mevlevîler için en kıymetli unsurlardan biri olarak kabul görmüş ve en ince ayrıntıları ile usûl ve kâidelere bağlanmış olması bu eylemin gerçekleştirildiği mekâna tezâhürü bakımından dikkate şayandır (Duru, 1952). Burada zikredilebilecek en önemli kavramlardan biri olan “*Hatt-ı İstivâ*”, Mevlevî kültür ve düşüncesinde derin anlamlar ifade eden bir terim olmakla birlikte literatürde mihrabın önüne serilen şeyh postundan semâhâneye girilen cümle kapısının ortasına kadar uzandığı farz edilen muhayyel çizgi olarak geçmektedir (Gölpınarlı, 1963). Literatürde geçen bu tanımlamanın uygulamada örneklem semâhâne planlarında aynı şekilde ortaya çıkıp çıkmadığı ve zaman içerisinde gelişim gösteren mevlevîhânelerde mîmârî olarak bu mekânların içerisinde gerçekleştirilen eylem göz önünde bulundurularak nasıl çözümlendiği irdelenecektir.

Yukarıda zikredilen bir diğer önemli unsur olan *çilenin* Mevlevîlikte tamamen dünyadan uzaklaşarak çekilen bir eziyet sürecinden ziyade (Duru, 1952), hizmet ve sohbet temelli yaşanılabilir bir durum olarak görülmesi mevlevîhâne yapılarının zaman içerisinde şekillenen bir avlu içerisinde farklı işlev ve hizmetlerin gerçekleştirilebildiği binaların bir araya gelmesiyle bir manzûme niteliğine dönüşerek kendi içine dönük yaşayan bir sosyal merkez haline gelmesi ile ilişkilendirilebilmektedir.

3. MEVLEVÎHÂNE KAVRAMI VE MEKÂNSÂL GEREKLİLİKLER

Anadolu'nun kapıları Türklere açıldıktan sonra bu coğrafyanın vatan haline getirilmesindeki en önemli etkenlerden biri de *derviş hareketleri*dir (Barkan, 1942). Türkler içerisinde İslâmiyet'in yaygınlaşmasında da aynı derece önemli olan bu hareketin getirdiği tekke, zâviye, dergâh, âsitâne ve ribat gibi yapılar ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren Türk ve Müslüman kimliğinin oturmasında büyük rol oynamış aynı zamanda dînî, sosyal ve iktisâdî pek çok alanda topluma yol gösterici olmuştur (Tanrıkorur, 2000).

Literatüre bakıldığında tarîkat yapıları başlığı altında *Mevlevî tekkeleri* için, “âsitâne” “zâviye” ve “*hankah*” gibi farklı kavramların kullanıldığını görmek mümkündür (Doğan, 1977). Çalışmamızda bu konuda yapılmış olan en eski tezlerde var olan sınıflandırma ve görüşlere de yer verilerek günümüze kadarki süreç işlenmiştir. Bu bağlamda zikredilen bu kavramların kendi aralarında gösterdikleri benzerlik ve farklılıklara dair fikir ve görüşler aşağıdaki gibidir. *Tarîkat zâviyeleri* ile *Mevlevî tekkeleri* arasındaki farklılıklara baktığımız zaman özellikle ilk yapıldıkları devirlerde bazı belirgin fonksiyon farklılıkları olduğu görülmektedir. İlk tarîkat zâviyeleri, merkezden ayrı kurucu bir dervişin gözetiminde oluşturulmuştur. Yoğun yerleşim yerlerinden ziyade çiftlik niteliğindeki kırsal alanlarda kurulmuşlardır. Zâviyedeki her türlü idâre ve sorumluluk, bağlı bulunulan tarîkatın merkezinde değil *kurucu* olan *şeyhin* kendisinde bulunduğundan iç işleri konusunda tamamen özerktirler. Yakınları ve ailesiyle birlikte bu kurulan çiftlik-zâviyelerde yaşayan şeyhler, vefat ettiklerinde yerlerine varisleri geçmişlerdir. Tarîkatın gereği olan *âyin* ve toplantılar, kurulan zâviyenin büyüklüğüne göre ya kendi mekânlarında ya da özel tekke mekânlarında icrâ edilmiştir. Aynı zamanda bu tür *tarîkat zâviyeleri*, toprağı genişletme yani bir nevi kolonizasyon görevi de üstlendikleri için tarîkatın âdâb ve erkânıyla ilgili dinsel içerik ve öğretileri yaymanın yanında o bölgeden geçmekte olan kişileri ağırlayan *misafirhaneler* olma gibi çok önemli özellikleri de bünyelerinde ihtiva etmişlerdir. Zamanla bu ilk kuruluş aşamasında görülen özellikler birbiri içine geçmiş yerleşim yerlerinin birbirine yaklaşımı ile de *tekke*, *dergâh*, *âsitâne* gibi isimlere bürünmüşlerdir (Doğan, 1977).

Tasavvufa ilgi duyan *sûfîler* başından itibaren diğer kişiler ile olan ilişkilerinde mesafeli davranmayı tercih etmekle birlikte Allah için dost ve kardeş olmayı tavsiye etmişlerdir. Zaman içerisinde *sûfîler* kendi aralarındaki mânevî kardeşlik bağına taze tutmak ve zikretmek için bir araya geldikleri yapılar kurmaya başlamışlardır (Öngören,

2011). Hicrî II. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanan bu *ilk tarikat yapılarının* “*hankah*” olarak isimlendirildiği bilinmektedir. Tarih içerisinde dînî amaçla yapılan bu yapıların farklı şekillerde isimlendirilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde “*tekke*” ve “*hankah*” adı altında geçen *tarikat yapıları*, daha çok *işlevsel* özellikleri açısından ön plana çıkarken “*dergâh*” ve “*âsitâne*” yapıları *dînî* özellikleri ile tanınmışlardır. “*Dergâh*” ve “*âsitâne*” denildiği zaman bir şeyhe intisab etme, bir mürşide tevazu ile teslim olma, kısaca tarikat hayatının yaşandığı mekânlar topluluğu anlaşılmıştır. Terminolojide “*âsitâne*” ile “*hankah*” kavramları, sahip oldukları büyüklük ve nitelikleri açısından zamanla birbirleri yerine kullanılmaya başlanmış olsa da “*dergâh*” kavramı ise merkez dışında bulunan diğer küçük kapsamlı şube yapılar için kullanılmıştır. Her ne kadar terminolojik açıdan var olduğu belirtilen bir ayırmadan söz edilmekteyse de bu ayrımların halk arasında karşılığını görmek her zaman mümkün olmamıştır. Bu durum hakkında Mevlânâ Dergâhı’nın kitabeleri çok yerinde bir örnek teşkil etmektedir. *Dervişân Kapısı*’nda bulunan kitabe metninde “*hankah*” kavramı kullanılmışken (Şekil 3.1.) semâhâne, türbe ve mescidin bulunduğu ana binanın *giriş kapısı* üzerinde bulunan kitabede “*âsitâne*” kavramı kullanılmıştır (Şekil 3.2.) (Doğan, 1977). Buna ek olarak avlunun ortasında bulunan kadim *şadırvan*ın kitabesinde ise “*Dergâh-ı Molla*” ifadesi geçmektedir (Şekil 3.3.) (Çıpan, 2023). Aynı zamanda bu yapı, makam ve önem açısından diğer mevlevîhânelerden önde sayıldığı için Mevlevîlerce; *Huzûr-ı Mevlânâ*, *Merkad-i Mevlânâ* ve “*Dergâh-ı Mevlânâ*” olarak da isimlendirilmiştir. Aynı yapıyı nitelendirmek için kullanılan tanımlamaların farklı farklı olması göstermektedir ki terminolojide var olan sınıflandırma ve anlam farklılıkları, tarih içerisinde bazı zamanlarda uygulamada karşılık bulmamıştır (Doğan, 1977).

Şekil 3.1. “*Hankah*” kavramının geçtiği *Dervişân Kapısı* üzerinde bulunan kitabenin fotoğrafı (Kişisel Arşiv, 2025)

Şekil 3.2. “*Âsitâne*” kavramının geçtiği Tilâvet Odası’nın giriş kapısı üzerinde bulunan kitabenin fotoğrafı (Kişisel Arşiv, 2025)

Şekil 3.3. “*Dergâh*” kavramının geçtiği şadırvan üzerinde bulunan kitabenin fotoğrafı (Kişisel Arşiv, 2025)

Yukarıda isimlendirmelerindeki farklılıklardan bahsedilen mevlevîhânelerin, adları her ne şekilde çeşitlenmiş olursa olsun sahip oldukları tek bir çıkış noktası bulunmaktadır. Bu çıkış noktasındaki “bir”lik *İslam dînî*nin mensuplarının hayatındaki yeri ve mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Batı dünyasında var olan din anlayışının aksine *İslâm dünyasında din*, içtimai nizamın bir unsuru değil; bütün içtimai nizamın kendisi ve tamamını ifade etmektedir (Tahralı, 1981).

Tasavvuf anlayışının temelinde Hz. *Peygamber Efendimiz*’in (s.a.v.) ve *ashab*ının yaşayışının bulunmasının (Ateş, 1974) doğal bir sonucu olarak, tasavvufun mîmârî tezahürleri olan *tekke yapılarının*, Hz. *Peygamber Efendimiz*’in (s.a.v.) ve *ashab*ının yaşam mekânı olan *Mescid-i Nebevî*’den etkilenmiş olması beklenen bir durumdur. *Mescid-i Nebevî*’nin mirasını devam ettiren bu müesseseleri, bir manada “Hz. *Peygamber Efendimiz*’in (s.a.v.) müesseseleşmiş yaşayışı” olarak görmek doğru bir çıkarım olacaktır.

*Nebevî yaşayışın mekân kalıpları içerisinde ifadelenen Mescid-i Nebevî, ihtiva ettiği unsur ve motiflerin münasebetindeki külli ve deruni anlayışla tekke yapılarına bir zemin hazırlamıştır. Kaynaklarda Mescid-i Nebevî'nin en mühim kısımlarından biri olan nice önemli sahabenin yetişmesinde rol oynamış *Ashâb-ı Suffe*'nin “*dinin madde planı ile meşgul olan medrese ile derunî değerleriyle meşgul olan tekkenin çekirdeğini teşkil etmektedir*” şeklinde geçtiği de görülmektedir (Nûman, 1982). Kaynaklarda bu şekilde anılmış olan tekke yapılarından biri olan mevlevîhânelerin başında bir merkez hüviyetinde Konya Mevlevîhânesi bulunmaktadır.*

3.1. Mevlevîhânelerde Bulunması Gereken Başlıca Mekânlar

Mevlevîhâneler genellikle ilk olarak tercihen şehir dışına yani o zaman göz önünde bulundurulduğunda *sur dışına* yapılmakta ancak sonrasında şehrin genişlemesi ile şehir içinde kalmaktadırlar. Bu tercihin ana sebebini Gölpınarlı eserinde “*şehrin sosyal kargaşasından, Mevlevîlerin avam dedikleri tarikat âdâb-erkânından anlamayan ve insanda meknûz ilâhî sırlara ilgisiz kalan kalabalıklardan, ayrıca maddî hayatın bağlayıcılığından mümkün olduğu kadar uzak kalmak içindir.*” şeklinde açıklamaktadır (Gölpınarlı, 2006). Aynı durumu Konya Mevlevîhânesi için de gözlemlemek mümkündür. Mevlevîhânenin temellerinin atıldığı arazi şehirden uzak olup *sur* dışında bulunan bir konumdadır. Tarihi kaynaklara baktığımızda bunun en güzel kanıtı Matrakçı Nasuh'un 1533-1536 tarihli “*Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleymân Han*” isimli minyatür eserinde bulunmaktadır. Kânûnî Sultan Süleyman döneminde düzenlenen ilk İran seferi olma hüviyetindeki bu sefer esnasında *Matrakçı Nasuh*, Konya'dan orduyla birlikte geçerken mevlevîhâneyi eserine nakşederek mevlevîhânenin o tarihteki mîmârî durumu, konumu ve ihtiva ettiği yapıları gösteren oldukça detaylı ve önemli tarihi bir belgeyi yadigâr bırakmıştır (Şekil 3.4.).

Zaman içerisinde ihtiyaca binâen şehirden uzağa inşa edilen bu mevlevîhânelerin fonksiyonunun çeşitlenmesi ve kullanıcılarının artmasıyla *türbe, namazgâh, meydân-ı şerif, çilehâne, matbah-ı şerif, semâhâne, şerbethâne* ve *kütüphâne* gibi muhtelif ihtiyaçlara cevap veren mekânların eklenmesiyle mevlevîhâneler, son derece kapsamlı bir sosyal hayat ve eğitim merkezi haline gelmiştir (Pala, 1996). Bunu en güzel haliyle dervişlerin günlük yaşantısında okumak mümkündür. Mevlevîhânedeki bulunan dervişler, hiçbir zaman boş durmaz her daim görev ve sorumluluklarıyla meşgul olurlar ya da kendi yetenekleri doğrultusunda muhtelif alanlarda eğitimlerine devam ederlerdi. Bunların

başında *mûsikî* veya *semâ meşk* edilmesi için verilen eğitimlerin yanı sıra şiir ve süsleme sanatları noktasında verilen eğitimler de bulunurdu. Sadece sanat alanında eğitim vermekle yetinmeyen mevlevîhâneler, aynı zamanda döneminin makbul sayılan zanaatlarından olan *kuyumculukla* birlikte *çilingirlik*, *saatçilik*, *kalemtraşçılık* gibi mesleki alanlarda da eğitim vermekteydi. Bunun sonucunda mevlevîhâneler, ilk ortaya çıktıkları andan itibaren yüzyıllar boyunca Türk insanının mânevî ihtiyaçlarına cevap veren bir kurum olmanın yanı sıra aynı zamanda bir kültür ve sanat merkezi olarak da işlev görmüş sanat, edebiyat ve mûsikî tarihimizin en müstesna sanatkarlarını yetiştirmiştir (Ösen, 2015).

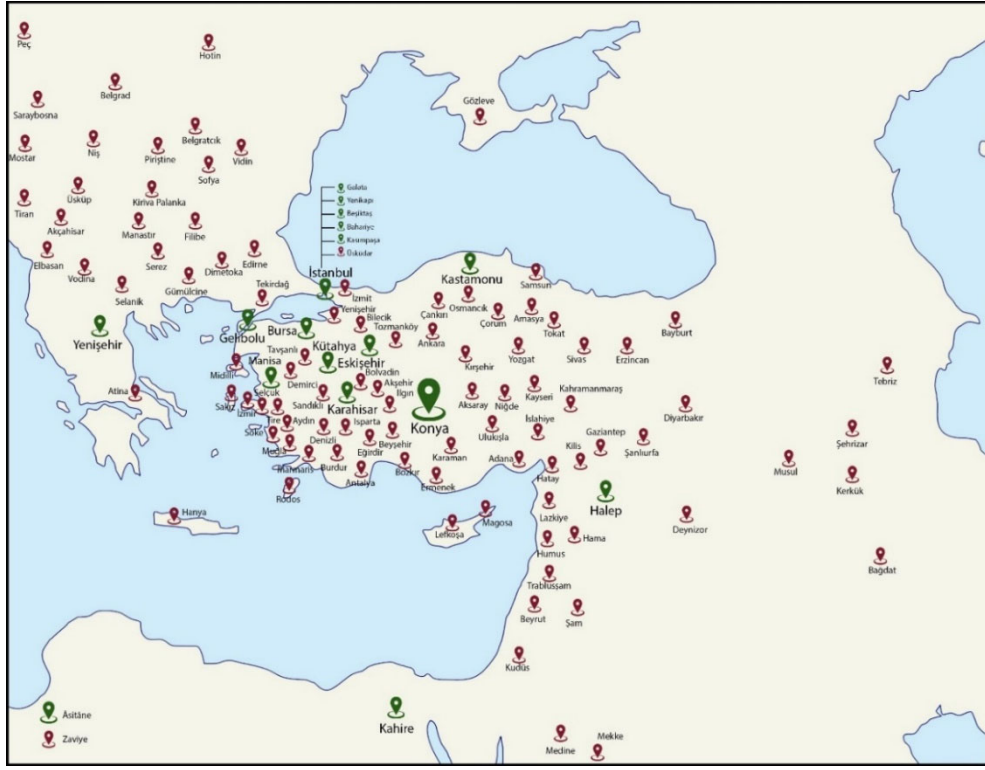

Şekil 3.4. Mâtراكçı Nasuh'un Kânûnî dönemindeki 1533-1536 tarihli ilk İran seferine dair minyatür eserinden Mevlânâ Dergâhı minyatürü (Mâtراكçı Nasuh, 1533)

Mevlevîhâneler, büyüklüklerine göre “âsitâne” ve “zâviye” olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Bu tasnifin ana sebebi olan mekân *matbah-ı şerif*dir. Âsitâneler bünyelerinde ihtivâ ettikleri *matbah-ı şerif* sayesinde *binbir günlük çile* eğitimi verilebilen, içerisinde çile çıkartılabilen mevlevîhâneler iken zâviyeler ise matbâh-ı şeriften mahrum olup âsitâne terbiye gören dervişlerin ikametına mahsus hankahlar olarak değerlendirilmektedir. Âsitânelerde çilesini tamamlayarak *dede* sıfatını almaya nail olmuş Mevlevî dervişleri ihtiyaca göre zâviyelerde “*dede*” veya “*şeyh efendi*” olarak görevlendirilmeye hak kazanmaktaydılar. Âsitâneler zâviyelere nispetle daha geniş bir alan içerisinde kurulan geniş bahçeli ve burada dervişlere verilen eğitim ihtiyaçlarına göre mimarî özellikler taşıyan daha büyük mevlevîhânelerdir. Takip edilen *matbah terbiyesi usulü* ile yani matbah-ı şerifin içerisinde maddeten yemeklerin mânen çiğ kimselerin pişirilip olgunlaştırıldığı bu usûl sebebiyle âsitânelerin bir *eğitim ve öğretim kurumu*, zâviyelerin ise daha çok aynı tarîkate mensup kimselerin bulunduğu bir *sosyal mekân* niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Aralarındaki bu farklılıklara rağmen hepsinin ortak oldukları husus *zikir* ve *semâ âyinidir*. Âsitâne ve zâviyelerin sayıları noktasında yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar belirtilmiştir. Arpaguş (2009) çalışmasında âsitâne sıfatına hâiz mevlevîhâne sayısının on kadar olduğunu bununla birlikte zâviye niteliğindeki mevlevîhânelerin Osmanlı coğrafyasındaki sayısının ise sayısı yaklaşık yüz kadar olduğunu ifade etmektedir. Gölpınarlı (2006) ise uzun araştırmaları sonucunda küçük yerleşim yerlerindeki zâviyeler hariç Osmanlı coğrafyasında on dört âsitâne ve yetmiş altı zâviye bulunduğunu tespit etmiştir (Şekil 3.5.) (Arpaguş, 2009; Gölpınarlı, 2006).

Anadolu'daki pek çok tarîkatın tam olarak teşkilatlanması kurucu pîrlerin vefatından sonra gerçekleşmiştir. Mevlevîlik tarîkatında da bu durum aynı şekilde gözlemlenmiş müesseseleşme belli bir zamana yayılarak nihayete ermiştir. Bu zaman içerisinde Mevlevîlik kültürünün ana öğeleriyle şekillenen, âdâb ve erkân sonucu geliştirilen teşrifat, tedrisat ve ibâdet usûlleri; mevlevîhânelerin içerisinde bulunan mekânları şekillendirerek, ihtiyaç duyulan fonksiyonların tamamı mevlevîhâne plan şemalarının gelişimine katkı sağlamıştır. Böylelikle Mevlevî tekkelerinde, günlük rutin işler için gerekli olan ve bu fonksiyonlara tekabül eden mekânların yanında tarîkat yaşayışı için gerekli olan ve bu fonksiyona tekabül eden olmazsa olmaz bazı özelleşmiş mekânlar oluşmuştur. Bu konuda yapılmış en önemli ve tafsilatlı çalışmalardan biri olan doktora çalışmasında Doğan, Mevlevî tekkelerinde görülen bu özel mîmârî bölümlerin

dört adet olduğunu söyleyerek bu bölümleri “*semâhâne*”, “*matbah-ı şerif*”, “*meydân-ı şerif*” ve “*derviş hücreleri*” olarak sıralamıştır (Doğan, 1977).

Şekil 3.5. Anadolu toprakları ve Osmanlı coğrafyasında bulunan âsitâne ve zâviyelerin konumları (Kaynaklardan (Önder, 1992; Tanrıkorur, 2000; URL-2, 2025) edinilen bilgiler doğrultusunda yazar tarafından şematize edilmiştir.)

Mevlevîhânelerin mîmârî kompozisyon bakımından özellikle Osmanlı döneminde XVI. yüzyılda eğitim sistemi gibi belirli bir tasarım şekline kavuştuğu gözlemlenmektedir. Bu tasarım şeklinde mevlevîhânelerin ihtiva ettiği ana mekânlar ve bu mekânların konumlandırılmasında tarîkatın kurucusunun türbesinin de içinde bulunduğu *Konya Mevlânâ Dergâhı*'nın mîmârî yapısının yönlendirici etkisi yadsınmamalıdır (Karpuz, 2007a). Mevlevîhânelerde gerçekleşen eylemler bütününe baktığımızda çeşitli fonksiyonların iç içe geçmiş olduğunu görmek mümkündür. Bunun sonucunda şekillenen mekânlar farklı işlevlere hitap edebilecek mekânsal gereklilikleri taşımaktadırlar. Mevlevîhânelerin genel hatları itibariyle kullanımı ve fiziki durumları göz önüne alındığında ihtiva ettiği mekânları Arpaguş, şu şekilde sıralamıştır; *semâhâne*, *türbe*, *çilehâne*, *dedegân hücreleri*, *selâmlık dairesi*, *harem dairesi*, *mutfak* ve *kiler (matbah-ı şerif)*, *meşkhâne* ve *Hâmûşân* (Arpaguş, 2009). Tekkelerin mîmârî programları ve ihtivâ ettiği bölümler hakkında yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olan doktora tezinde Tanman, bu yapılarda karşılanan fonksiyonları ve bu fonksiyonlara tekabül eden

bölgüleri *yedi ana başlık* altında kategorize etmiştir (Tanman, 1990). Tekkelerin mîmârî programlarının temel unsuru olan ve sınıflandırmaya tabi tutulan bu fonksiyonlar; *ibâdet ve eğitim, ziyâret, barınma, beslenme, temizlenme, ulaşım ve tâlî fonksiyonlar* şeklinde sıralanabilmektedir. Bu sınıflandırma içerisinde fonksiyonlara tekabül eden bölüm ve mekânlar anlatılırken tekkeler başlığı altında mevlevîhâneler hakkında da oldukça geniş bilgi verilmiştir. Sonrasında bu konuda yapılmış bir başka doktora çalışması olan Tanrıkorur'un çalışması, Tanman'ın çizdiği çerçeve üzerinden ilerleyerek konuyu mevlevîhâneler özelinde derinleştirmiş ve bu kategorizasyonu mevlevîhâne mekânları için yapmıştır (Şekil 3.6.). Çalışmanın bu bölümünde zikredilen kaynaklar ışığında mevlevîhânelerin mekânsal gereklilikler ve mîmârî programları anlatılmıştır.

Şekil 3.6. Mevlevîhâne yapılarında karşılanan yedi ana fonksiyonun şeması
(Kaynaklardan (Tanman, 1990; Tanrıkorur, 2000) edinilen bilgiler doğrultusunda yazar tarafından şematize edilmiştir.)

Mevlevîhânelerde yukarıda bahsedilen fonksiyonları birbirinden net çizgilerle ayırmak mümkün olmamaktadır. Bu sebeple bir fonksiyonu karşılayan mekân aynı zamanda başka bir fonksiyonu da karşılayacak niteliktedir. Örnek vermek gerekirse namaz kılınan ve *mukâbele-i şerifin* icra edildiği ibâdet mekânı aynı zamanda *Mesnevî şerhinin* de yapıldığı bir eğitim mekânıdır. *Selâmlık* bölümü erkek misafirlerin ağırlandığı bir barınma mekânı olmakla birlikte aynı zamanda sohbet toplantılarının yapıldığı bir eğitim mekânıdır. Dede efendilerin kaldıkları barınma mekânları olan *dedegân hücreleri*,

aynı zamanda da kendileri tarafından verilen semâ, hat ve mûsikî gibi derslerin eğitim alanlarıdır (Tanman, 1990). *Mukâbele-i şerif*in icra edildiği mekân olan *semâhâne*, genellikle mihrap eklenerek mescid veya câmî olarak da kullanılan ibâdet mekânları olma özelliğindedir. Mevlevîlik eğitimin en önemli basamağı sayılan *binbir günlük çile* eğitiminin ana mekânı olan *matbah-ı şerif* ise eğitim mekânı olmanın yanı sıra *çilekeş canların* yatıp kalktığı bir barınma mekânı aynı zamanda da mevlevîhânenin mutfağı olarak işlev gördüğünden beslenme fonksiyonunu karşılayan bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır (Tanrıkorur, 2000).

Mevlevîhânelerde görülen bu çok yönlü ve iç içe geçmiş fonksiyon şemasının temelini aslında *Mescid-i Nebvî*'den geldiğini söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Bir yönetim merkezi gibi görülebilen avlunun hem bir ibâdethane, hem bir tebliğ ocağı, hem bir sohbet makamı, hem de bir eğitim yuvası olarak kullanılması yani "*kesret kâideleri içinde tevhidin yaşayışının bir timsâli*" olması bu özelliği ile devamında gelen tarikat yapılarının çok yönlü mîmârî programına zemin oluşturmuştur (Nûman, 1982). Mevlevîhânelerde bulunan ibâdet, eğitim ve barınma fonksiyonlarının aynı mekânlar içerisinde gerçekleştirilebilmesi ve birbirinden net sınırlar ile ayrılamıyor olmaları örnek alınan mîmârî kaynağın yani *Mescid-i Nebvî*'nin eğitim sisteminden gelmektedir. Geleneksel medrese eğitiminden ve Batı kökenli laik eğitim sisteminden oldukça farklılaşan, nazariyattan evvel *tatbîkatın* öne çıktığı, *muhabbet, ibâdet, hizmet, sohbet, tefekkür, halvet, cezbe* gibi unsurları bünyesinde barındıran, tahsilden ziyade *tatbik* ile öğrenilen, derviş ile şeyhi arasında bir "*sır*" olarak bilinen, bu yola talib olmuş kimseye "bir şeyler öğretmek"ten ziyade o kimseyi "*terbiye ile değiştirecek kemale erdirme*" amacını taşıyan, intisabi nitelikli eğitim türü olan "*seyrüsülûk*"le (Tanman, 1990) Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ile *Ashâb-ı Suffe* arasında var olan eğitim sistemi arasında bir bağlantı kurmak mümkün olmaktadır. Yine aynı şekilde Hz. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) vefatının ardından mescidinin yanında bulunan Hz. Âişe Validemiz'in (r.a.) odasına defnolunması ile mevlevîhâne yapılarında şeyhlerin vefatının ardından semâhâne ya da mescidin yakınlarına defnedilmesi de *Mescid-i Nebvî*'den gelen mîmârî bir geleneğin devam ettirildiğini gösteren bir başka örnek olarak değerlendirilebilmektedir (Nûman, 1982).

Mevlevîhânelerde yukarıda örneği verilen çok yönlü mekânların yanında, zaman içerisinde belirli ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş özel mekânlar da bulunmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen bu değişiklikler, mevlevîhânelerin kullanımını rahatlatma ve işlevselliği artırma amacıyla fonksiyon şemasına yansıyan

bazı düzenlemeleri içermektedir. Bunlar arasında mahremiyeti arttırmak veya mekânlar arası geçişi kolaylaştırmak amacıyla yeni ve tâlî kapıların açılması, mekânların birbirleriyle olan organizasyonları sonucunda daha da yakın biçimde konumlandırılması, tecrit edilmek ve mahremiyetinin arttırılması istenen mekânların ise uzak noktalara konumlandırılması gibi genel düzenlemeler bulunmaktadır. Örneklendirecek olursak semâhânedeki bulunan ana giriş kapısına ek selâmlık ve hareme açılan tâlî kapılar konması; semâhâne çevresinde mûsikîşinaslar için “*mutrib mahfili*”, hanım ve bey izleyiciler için ayrı mahfiller, özellikle payitahtta bulunan bazı önemli mevlevîhâneler içerisinde yapılmaya başlanan “*hünkar mahfilleri*” ve bu mahfillere bağlanan müstakil girişlerin düzenlenmesi, *matbah-ı şerifin* selâmlık ve *mevdân-ı şerif* gibi bölümlere yaklaştırılması, su kullanılan mekânların birlikte tasarlanarak haznelerinin bu mekânlara yakınlaştırılması son dönem düzenlemeleri arasında sayılabilmektedir (Tanrıkorur, 2000).

Tüm bu bahsedilenler doğrultusunda gerek günlük rutin işler için elzem olan ve bu fonksiyonlara yönelik mekânlar olsun gerekse de tarikat yaşayışı için elzem olan ve bu fonksiyona yönelik özelleşmiş mekânlar olsun, mevlevîhânelerin ihtivâ ettiği mekânların sınıflandırılması, fonksiyonların mekânsal gerekliliklerinin anlatılması ve mîmârî program hakkında detaylı bilgi verilmesi için yukarıda zikredilen sınıflandırma başlıkları altında ilerlenmiştir. Fonksiyonlar ve mekânlar hakkında kitâbî bilgi verilmekle birlikte bölümlerin şematik görünümüleri ve şematik plan okumaları üzerinden anlatımın zenginleştirilmesi hedeflenmiştir. Şematik plan okumaları Osmanlı coğrafyası içerisindeki en tafsilatlı ve zikredilen fonksiyonlara dair en fazla çeşitlilikte mekân görülebilen bir mevlevîhâne olduğundan *Yenikapı Mevlevîhânesi* üzerinden yapılmıştır.

3.1.1. İbâdet ve eğitim fonksiyonlarına yönelik mekânlar

Mevlevîhânelerde en önemli iki fonksiyon olan ibâdet ve eğitim fonksiyonları birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak îfâ edilmekte ve birbirlerinden net çizgilerle ayrılmaları mümkün olmamaktadır. Bundan ötürü ibâdet fonksiyonunu karşılayan mekânlar aynı zamanda eğitim fonksiyonunu da karşılayacak niteliktedir. Bu kategoriye giren bölümler sırası ile şu şekilde zikredilebilmektedir; *semâhâne*, *mescid*, *mevdân-ı şerif*, *matbah-ı şerif*, *kitap dolabı-odası* veya *kütüphane* (Şekil 3.7.). Özellikle *matbah-ı şerif* ve *semâhâne* mevlevîhâneye intisab eden dervişlerin *dede efendi* olma yolculuklarındaki en önemli merhaleleri kat ettikleri mekânların başında gelmekte ve bu sebeptendir ki bahsedilen mekânların oluşumu mevlevîhâne mîmârîsi içerisinde

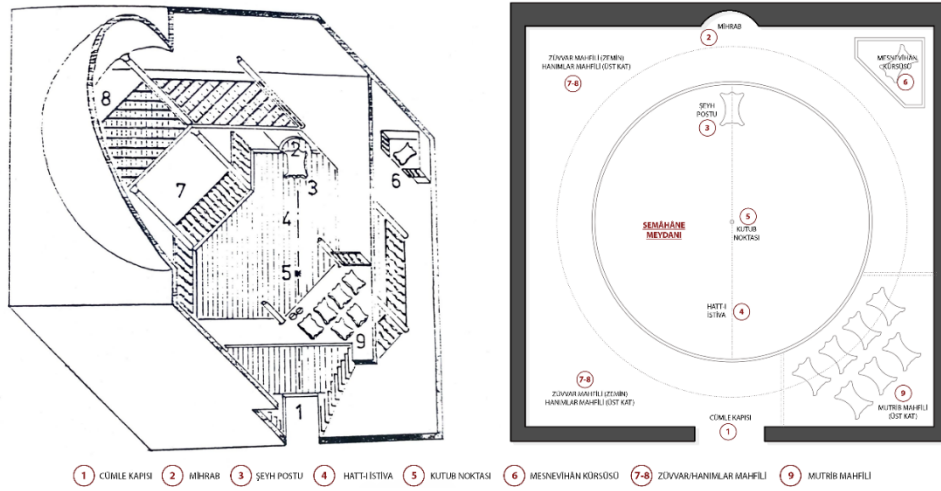

Şekil 3.8. Sırasıyla Bursa, Kütahya ve Afyonkarahisar Mevlevihânesinin semâhâne fotoğrafları (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024; Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025; Kişisel Arşiv, 2025)

Semâhânelerin mîmârî yapısına baktığımızda (Şekil 3.9.) Konya Mevlânâ Dergâhı'ndaki şekil diğer mevlevihânelerde de örnek alındığından çoğu dergâhın semâhânesi ile türbesi arasında küçük farklılıklarla beraber benimsenen ortak bir dil olduğunu görmek mümkündür. Semâhâne, üst örtü olarak tavan ya da kubbenin tercih edildiği ortasında *meydan* olarak adlandırılan dervişlerin semâlarına mahsus mekânı içeren bölümdür. Kible taraflarında bulunan mihrap ile aynı zamanda bir *mescid* hüviyetindedirler. Ziya Şakir “*Mevlevîlik Nedir?*” adlı eserinde semâhâne ile ilgili “*Semâhânenin umumî şekli tam mânâsıyla bir mescidden başka bir şey değildir ve hemen umumiyet itibarıyla dört köşe olup cesâmeti de bulunduğu memleketin veyahut semtin kalabalığına göredir.*” şeklinde bahsetmektedir (Arpaguş, 2009).

Çoğunlukla daire planlı olarak inşa edilen semâhânelerin zemini cilalı, aralıksız, çivisiz tahtayla döşelidir. Semâhânedeki parmaklıkla ayrılmış kenar kısımlar Mevlevî olmamakla birlikte semâ âyinini seyretmek için ayrılmıştır. Semâhâne meydanı içerisinde *cümle kapısının* tam karşısına serilen *koyu kırmızı post “şeyh makamı”* olarak geçmektedir. Posta karşı durulduğunda meydanın dışına ve sağ kısmına gelecek şekilde kibleye karşı bir *minber* ve iç kısmında bir *kürsü* bulunur. *Minber* cuma namazlarında hutbe okunması için *Mesnevîhan Kürsüsü* ise şeyh efendinin *Mesnevî* okutması için kullanılmıştır. Semâhânenin üst tarafında büyük câmilerdeki müezzin mahfili gibi merdivenle erişilen bölüme “*mutribhâne*” ya da sadece “*mutrib*” denmektedir. Burası *müezzin dedenin* bulunduğu, ney, kudüm ve diğer sazları icra eden *mutribin* icrasını gerçekleştirdiği, *âyîn-i şerif* ve *na'tın* okunduğu bölüm olarak geçmektedir (Gölpınarlı, 1963). Bazı mevlevihânelerde ayrı bir *Na't-han Kürsüsü* de bulunmaktadır. Zaman içerisinde mevlevihânelere semâ âyinini seyretmek için gelen ziyaretçilerin sayısının artması, meydan etrafında bulunan mahfilin züvvar için yeterli

gelmemesine ve bunun sonucunda da galerili semâhânelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte üst katlarda *hanımlar mahfilinin* ve dahi İstanbul mevlevîhânelerinde *hünkâr mahfilinin* oluşumu ve bu mahfillere ait münferit giriş çıkışların düzenlenmesi nispeten daha yakın dönemde semâhânelerde meydana gelen çözümler arasında sayılabilmektedir (Tanrıkorur, 1996).

Şekil 3.9. Semâhânenin şematik görünüşü (Doğan, 1977) ve şematik planı (Yazar tarafından şematize edilmiştir.)

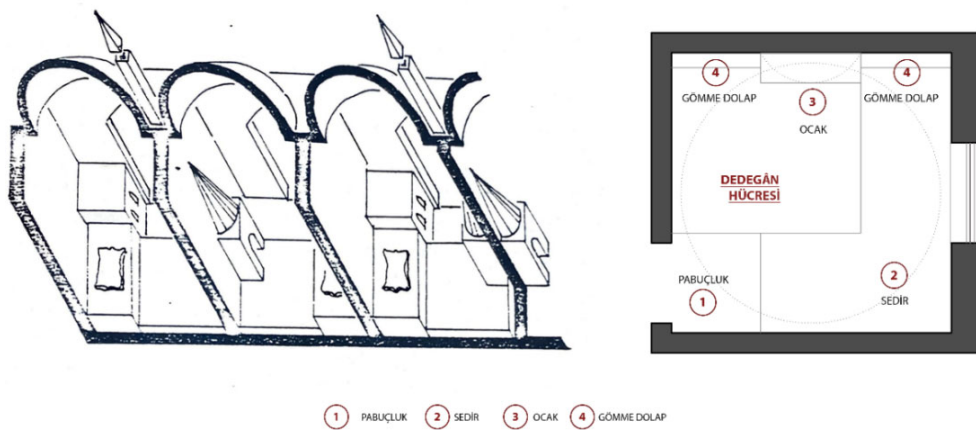
3.1.2. Ziyâret fonksiyonuna yönelik mekânlar

Mevlevîhânelerde ziyâret fonksiyonunu karşılayan mekânlar *türbe* ve *Mevlevî hazîresi* olarak geçmektedir (Şekil 3.10.). Bu bölümlerde bânîlerin, şeyhlerin ve aile efradının medfun olduğu görülmektedir. Mevlevîhânenin bânîsinin Mevlevî olmadığı takdirde türbenin dışında *münferit* bir *türbe yapısı* içerisinde medfun olduğu, türbenin ise merkezde *ilk postnişin* olacak şekilde *postnişinlere*, *dede efendilere*, *çelebilere* ve bunların yakınlarına tahsis edildiği bilinmektedir (Şekil 3.11.). Bahçede bulunan Mevlevî mezarlıkları da genellikle doğu veya batı yönlerinde konumlandırılıp “*Hâmûşân (suskunlar beldesi)*” ya da “*Hadikatü’l-ervâh (ruhlar bahçesi)*” olarak isimlendirilmektedir. Bu mezarlıklarda ise dervişân ve akrabaları medfundur (Tanrıkorur, 2000). Ziyâret fonksiyonu başlığına tekabül eden bölümler arasına *semâhâne* de eklenebilmektedir. Sema âyinleri yapıldığı esnada *muhiblerin* ve derviş olmayan *züvvarın* izlediği hanım ve erkeklere mahsus mahfil kısımları bulunmaktadır (Arpağuş, 2009). Bu sebeple ziyâret fonksiyonu sadece türbeler ile sınırlı kalmamakta semâhâne bölümü de bu fonksiyonu karşılayan bir başka bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 3.13. Bursa Mevlevihânesi'nde bulunan derviş hücreleri ve selamlık binaları ile Konya Mevlevihânesi'nde bulunan Çelebi Dairesi (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024; Kişisel Arşiv, 2025)

Matbah-ı şerifin içerisinde bulunan, dervişlik tâliminde olup çilesini doldurmakla mükellef *canların* barınması için tahsis edilmiş mekân olan *çilekeş canlar odası* bu sınıflandırmada bulunan mekânlardandır. Eğitimle birlikte barınma fonksiyonunun bir arada karşılandığı bir diğer mekân olan *dedegân hücreleri* ise sıradan yaşam birimleri olarak düşünülmemesi gereken oldukça çok fonksiyonu bir arada karşılayan sade ama işlevsel mekânlardır (Şekil 3.14.). Bu mekânlarda barınma fonksiyonunun yanında belki de bu fonksiyondan daha ön planda olan faaliyetler de bulunmaktaydı. Bu faaliyetlerin başında ferdî zikirlerin îfâ edilmesi, edebiyat ve mûsikî tedrisi gibi ilmî faaliyetlerin sürdürülmesi ve bununla birlikte dervişlerin çeşitli zanâat kollarında eğitilmesi gibi kültürel alandaki faaliyetlerin yürütülmesinde de ana mekân dedegân hücreleri idi (Tanman, 1990).

Şekil 3.14. Dedegân hücrelerinin şematik görünüşü (Doğan, 1977) ve şematik planı (Yazar tarafından şematize edilmiştir.)

3.1.4. Beslenme fonksiyonuna yönelik mekânlar

Mevlevî geleneği ve eğitimi içerisinde önemli yer tutan bölümlerden bazıları bu kategori içerisinde yer almaktadır. Bunlar *matbah-ı şerif* ve *meydân-ı şerif*tir. Bu kategoriye giren diğer bölümler ise *kiler*, *fırın*, *somathâne*, *şerbethâne*, *tarım arazileri*, *ahır* ve *kümesler* olarak zikredilebilmektedir (Şekil 3.15.) (Tanrıkorur, 2000). Mevlevîhânelerde beslenme fonksiyonunun dört zümreye hitap edecek biçimde şekillendiği bilinmektedir. Bunlardan ilki mevlevîhânedeki devamlı kalan *şeyh ve ailesi* ile *mukim dervişler*dir. İkinci zümre tekkede herhangi bir vesile ile toplanan kalabalıklardır ki bu vesileler arasında *Ramazan iftarları*, *Aşûre günleri*, *Kadir geceleri* ve *hilâfet merasimleri*ni saymak mümkündür. Üçüncü zümre çoğunluğu *seyyah dervişler*den oluşan misafirler ile son zümre ise *yoksul kimsesizler*dir. Bundan dolayı özellikle âsitâne olan mevlevîhânelerde hizmet veren *matbah-ı şerif*lerin küçük çaplı bir mutfaktan ziyade gerektiğinde bir imaret mutfağı gibi çalışabilecek düzeyde şekillendiği görülmektedir (Tanman, 1990).

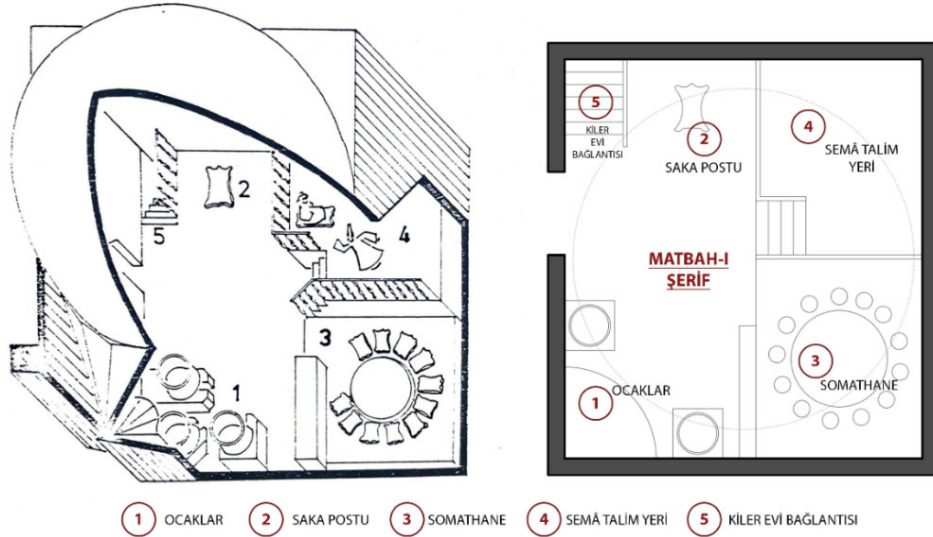
Şekil 3.15. Yenikapı Mevlevîhânesi'nin şematize planında beslenme fonksiyonuna yönelik mekânlar (Kaynaklarda (Ayangil, 2017; Ünal, 2007) bulunan planlar doğrultusunda şematize edilmiştir.)

Yukarıda zikredilen zümrelere beslenme fonksiyonu bakımından hizmet veren *matbah-ı şerif*, “*can (nevniyaz)*” olarak adlandırılan derviş adaylarının ham bir şekilde geldikleri dergâhta nefis terbiyesi ve hizmet temelli görevler ile imtihan oldukları *binbir*

günlük çilesini doldurdukları tabiri caizse Mevlevîlik yolculuğuna attıkları adımın ilk basamağıdır (Şekil 3.16.). *Dede efendi* olma yolunda çok önemli bir aşama ve eğitim merkezi olarak görüldüğü için Mevlevîlikte yadsınamaz bir yeri olan *matbah-ı şerifte*, çile dolduran canların çeşitli hizmetlerle görevlendirilerek eğitimi yapılırken aynı zamanda somathânedede *semâ tâlimi* etmeleri ve *çilekeş canlar odasında* yatıp kalkmaları yani yemekten ziyade çığ kimselerin olgunlaşip pişmesi söz konusudur (Arpağuş, 2009). Bundan sebep *matbah-ı şerif*; barınma, beslenme ve eğitim fonksiyonlarının iç içe geçtiği mühim bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 3.17.). Hz. Mevlânâ (k.s.) eserlerinde Yüce Allah'a ulaşma noktasında sayısız yemek sembolleri kullanmış, yemeklerin damakta bıraktığı lezzet bakımından ruhsal ve zihinsel anlamda insanda oluşan yararları bazı anlamlar yükleyerek buna inanmıştır (Batu, 2015). “*Hamdım, Yandım, Piştim*” sözleriyle de bu hayat felsefesini çok güzel bir şekilde açıklamıştır (Özköse, 2007). Yemek pişirme usûllerinin yanı sıra Mevlevî anlayışı da öğretilen *matbah-ı şerif*, bu felsefenin ana mekânı olarak hem gelenekte hem de mîmârîdeki önemini tarih boyunca korumuştur. Zamanla birtakım kurallar, mecâzî hareketler, davranışlar, semboller ve ritüeller ile biçimlenen Mevlevîlik, tarikatlar içerisinde en fazla âdâb ve erkân kurallarına sahip olma özelliğini taşımaktadır (Halıcı, 2007). Başta âsitâneler olmak üzere teşekküllü mevlevihânelerde *matbah-ı şerifin* sayısında, hareme özel bir mutfağın da bulunması ile artış görülebilmekteydi.

Şekil 3.16. Konya Mevlevihânesi matbah-ı şerifinde bulunan bölümler sırası ile fırın, somathane ve bulaşıklık (Kişisel Arşiv, 2025)

Şekil 3.17. Matbah-ı şerifin şematik görünüşü (Doğan, 1977) ve şematik planı (Yazar tarafından şematize edilmiştir.)

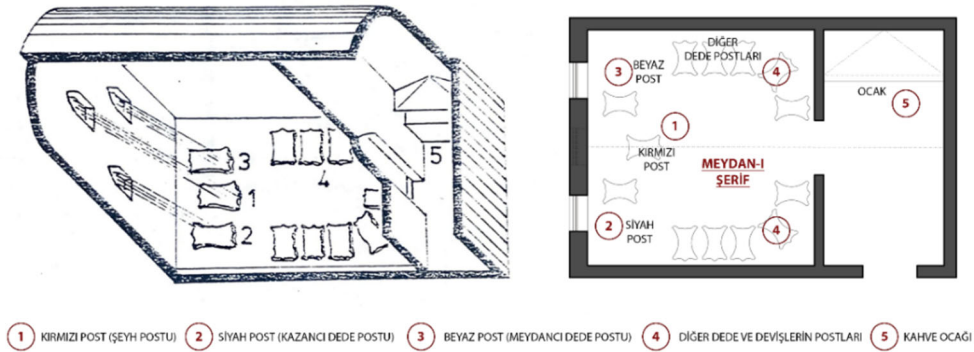
Matbah-ı şerif ile birlikte bazı mevlevîhânelerde örnekleri görülen bir diğer önemli beslenme birimi ise *şerbethâne*dir (Şekil 3.18.). Kültürümüzde köklü bir geleneği olan şerbetin mevlevîhâne yapıldığı mekânın çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Harem dairesinde bulunan misafirlere sunulmak üzere hazırlanan şerbetler *harem mutfağı* gibi günlük kullanıma mahsus mekânlarda hazırlanırken, çeşitli gün ve gecelerde tertip edilen kandil ve mevlid gibi dînî organizasyonlar için hazırlanan şerbetler, *şerbethane* denen özel mekânlarda hazırlanmışlardır. Mîmârî planda şerbethânenin müstakil olarak konumlanması sıklıkla âsitânelerde görülürken daha küçük programlı zâviyelerde mutfağın bir kısmının bu görevi üstlendiği görülmektedir (Tanman, 1990).

Şekil 3.18. Yenikapı Mevlevîhânesi'nde bulunan şerbethâne (Ünal, 2007) ve Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde bulunan şerbethânenin girişi ile iç mekân fotoğrafı (Kişisel Arşiv, 2025)

Dergâh içerisindeki işleyişin konuşulduğu, belirli kararların alındığı yönetim ve hükümlerin icrâ edildiği *meydân-ı şerif* ise yalnızca mevlevîhânelerde bulunan Mevlevîliğe mahsus faaliyetler için düşünülmüş özelleşmiş bir mekândır (Şekil 3.19.). Sabah namazını müteakip halka halinde yere oturularak “çörek” denilen bir lokma ekmek

ve kahveden oluşan kahvaltının yapılması sebebiyle bir beslenme mekânı olmakla birlikte akabinde gerçekleşen *murâkabe* hasebiyle aynı zamanda bir ibâdet mekânı özelliği taşımaktadır. Bunun dışında *Aşûre* günlerinde öğle yemeğinin *meydân-ı şerife* kurulan somatlarda yenildiği bilindiğinden, ibâdet ve beslenme fonksiyonlarının bir arada bulunduğu bir diğer mekân olma özelliğindedir (Arpaguş, 2009; Karpuz, 2007b; Tanman, 1990).

Şekil 3.19. Meydan-ı şerifin şematik görünüşü (Doğan, 1977) ve şematik planı (Yazar tarafından şematize edilmiştir.)

3.1.5. Temizlenme fonksiyonuna yönelik mekânlar

Temizlenme fonksiyonuna tekabül eden bölümler içerisinde *hamamlar*, *abdest alma mahalleri*, *helalar*, *çamaşırhaneler*, *sarnıç* ve *kuyular* karşımıza çıkmaktadırlar (Şekil 3.20.) (Tanrıkorur, 2000). Bu fonksiyonun hitap ettiği zümrelere bakıldığında da *harem halkı* ve *dervişlerle* birlikte *misafirleri* de kapsayan iki adet zümre bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sınıflandırmaya dahil olan mekânların bulunduğu mevlevîhânenin büyüklüğüne göre müstakil bir mekân olarak yapıldığı örnekler görülmekle birlikte küçük programlı mevlevîhânelerde ise asgarî ölçülerde diğer mekânlara bitişik odalar şeklinde yapılmış oldukları tespit edilmektedir. Yine aynı şekilde teşekküllü mevlevîhânelerde dervişlerin ve misafirlerin çamaşırlarının yıkanması için müstakil bir *çamaşırhane* olduğu bilinmekteyken harem halkının çamaşırının harem içerisinde yıkandığı zikredilmektedir (Tanman, 1990). Bu fonksiyon içerisinde yer alan en önemli su yapılarından biri olan şadırvanların genellikle mevlevihane avlusunun ortasına denk gelecek bir yerde konumlandırıldığı görülmektedir. İnşâ edildikleri dönemin tezyînî ve mimari unsurlarını en somut şekilde gözler önüne seren şadırvanlar arasında Konya Mevlânâ Dergâhı'nda bulunan şadırvan hem tarihi anlamda hem de mimari anlamda dikkate değer bir su yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 3.21.) (Şekil 3.22.).

3.1.6. Ulaşım fonksiyonuna yönelik mekânlar

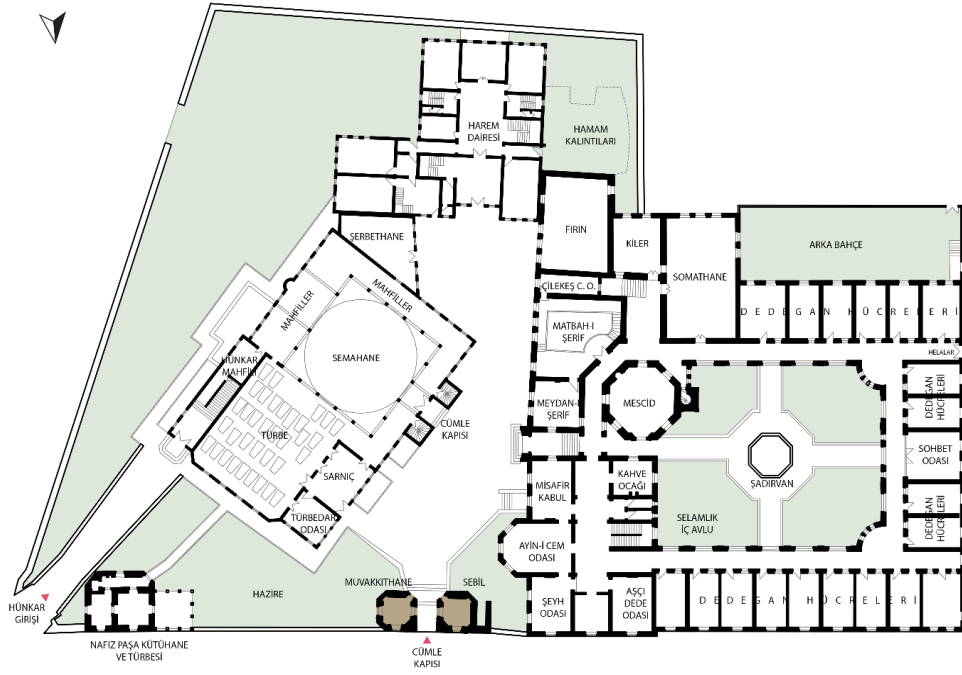
Genellikle giriş kısmına yakın olacak şekilde konumlandırılan *ahırlarda* binek hayvanlarının bağlanıp bakımlarının yapıldığı görülmektedir. Deniz kıyısında bulunan mevlevîhânelerin ise ahıra ek olarak ulaşım fonksiyonunu karşılayacak biçimde *iskele* ve *kayıkxane* bölümlerinin bulunduğu bilinmektedir (Tanrıkorur, 2000). Mevlevîhânelerin içerisinde ulaşım fonksiyonuna tekabül eden bölümlerden günümüze kadar orijinal haliyle gelmeyi başarmış hiçbir mekân bulunmamaktadır. Bunun sebebi olarak da genellikle *ahşaptan* yapılmaları ve geçirdikleri yangınları göstermek mümkündür. 1906 senesinde Yenikapı Mevlevîhânesi'nin ahırında başlayarak etrafa yayılan büyük yangın örnek verilebilir (Ünal, 2007). Ancak restorasyonlar sonrası mevlevîhânelerin bu bölümleri de yeniden inşa edilmişlerdir. *Bahariye Mevlevîhânesi*'nin Boğaz'a nazır yeni *iskelesi* böylelikle ulaşım fonksiyonuna tekabül eden bölümden biri olarak değerlendirilebilir (Şekil 3.23.). Buna ek olarak Bursa Mevlevîhânesi'nin arşivlerde var olan vaziyet planına bakıldığında kuzeydoğuda bulunan *arabalık* kısmının da yine bu sınıflandırmaya girdiği söylenebilmektedir (Öcalan, 2023).

Şekil 3.23. Bahariye Mevlevîhânesi'nin iskelesi (URL-3, 2025)

3.1.7. Tâlî mekânlar

Genellikle külliye şeklinde inşa edilmiş büyük mevlevîhânelerin bünyesinde bulunan bu kategorideki yapılar, dergâh yaşantısı ile doğrudan alâkadar olmayıp toplumun ihtiyaçlarına binâen inşa edilmiş bölümlerdir. Bu bölümlere *muvaqqithâne*, *çeşme*, *sebil* ve *sıbyan mektepleri* örnek gösterilebilmektedir (Şekil 3.24.) (Tanman, 1990). Örnek olarak Yenikapı Mevlevîhânesi'nde bulunan *sebil*, *muvaqqithâne*, *sarnıç* ve *müştemilât* bu kategoriye giren yapılar arasındadır (Şekil 3.25.) (Bayhan, 2010).

Şekil 3.24. Yenikapı Mevlevîhânesi'nin şematize planında tali mekânlar (Kaynaklarda (Ayangil, 2017; Ünal, 2007) bulunan planlar doğrultusunda şematize edilmiştir.)

Şekil 3.25. Yenikapı Mevlevîhânesi'nde bulunan muvakkithane ve sebilin görünümü, 1940 (Ünal, 2007)

3.2. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölüm sonucunda elde edilen önemli bilgilerden genel hatları ile bahsedilerek kısa bir özet niteliğinde bölüm toparlanmak istenmiştir. Bölüm içerisinde zikredilen hususlara sırasıyla değinilecektir. Mevlevîhânelere vaziyet ölçeğinde bakıldığında genellikle tercihen *sur dışına* yapılarak şehrin sosyal kargaşasından uzak kalınmak istendiği görülmektedir (Gölpınarlı, 2006). Bununla birlikte mevlevîhâne manzûmelerinde; zaman içerisinde şekillenen bir avlu içerisinde, etrafı duvarlarla çevrili, dışarıyla bağlantının kapılar vasıtasıyla belirli bir düzeyde sağlandığı, içe dönük bir yapı sergilenmesinin sebebinin de *sur dışına* konulanma sebebi ile aynı olduğu düşünülebilmektedir.

Mevlevîhânelerin mekânsal gereklilikler ve mîmârî programlarına baktığımızda ise temel unsur olarak görülen fonksiyonlar; *ibâdet ve eğitim, ziyâret, barınma, beslenme, temizlenme, ulaşım ve tâlî* şeklinde sınıflandırılmışlardır. Birbirlerinden net çizgilerle ayrılmaları mümkün olmamakla beraber en önemli iki fonksiyon sayılan ibâdet ve eğitim fonksiyonları kategorisinde yer alan *semâhâne* mekânının oluşumunun, melevîhâne mîmârîsi içerisinde belirleyici bir yer tuttuğu ifade edilmiştir. Literatürde bunun sebebi olarak ilk sırada tarîkat ehline mahsus ibâdetler arasında yer alan *zikir* gelmektedir. *Ferdî* ve *toplular* olmak üzere Melevî dervişlerinin her iki zikri de îfâ ediyor olmaları farklı mekânların oluşmasını sağlamıştır. Bu mekânlar arasında sayılabilecek *dedegân hücreleri* ve *mescit* ferdî zikrin mekânları olarak karşımıza çıkmaktayken *semâhâne* “âyin-i şerif” olarak adlandırılan toplu zikrin mekânı olarak geçmektedir. İcrâ edilen âyinin koreografik özelliklerinin *âyin mekânı* olan meydanın şekillenmesinde belirleyici olduğu ifade edilmekteyken örnek olarak *devranî zikir* yapan tarîkatlerin ibâdet mekânlarının, dâirevî planlar üzerinden şekillenmesi verilerek zikrin mîmârîye yansımaya vurgu yapılmıştır (Tanman, 1990). Yenikapı Melevîhânesi’nin plan şeması göz önüne alındığında kare mekân içerisine yerleşmiş dâire biçimli *semâhâne* meydanı bunu doğrular niteliktedir.

Bununla birlikte *barınma* fonksiyonu kategorisinde yer alan mekânların *devamlı* ya da *geçici* olarak ikiye ayrıldığı, devamlı barınma mekânları olarak “*harem*” ve “*dedegân hücreleri*” örnek verilebilirken geçici barınma mekânları olarak da misafirlerin kullanımına sunulan bölümlerin sayılabileceği ifade edilmiştir (Tanman, 1990). Kullanıcı özelinde var olan bu ayrımın Yenikapı Melevîhânesi’nin plan şeması göz önüne alınarak yorumlandığında mekânların konumlanmasında ve diğer birimler ile olan ilişkisinde belirleyici bir unsur olarak öne çıktığı söylenebilmektedir.

Beslenme fonksiyonu kategorisinde yer alan *matbah-ı şerif*; aynı zamanda bir eğitim merkezi olarak karşımıza çıkan, sorumlu dedeler vasıtasıyla çile dolduran insanların çeşitli hizmetlerle görevlendirilerek eğitimi yapılan ve somathânedeki *semâ tâlimi* verilen bir mekân olarak ifade edilmektedir (Arpaguş, 2009). Bu birimin kullanıcı olarak zikredilen kimselerin barınmaları için gerekli olan mekânlarla yakından ilişki içerisinde olduğu da gözlemlenmektedir. Yenikapı Melevîhânesi’nin plan şemasına bakıldığında somathânenin ayrı bir mekân olarak var olduğu teşekküllü bir matbah çözümü yapıldığı görülmekle birlikte barınma birimi ile ilişkisi de okunmaktadır.

Beslenme fonksiyonu kategorisinin bir diğer mekânı olan *mevdân-ı şerif*, yalnızca melevîhânelerde bulunan özelleşmiş bir mekân olmakla birlikte kahvaltı yapılmasından

kaynaklı bir beslenme mekânı, *murâkabe* ve *İsm-i Celâl zikrinin* çekilmesi hasebiyle bir ibâdet mekânı özelliği taşımaktadır (Arpaguş, 2009; Karpuz, 2007b; Tanman, 1990). İki fonksiyonun da bir arada bulunduğu bir diğer mekân olma özelliğinde olan meydan-ı şerifin Yenikapı Mevlevîhânesi'nin plan şeması üzerinden konumuna bakıldığında kahve ocağı ve mescid gibi aynı fonksiyona hizmet eden diğer birimlerle ilişkili çözüldüğü ancak zikir eyleminden kaynaklı belirli bir biçimsel özelliğe sahip olmadığı görülmektedir.

Temizlenme fonksiyonu kategorisinde yer alan mekânlara baktığımızda literatürde mevlevîhânenin büyüklüğüne göre müstakil olarak yapılabildiği ifade edilmekteyken (Tanrıkorur, 2000) Yenikapı Mevlevîhânesi'nin plan şemasına bakıldığında hareme tahsis edilen hamamın varlığı hem bu ifadeyi doğrulamaktayken hem de plan çözümlerindeki mahremiyet arayışını vurgulamaktadır. Bununla birlikte barınma birimlerinin tam ortasında temizlenme fonksiyonuna tekabül eden bir mekân olması temizliğe verilen önemi gösterirken helaların tüm diğer birimlerden uzakta konumlandırılmış olması da literatürde geçen tanımlamayı doğrulayan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bölüm içerisinde yer alan bilgilerden çıkarılan ve yukarıda zikredilen tüm bu hususlar doğrultusunda her iki bölüm değerlendirmesinden yola çıkılarak çalışmanın değerlendirme kısmında kullanılan başlıklar oluşturulmuştur. Çalışma kapsamı içerisinde bulunan *üç Anadolu mevlevîhânesi* bu başlıklar altında değerlendirilmiştir. Değerlendirme öncesinde ilk olarak kapsam içerisinde bulunan mevlevîhâneler hakkında bilgi verilerek çalışmaya devam edilmiştir.

4. ANADOLU MEVLEVÎHÂNELERİ

Bu bölümde mevlevîhânelerde bulunması gereken başlıca mekânlar ve barındırdıkları fonksiyonlara yönelik mekânlar hakkında detaylı bilgi verildikten sonra çalışmanın ana örneklem grubu olan *Anadolu mevlevîhâneleri* ile devam edilmiştir. İlk olarak Anadolu’da ilk tesis edilen mevlevîhâneler ve bunun doğrultusunda Anadolu coğrafyası içerisinde mevlevîhânelerin tarihsel gelişimi anlatılmıştır. Ardından kapsam içerisinde bulunan üç *Anadolu mevlevîhânesi* hakkında her bir mevlevîhâne özelinde *târihi* ve *mîmârî* anlatımı gerçekleştirilerek kapsam içerisinde bulunan mevlevîhâneler hakkında detaylı bilgi elde edinilmesi hedeflenmiştir.

4.1. Anadolu Mevlevîhânelerinin Tarihsel Gelişimi

Mevlânâ Celâleddîn Rumî Hazretleri’nin (k.s.) vefatının ardından oğlu Sultan Veled Hazretleri, babasının kurmuş olduğu sistem üzerinden sağlığındaki yaşam prensipleri çerçevesinde meclisler tertip ederek sohbetler yapmaya, zikir ve semâ toplantıları düzenlemeye başlamıştır. Zaman içerisinde *Mevlevîlik* sadece Konya’da değil, sistemli bir şekilde en yakın yerleşim yerlerinden başlamak suretiyle yayılım gerçekleştirmiştir. Mevlevîliğe ait *ilk zâviyeler* yine Konya’da açılmıştır. Konya’nın muhtelif bölgelerinde birçok zâviyenin varlığı bilinmektedir. Bu ilk dönem zâviyeleri arasında *Hanikah-ı Ziya*, *Hanikah-ı Lala*, *Darü’z-zakirin*, *Şems*, *Âteş-bâz Velî*, *Cemel Ali Dede* ve *Pîrî Mehmet Paşa* zâviyeleri en başta sayılabilecek olanlarıdır. Hüsameddin Çelebi’den sonra Sultan Veled ve oğlu Ulu Ârif Çelebi zamanlarında zâviyelerin ve dergâhların ziyadeleştiği görülür. Ulu Ârif Çelebi çeşitli beldelere yaptığı seyahatleri sayesinde her gittiği yerde zâviyeler kurarak Mevlevîliğin yayılması için çaba sarfetmiştir. Öyle ki *Sultan Veled* ve *Ulu Ârif Çelebi*’nin seyahatleri esnasında kendilerine intisab eden devlet büyükleri tarafından ya da diğer zevat tarafından kuruluşları yapılan bu ilk nüveler mevlevîhânelerin temelini oluşturmuştur (Küçük, 2006b). *Sivas*, *Tokat*, *Bayburt*, *Erzurum*, *Irak*, *Tebriz*, *Merend* ve *Sultaniye*’de şehrin yöneticileri ile görüşerek etkili olmayı başaran Ulu Ârif Çelebi, Kütahyalı Yakub Bey ve Aydınogullarından Mehmet Bey’in intisabları sonucu *Konya dışında ilk önemli merkezlerde zâviyelerin kurulmasına öncülük etmiştir* (Tanrıkorur, 2004). Beyliklerle arası çok iyi olan Ulu Ârif Çelebi zamanında müridlerinden Kalemioğlu Ahi Mehmed Bey 1310-1320 yıllarında Karaman’da zâviye kurmuştur. Yine Amasya’da Hüsameddin Çelebi’nin halifesi

Alaeddin, Kırşehir’de Sultan Veled’in halifesi Süleyman ve Erzincan’da Huseyn Husameddin isimli zatlar buldukları beldelerdeki ilk zâviyeleri kurmuşlardır (Gölpınarlı, 2006).

1368-1369 Saruhanoğlu İshak Çelebi *Manisa Mevlevîhânesi*’ni, Tekeoğlu Mehmed Bey 1377 yıllarında *Antalya Mevlevîhânesi*’ni kurmuşlardır (Tanrıkorur, 2004). XVI. asırdan itibaren Anadolu ve Anadolu dışında Osmanlı’nın hakimiyeti altındaki birçok ülkede zâviyeler açılmaya devam etmiştir. Hatta 1462’de Bosna Sancakbeyi İsa Bey tarafından *Saraybosna Mevlevîhânesi* kurulmuştur. Dönemin kaynaklarına göre Mevlevîliğin köylere kadar indiği bilinmektedir (Küçük, 2006b). Kütahya yakınlarında Çakır Köyü, Bursa’da Sikke Köyü bir “*Mevlevî köyü*” haline gelmişlerdir (Gölpınarlı, 2006). XVI. asrın başlarından itibaren ise Mevlevîliğin köylerden, kasabalara ve oralardan da şehirlere çekildiği ve beyler, paşalar ile vezirlerin dergâhların kuruluşlarında etkili olduğu görülmektedir. 1525 yılında *Kilis Mevlevîhânesi* eşraftan Ali Ağa tarafından, 1615 yılında *Selanik ve Üsküp Mevlevîhâneleri* Ekmekçizade Ahmed Paşa tarafından, 1617 tarihinde *Peçoy (Macaristan) Mevlevîhânesi* Gazi Hasan Paşa tarafından, 1675 yılında *Kayseri Mevlevîhânesi* Bayram Paşa tarafından tesis edilmiştir. Çoğu zâviye hüviyetinde kalmışlardır. Ayrıca aynı dönemde *Bursa, Tavşanlı ve Gelibolu Mevlevîhâneleri* de kurulmuştur. XVI. asırda Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) torunu Ulu Ârif Çelebi Hazretleri gibi *Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi (Sultan Divânî) Hazretleri* de Mevlevîliğin yayılmasına mühim katkıları olmuş ve Lazkiye, Kahire, Cezayir, Sakız, Eğirdir, Sandıklı, Midilli, Muğla, Burdur, Galata ve Halep Mevlevîhâneleri kendisinin gayretleri sonucu açılmışlardır (Küçük, 2006b). Kütahya Mevlevîhânesi bânîsi *Celaeddin Ergün Çelebi Hazretleri*’nin mühim katkıları sayesinde *Kütahya Ergüniyye Mevlevîhânesi* Konya ve Afyonkarahisar’dan sonra üçüncü büyük âsitâne haline gelmiştir (Tanrıkorur, 2004).

XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu’da Osmanlılar Şii-Batını olaylarına karşı her daim Mevlevîleri tercih etmişler ve bu yönde infak, ihyâ ve tâdîlât çalışmalarında bulunmuşlardır. Bizzat II. Murad tarafından 1433’te kurulan *Edirne Mevlevîhânesi* de bu amaçladır denilebilir. Mevlevîliğin İstanbul’daki ilk dergâhı Fatih Sultan Mehmed zamanında kiliseden câmiye çevrilen *Kalenderhane Zâviyesi* (1451-1458) olmuştur (Küçük, 2006b). Vakfiye kayıtlarına göre Vezneciler’deki Akataleptos Manastırı Kilisesi câmiye dönüştürülmüştür (Tanrıkorur, 2004). Daha sonra 1491 yılında İskender Paşa tarafından *Galata Mevlevîhânesi*, 1597 yılında Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmet Efendi tarafından *Yenikapı Mevlevîhânesi*, 1621 yılında Ohrili Hüseyin Paşa tarafından *Beşiktaş*

Mevlevîhânesi, 1623-1631 yılları arasına Sırrı Abdi Dede Efendi tarafından *Kasımpaşa Mevlevîhânesi* ve 1790 yılında da Halil Numan Dede tarafından *Üsküdar Mevlevîhânesi* kurulmuştur (Küçük, 2006b).

XV. yüzyılda *II. Pir Adil Çelebi* döneminde Mevlevîliğin âdâb ve erkânın kesinleşmesi ile yayılmanın daha disiplinli olduğu söylenebilir. 1509 yılında Mevlânâ Dergâhı Şeyhi olan Hüsrev Çelebi döneminde büyük gelişmeler olmuş ve devlet büyükleri ile arasındaki denge son derece önem arz etmiştir. 1583 yılında Mevlânâ Dergâhı'nda Ferruh Çelebi görev almıştır. Bu dönemde artan vakıf gelirleri sebebiyle birtakım anlaşmazlıklar sebebiyle ihtilaf çıkmış ve merkez tarafından 1583 yılında Ferruh Çelebi görevden alınmıştır. Mevlevîlik tarihi içinde on sekiz yıl süreyle *Çelebilik Makamı* boş kalmış ve yerine şeyh gelinceye kadar sarsıntılı bir dönem geçirilmiştir. Bu dönemin nihayete ermesi 1601-1630 yılları arasında I. Bostan Çelebi ile gerçekleşmiş Mevlevîlik süratle toparlanmıştır (Tanrıkorur, 2004). *Âyıntab (Gaziantep) Mevlevîhânesi* 1638 yılında Âyıntab Sancak Beyi Türkmen Mustafa b. Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Ulu Ârif Çelebi tarafından Anadolu'da ilk olarak kurulan mevlevîhâneler arasında kabul edilen *Sivas Mevlevîhânesi*, 1661 yılında Köprülü Mehmed Paşa tarafından yenilenmiştir (Küçük, 2006b). 1666 yılında tarikatlar aleyhine yapılan faaliyetler neticesinde semâ yasaklanmış, 1684 yılında bu yasak kaldırılmış ve Mevlevîlik tarikatı yeniden itibarını korumaya devam etmiştir (Tanrıkorur, 2004). XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Mevlânâ Dergâhı'nda *şeyh makamında* olan *dede efendilerin* devletin üst kademeleri ile olan yakın münasebeti tüm dergâhlar üzerinde olumlu etkilerin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir (Küçük, 2006b). Kendileri de Mevlevî olan *Sultan III. Selim Han* ve *Sultan II. Mahmud Han*'in Mevlevîliğe olan katkıları son derece olumlu olmuş, ihyâ ve tâmîratlar gerçekleştirilmiştir (Tanrıkorur, 2004).

Devam eden yıllarda *Samsun Mevlevîhânesi* Sultan Abdülaziz zamanında 1862 yılında kurulmuştur. 1925 yılına kadar zâviyelerin birçoğu kapanmış, ancak buna rağmen son zamanlarda yine de yüzün üstünde dergâhın faaliyeti olduğu tespit edilmiştir (Küçük, 2006b). Son *Makam Çelebisi* Abdülhalim Çelebi'nin oğlu Mehmed Bakır Çelebi olup Mevlevîliğin merkezini Halep'e taşımıştır. Ancak Bakır Çelebi'nin Hatay konusundaki tutumu aleyhte değerlendirilince 1937'den sonra bir daha Halep'e gidememiştir. Yerine kardeşi Şemsülvahid Çelebi vekâlet ederken 1944'te de Suriye hükümetinin bir kararıyla Mevlevîlik, bir kurum olarak tarihe sırlanmıştır (Tanrıkorur, 2004).

4.2. Âsitâne-i Âliyye Konya Mevlevîhânesi

Kadim Selçuklu başkenti Konya şehrinde (Şekil 4.1.) bulunan Mevlânâ Dergâhı'nın kuruluşu Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) babası *Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled Hazretleri*'nin I. Alaeddin Keykubad'ın bağışladığı gül bahçesine defnedilmesi ile başlamıştır. 1231 yılında vefat eden babasının yanına 1258 yılında *Selâhaddîn Zerkûbî Hazretleri*, 1262 yılında Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) oğlu *Alâeddin*'in gömüldüğü ve o zamanlar bu gül bahçesinin sur dışında kaldığı bilinmektedir. En son 1273 yılında Hz. *Mevlânâ* (k.s.) vefat edince oğlu *Sultan Veled*'in etkisi ile babasının üzerine bir türbe yapılmaya karar verildiği kaynaklarda ifade edilmektedir (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.1. Konya şehrine ait Laborde'un 1838 tarihli gravürü (Laborde, 1838)

4.2.1. Mevlevîhânenin tarihçesi

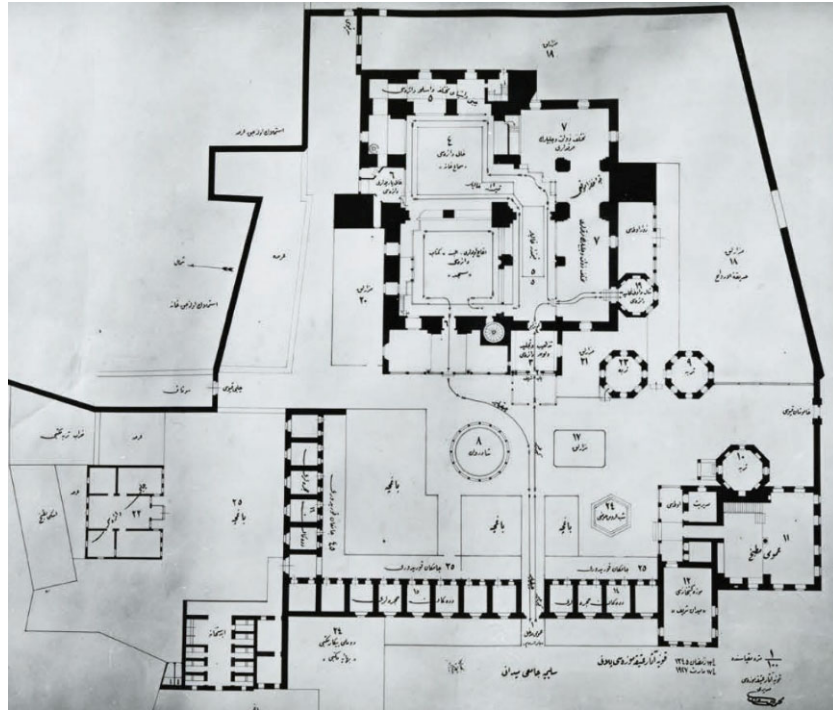
Türbenin mîmârî yapısındaki değişiklikler XIII. yüzyılda başlayıp XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak temel değişikliklerin ilki *Karamanoğulları* döneminde yapılmış, Osmanlı döneminde “*mescid*” ve “*semâhâne*” kısımları eklenmiştir. Daha sonrasında köklü bir değişiklik gözlemlenmezken türbenin etrafına “*derviş hücreleri*”, “*matbah-ı şerif*” ve dönemin ihtiyacına binaen çeşitli mekânların eklenmesi ile kimi zaman genişleyerek kimi zaman da küçülerek bir külliye halini aldığı görülmektedir (Karpuz, 2007a; Özönder, 1988). Zengin vakıflar ile Mevlânâ Dergâhı'nın her türlü masrafları kurulduğu ilk zamandan bu yana karşılanmış ve 2 Mart 1927 yılında resmen

müze olarak açılana kadar bu durum bir şekilde korunmuştur. Türbe yüzyıllar boyunca değişik zamanlarda tâmîrat ve tâdîlât görmüş ya da eklemeler yoluya genişletilmiştir. Zaman içerisinde âsîtanenin geçirmiş olduğu tâmîrat, tâdîlât ve eklemeler hakkında kaynaklardan edinilen bilgiler kronolojik olarak sıralanarak ifade edilmiştir (Şekil 4.2.) (Şekil 4.3.).

1231 tarihinden başlanıldığında bu tarihte Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) babasının kabrinin etrafı Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın emriyle duvarla çevrilmiş ve bir de kitabe eklenmiştir. III. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi olan 1273 yılında türbe inşasına karar verilmiş ve yanlarına yeni kısımlar ilave edilmeye başlanmıştır. 1291 yılında ise Emir Mehmed Söğürcü, Sultan Veled adına avluya bir çeşme yaptırmış, 1307 yılında Germiyanlı Yakup Bey tarafından avludaki şadırvana konulmak üzere mermer göbek taşı armağan edilmiştir. Karamanoğlu Alâeddin Bey'in türbeyi esaslı bir şekilde ihya ettiği 1381 yılında dilimli külah yapı ile kubbe ve gövdenin şekli değiştirilmiş olup kuşak yazısı eklenmiştir (Özönder, 1988). 1402 tarihinde Karamanoğlu Mehmet Bey'in türbede onarımı olmuş, bu dönemde gerçekleştirilen genişletmede türbenin batı ve doğusunda bulunan "Kıbâbü'l-Aktâb" denilen kısmın çift kubbeli türbe aralığı ile kubbenin kuzeyindeki içi stalaktitli "Post Kubbesi"nin ilavesi yapılmıştır (Tanrıkorur, 2000). Yine Karamanoğullarından İbrahim Bey'in 1443 yılında bazı derviş hücreleri ile türbedeki tâmirleri yaptığı bilinmektedir (Özönder, 1988). 1460-1490 tarihleri arasında Postnişin Cemaleddin Çelebi dergâhın yakınındaki *Türbe Hamamı*'nı yaptırmıştır (Tanrıkorur, 2000). 1467 yılında gerçekleşen Fatih Sultan Mehmed'in Konya'yı fethinden sonra hem kaleyi hem de türbeyi onardığı ve türbe için çeşitli vakıflar tanzim ettiği bilinmektedir (Özönder, 1988).

Mevlevîhânenin geçirdiği en önemli tamiratların başında gelen 1499 tâmîratı, II. Bâyezid zamanında yapılmıştır. Türbenin iç kısımlarındaki kalem işi bezemeler kible duvarındaki kitabe ile sabittir. Fil ayakları arasındaki duvarların bu tadilat sebebiyle kaldırıldığı ve köşelerin yuvarlatılarak kalem işi ile tezyin edildiği tespit edilmiştir (Karamağaralı, 1966). Yavuz Sultan Selim tarafından 1512 yılında yaptırılan onarımda ise avludaki şadırvan tamir ettirilmiş, kible tarafındaki taş payanda ile kubbeler ilk defa kurşun ile kaplanmış ve dış duvarlar yenilenmiştir (Özönder, 1988). Kânûnî Sultan Süleyman'ın İran Seferi'ne giderken Konya'ya uğrayarak *Matrakçı Nasuh*'a 1534 tarihli Konya minyatürünü çizdirmesi mühimdir. Bu minyatürde iki kubbeli mescit ve semâhâne kanadı ile minarenin bulunması bu yapıların ya Yavuz Sultan Selim zamanında ya da Kânûnî'nin ilk yıllarında yapıldığına delil teşkil etmektedir (Tanrıkorur, 2000).

Mevlevîhânenin avlusunda bulunan türbelerden biri olan *Hürrem Paşa Türbesi* 1527 yılında inşa edilmiştir (Özönder, 1988). Yine avludaki bir diğer yapılarından olan Pîrî Mehmet Paşa'nın torunu, vezir Çoban Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey için yaptırılan *baldaken türbe* 1534 yılında yaptırılmıştır (Tanrıkorur, 2000b). Kânûnî Sultan Süleyman'ın Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) üzerindeki sandukayı babasının üzerine naklederek Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) kabri üzerine mermerden bir sanduka yaptırdığı 1565 tarihinde *Sultan Veled Medresesi* de onarılarak zengin vakıflar tahsis edilmiştir (Özönder, 1988).

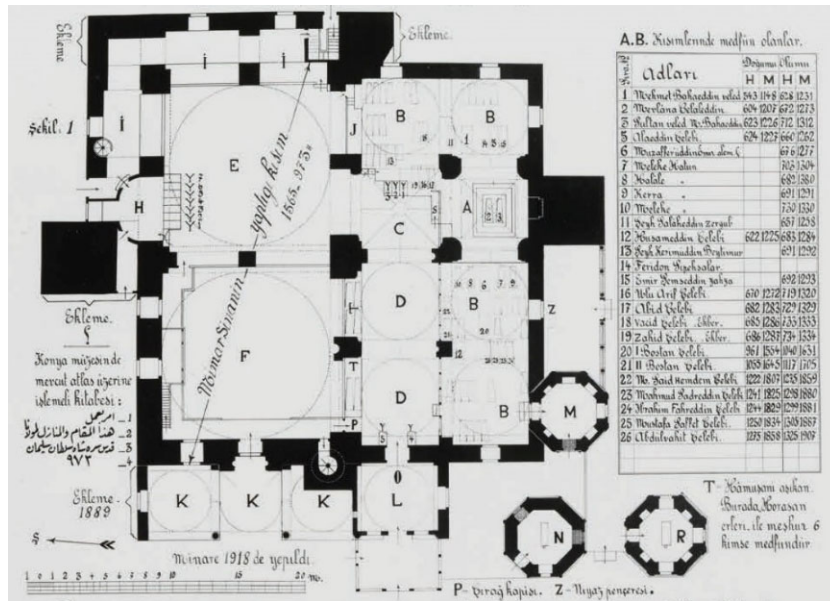

Şekil 4.2. Konya Âsâr-ı Atika Müzesi'ne çevrilen Mevlânâ Dergâhı'nın vaziyet planı (Akyurt, 2024)

Mevlevîhânenin avlusunda bulunan diğer türbelerden biri olan *Sinan Paşa Türbesi* 1574 yılında inşa edilmiştir (Özönder, 1988). *Kıbâbü'l-Aktâb*'ın güneybatı duvarındaki *Hasan Paşa Türbesi* de bu dönemde yaptırılmıştır (Tanrıkorur, 2000b). 1584 yılında Sultan III. Murat Han döneminde *dedegân hücreleri* eklenmiş olup bazıları tamir ettirilmiş, 1586 yılında Murat Paşa'nın kızı için *Fatma Hatun Türbesi* inşa edilmiş, 1595 yılında ise Sultan III. Mehmed şadırvanı onartmıştır (Özönder, 1988). Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) sandukasının önündeki fil ayaklarının arasında bulunan "*Gümüş Kafes*", 1597 yılında Mahmud Paşa tarafından yaptırılarak kapı ile merdiveni de bu yıllarda imal edilmiştir (Tanrıkorur, 2000). 1599 yılında ise Sokullu Mehmet Paşa'nın oğlu Hasan Paşa tarafından Tilâvet Odası'ndan girişi sağlayan "*Gümüş Kapı*" yaptırılmıştır. Yapılan tâmîratın esaslı olduğu Sultan II. Mustafa'nın katkısı ile belgelenen 1698 tâmîratında, II.

Bostan Çelebi'nin depremde hasar gören kubbeyi tâmir ettirdiği bilinmektedir. Kendisi de Mevlevî olan *Sultan III. Selim* döneminde türbeye oldukça ihtimam gösterilmiş; 1790 yılında Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) kabrine ve diğer bazı kabirlere serilmek üzere pûşide gönderilmiş, 1791 yılında kubbe tâmir ettirilmiş, 1797 yılında ise kubbe yine tamir ettirilip tahrip olan çiniler yenileri ile değiştirilmiştir (Özönder, 1988).

Mevlevîhânenin 1808-1839 yılları arasında geçirdiği *II. Mahmud* dönemine tarihlenen kapsamlı tâdilâtın kitabesi, Tilâvet Odası'nın girişinde bulunmaktadır. 18 beyitlik muhteşem hattı ile Mevlânâ Dergâhı'nı "Aşıklar Kâbe'si" olarak belirten Pertev Paşa, tamiratın yapıldığı tarihi, kayıtlara geçirmiştir (Çıpan, 2020). Bu tarihler arasında 1817 yılında yapılan bir çini onarımında yapılan çinilerin yeşil yerine mavi olarak îmal edilmesi sert tartışmaların çıkmasına sebebiyet verse de öylece kullanılmıştır. Mustafa Dede tarafından yapılan bu tâmiratlarda aynı zamanda gerekli yerler onarılmış, kubbedeki taşlar yenilenmiş; semâhâne, mescid, mutfak ve dahi dedegân hücrelerinin eksiklikleri tamamlanmıştır. Dergâhta kitabesi bulunan 1835 tâmiratı İnegöllü Ali Paşa tarafından yapılmıştır. 1866-1867 yılları arasında ise *Sultan Abdülaziz* döneminde yapılan tâdilâtlarda dedegân hücreleri, şadırvan, mutfak ve kubbe çinileri ile bazı kısımların onarımlarının gerçekleştirildiği bilinmektedir (Özönder, 1988). Şadırvanın kitabesinden anlaşıldığına göre şadırvan üzerine kemerli ahşap örtünün de bu zamanda yapıldığı tahmin edilmektedir (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.3. Konya Âsar-ı Atika Müzesi'ne çevrilen Mevlânâ Dergâhı'nın türbe kısmı, bölümlerin ismi ve sandukada bulunan zatların isimleri (Akyurt, 2024)

II. Abdülhamid Han dönemine denk düşen tarihlerde ilk olarak *1887 yılında* semâhâne genişletilmiş, mutrib ile ziyâretçiler için mahfiller eklenmiş, mescid tâmir edilmiş ve dedegân hücrelerine kömürlükler ilave edilmiştir. Sonrasında yapılan *1894 tâmîratında* ise mutfak, su yolları ile bazı acil tâmîratlar yapılmış, ayrıca muhteşem bir pûşîde serilmek üzere gönderilmiştir. *Sultan V. Mehmed* döneminde *1909 tâmîratında* çiniler yenilenmiş ve kubbelerin kurşunları onarılmıştır. *1910 yılında* Dutlu mevkiinden gelen suyun kanalları onarılmış, *1912 tâmîratında* tekrardan kubbe onarımları ve çinilerin yaptırılması *Sultan Reşad* dönemine denk düşmektedir (Özönder, 1988). Cumhuriyetin kuruluşundan sonra *1926 yılında*, dergâh tümüyle Maarif Vekaleti'ne devredilmiş, tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla Mevlânâ Dergâhı müze olmuş, gerekli düzenlemelerden sonra *2 Mart 1927*'de resmen açılmıştır (Şekil 4.4.) (Şekil 4.5.) (Akyurt, 2024).

Bu tarihlerden sonra da mevlevîhâne üzerinde yapılan bazı tâmîrat ve değişiklikler kaynaklarda geçmektedir. Bunlardan ilki olarak *1929 yılında* şadırvanın ahşap örtüsünün kaldırıldığı bilinmektedir (Tanrıkorur, 2000). *1933 yılında* müze müdürü Yusuf Akyurt tarafından bazı tâdîlâtlar yapılmış, (Bakırcı, 2019) *1954 yılında* dergâhın adı “*Mevlânâ Müzesi*”ne çevrilmiştir. Külliye içerisindeki önemli yapılardan olan muvakkithâne, *Sultan Veled Medresesi*, helalar ve *Türbe Hamam*'ı ne yazık ki *1955 yılında* yıktırılmış ve bahçeli bir meydan ile trafik için bir göbek oluşturulmuştur. *1962-1980 tarihleri* arasında müze birçok kez onarımdan geçmiş, *1987 yılında* ise şadırvan Yılmaz Önge'nin teşebbüsleri ile yeniden ihya edilmiştir. Semâhâne bölümünün kazı çalışmalarının yapılarak döşeme tahtalarının yenilendiği onarım ise *1997 yılına* tarihlenmektedir (Tanrıkorur, 2000).

Bu tarihlerden sonra günümüze kadar yapılmış olan tâdîlâtlar arasında *2018 yılında* yapılan tâdîlât ve mâhiyetinden de bahsetmek gerekmektedir. Türbenin iç kısmındaki kalem işi çalışmalarının *II. Bâyezid* döneminde Halepli Abdurrahman tarafından yapıldığı kitabede belirtildiğinden bilinmektedir. Ancak 2018 yılında yapılan restorasyon çalışmalarında ilk defa başka bir kitabe bulunarak *III. Mustafa*'nın saltanat yıllarında *1759 yılında* Kayserili Nakkaş Osman tarafından tekrar onarıldığı tespit edilmiştir. 2018 yılında yapılan bu tadilat, 260 yıl sonra gerçekleştirilmiş ve bazı tarihi bulgulara ulaşılmış olması hasebiyle önemli bir çalışmadır. Titiz ve yoğun bir çalışma sonucunda 520 yıl önce yapılan tüm kalem işleri ortaya çıkarılmıştır. Tüm kalem işleri raspalandığında altta herhangi başka bir süsleme ile karşılaşılması, *ilk süslemelerin II. Bâyezid* dönemine ait olduğunu ispat etmiştir. Yıldız kubbenin batı tarafında bir onarım

kitabesine ilk defa rastlanmış ve kayıtlara geçmiştir. Ayrıca bu çalışma sonucunda altı adet minyatür resim bulunmuştur (Bakırcı, 2019).

Şekil 4.4. *Hâmûşân* tarafından Mevlânâ Dergâhı'nın eski bir fotoğrafı (Örs, 2007)

Şekil 4.5. *Küstâhân Kapısı* tarafından Mevlânâ Dergâhı'nın günümüz fotoğrafı (Kişisel Arşiv, 2025)

4.2.2. Mevlevîhânenin mîmârîsi

Âsitâne-i Âliyye olarak zikredilen Konya Mevlânâ Dergâhı'nın gerek tezyînî bakımdan gerekse de mîmârî yapı unsurları göz önünde bulundurulduğunda Selçuklu döneminden günümüze kadar vukû bulan tâdîlât, ilâve ve değişimler sebebiyle ilk devirlerdeki hali ile günümüze ulaşmadığı bir gerçektir. Türbenin bulunduğu alana ilk defnedilen kişi Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) babası *Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled Hazretleri*'dir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre bu kabir üzerinde ilk dönemlerde herhangi bir yapının varlığından söz edilmemektedir. Eflâkî'de geçen kayıtlara göre ise Hz. Mevlânâ (k.s.), babasının kabri üzerine herhangi bir türbe yapılmamasını söylediğinden etrafı duvarlarla çevrili bir lahit olduğu görüşü kabul edilmiştir (Eflâkî, 2001). Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) vefatı ile babasının yanına defnedilmesi sonucu bu durum

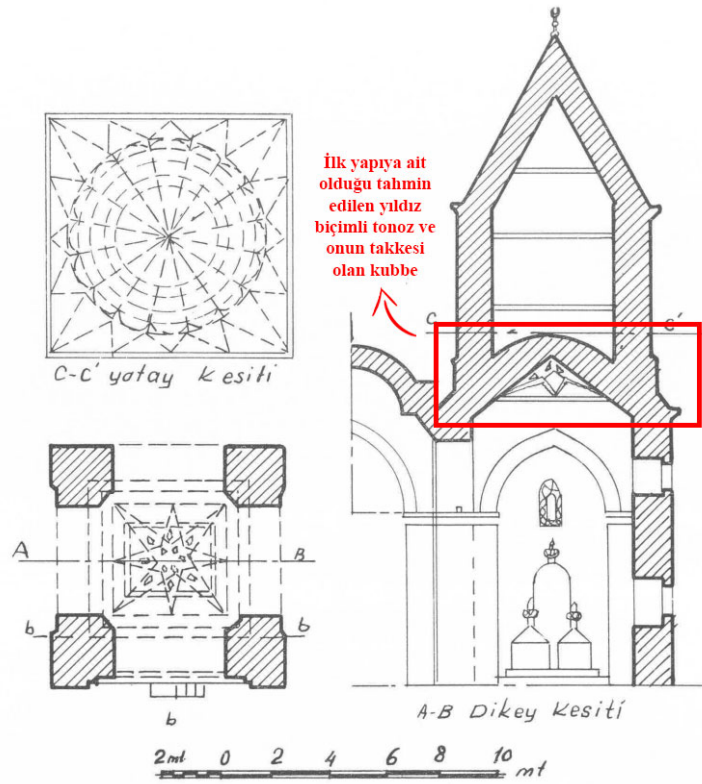
değişmiş kabirlerin üzerine türbe yapılmasına karar verilmiştir. Türbenin yapılmasına *Alâmeddin-i Kayser*, *Emir Muîneddin Süleyman Pervâne* ile eşi *Gürcü Hâtun*'un önyak olduğu mimarının ise *Bedreddin Tebrîzî* olduğu Eflaki'de geçmektedir. Türbenin yapımı ile alakalı herhangi bir kitabe olmadığından inşaatın 1274 bahar ayında başlayıp yine 1274 kışından evvel tamamlandığı tahmin edilmektedir (Karamağaralı, 1966). Türbenin doğusunda ve batısında bulunan kubbe ile örtülü mekânlar *Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey* zamanında XIV-XV. yüzyıllarda, kuzeyde bulunan *semâhâne*, *mescit*, avlu etrafındaki *dedegân hücreleri* ve *türbeler* Osmanlı döneminde XVI. yüzyılda eklenmiştir. Bunların içerisinde dedegân hücrelerinin 1584 yılında Osmanlı padişahı *Sultan III. Murad* tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ilave edilen *meydân-ı şerif*, *matbah-ı şerif*, *şadırvan*, *Şeb-i Arûs Havuzu* gibi yapılarla mevlevîhâne bir külliye hüviyetine bürünmüştür. Günümüzde 6225 m²'lik bir alanı kaplayan külliyenin (Şekil 4.6.), kaynaklarda mevlevîhâne mîmârîsinin en önemli bölümleri olarak zikredilen beş ana mekânı dergâhın mîmârîsini şekillendiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mekânlar “*semâhâne-türbe*”, “*meydân-ı şerif*”, “*matbah-ı şerif*”, “*dedegân hücreleri*” ve “*mescid*”dir (Karpuz, 2007a; Seçkin, 2010).

Şekil 4.6. Konya Mevlânâ Dergâhı'nın vaziyet şeması ve giriş kapılarının gösterimi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Bugünkü külahlı yapının *Tebrizli Bedreddin*'in eseri olan ilk yapıya nispeti tartışma konusu olmakla birlikte türbenin teknik çizimlerinden anlaşıldığı üzere dilimli

külâhın sonradan yapıldığı açık olarak görülmektedir. Çünkü türbenin dikey kesiti göz önüne alındığında *yıldız şeklindeki tonoz* ile takkesi olan *kubbe*, *külaha* göre oldukça aşağıda kalmaktadır. Bu durum külâhın sonradan eklendiği kanısını kuvvetlendirmektedir (Şekil 4.7.). Kubbe ile birlikte kubbeyi taşıyan dört ayak ve bu ayaklar arasında bulunan sivri kemerler, ilk yapıdan itibaren günümüze gelen kısımlar olarak düşünülmektedir. Bu şekliyle ilk türbenin kible, doğu ve batı taraflarının duvarlarla kapalı olduğu bilinmektedir. Zaman içerisinde kapalı duvarların ziyâret amacı ile açılması sebebiyle kemerlerin itme kuvvetini karşılamak amacıyla yapılan *orijinal ahşap gergileri* halen bugün türbede görmek mümkündür (Şekil 4.8.) (Karamağaralı, 1966).

Şekil 4.7. İlk yapıya ait olduğu düşünülen kısmın türbenin plan ve kesiti üzerinden gösterimi (Plan ve kesit (Karamağaralı, 1966))

Eflâkî’de yazıldığına göre türbenin yapılması için 160 bin altın dirhem toplandığı bilinmektedir (Eflâkî, 2001). Zamanına göre oldukça yüksek bir meblağ arz eden bu paranın türbenin tezyînatına da kullanıldığı bilinen bir diğer bilgiler arasındadır. Külâhının “*Kubbe-i Hadrâ (yeşil kubbe)*” olarak adlandırıldığı ve o günlerde gerek eyvan gerekse de külâhın altın yaldızlı çinilerle dahi kaplandığının düşünülebileceği kaynaklarda zikredilmektedir. Hülâsa XIII. yüzyılın mîmârî geleneği, yapının özellikleri

ve kubbenin biçimi göz önüne alındığında ilk türbenin kare planlı eyvan şeklinde, gövdesi bir külahla örtülü olan orijinal bir yapı olduğu söylenebilmektedir (Karamağaralı, 1966).

Şekil 4.8. Kemerler arasında bulunan ahşap gergiler (Kişisel Arşiv, 2025)

Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) kabrinin üzerine o dönemde ahşap bir sandukanın yapıldığı bilinmektedir. Bu sandukada iki sanatkarın imzaları mevcuttur. Abdülvahid adlı sanatkarın sandukanın projesini hazırladığı bilinirken Konyalı Genak oğlu Hümameddin Muhammed'in ise eserin işçiliğini üstlendiği görülmektedir (Önder, 1958). Sandukanın altında bir mahzen olması XIII. yüzyılın defin geleneklerindedir. Bu sebeple Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) sandukasının altında da bir mahzen bulunması kaçınılmazdır (Karamağaralı, 1966). Selçuklu geleneğinde var olan bu uygulamada, türbelerde naaşın "cenazelik" adı verilen bir mezar odasında bulunduğu, sandukanın hizasında zeminin altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu uygulamada mezar odasına çoğu kez ayrı bir kapıdan girilmiştir. Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) naaşı da kapısı *Gümüş Eşik*'in altında bulunan duvarla örülü küçük bir odada bulunmaktadır (Önder, 1958). Gümüş Eşik'in altında bulunan bu mahzen kapısının XVIII. yüzyılda örüldüğü düşünülmektedir (Karamağaralı, 1966).

Mevlânâ Türbesi'ne inşa edildikten sonra yapılan ilk müdahale *Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey* (1357-1398) zamanında yapılmıştır. Şikari'nin anlatımına göre olay şu şekilde cereyan etmiştir (Tosun, 2021):

"Alâaddin ahd eyledi. Eğer kâfiri kırıp Görges Kalesi'ni alacak olursam gaza malıyla Mevlânâ'nın üzerine bir yeşil türbe yaptırayım dedi. Sonra Yeşil Türbe'yi bünyâd eyledi."

Kaynaklarda geçen bu müdahale sonucunda eski külahın kaldırılıp bugünkü dilimli gövdeyi ve dilimli külahı yapmak suretiyle yapının yükseltildiği görülmektedir. Dilimli külahın bir Karamanoğlu dönemi mîmârî özelliği olduğu söylenebilir. Zîra Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in Karaman'da bulunan kendi türbesinin külahı da dilimli bir şekilde inşa edilmiştir (Şekil 4.9.) (Karamağaralı, 1966). Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in Mevlânâ Türbesi'nde yapmış olduğu değişikliğin mâhiyeti tâmir ya da yıkıp yeniden yapma şeklinde olmayıp ancak bir ilave şeklinde değerlendirilebilmektedir. Şikari'den elde edilen bilgiye göre Mevlânâ Dergâhı'nın "yeşil türbe"sinin en kuvvetli ihtimalle 1396'da tamamlandığı tespit edilmiştir. Bu ilave esnasında kaldırılan eski *ehramî* (piramit biçiminde ya da piramide değgin (Hasol, 2016)) külahın yerine yapılan dilimli *mahrûtî* (konik (Hasol, 2016)) külahın dış yüzeylerinin de firuze renkli çinilerle kaplandığı bilinmektedir (Karamağaralı, 1966).

Şekil 4.9. Mevlânâ Dergâhı'nda bulunan *Kubbe-i Hadrâ* (Kişisel Arşiv, 2025) ile Karamanoğlu Alâeddin Bey'in türbesinin (TDV İslâm Ansiklopedisi, 2025) külahları arasındaki benzerlik

Dergâhın içerisinde bulunduğu bahsedilen gül bahçesi günümüzde mevlevîhânenin avlusu halini almıştır. Bu avluya farklı yönlerde bulunan dört kapıdan girilmektedir. Kapıların adları sırası ile *Dervîşân*, *Hâmûşân*, *Küstâhân (Pîr)* ve *Çelebiyân* kapılarıdır (Şekil 4.10.) (Şekil 4.11.).

- **Dervîşân Kapısı:** *Sultan III. Murad* tarafından yaptırıldığı inşa kitabesinde yazılı olan türbenin *batı* cihetindeki giriş kapısıdır (Yarar, 2018). Günümüzde kapalı bulunan bu kapıdan girildiğinde direk avluya çıkılır ve karşısında *Tilâvet Odası*'nın kapısı bulunmaktadır (Özönder, 1979).

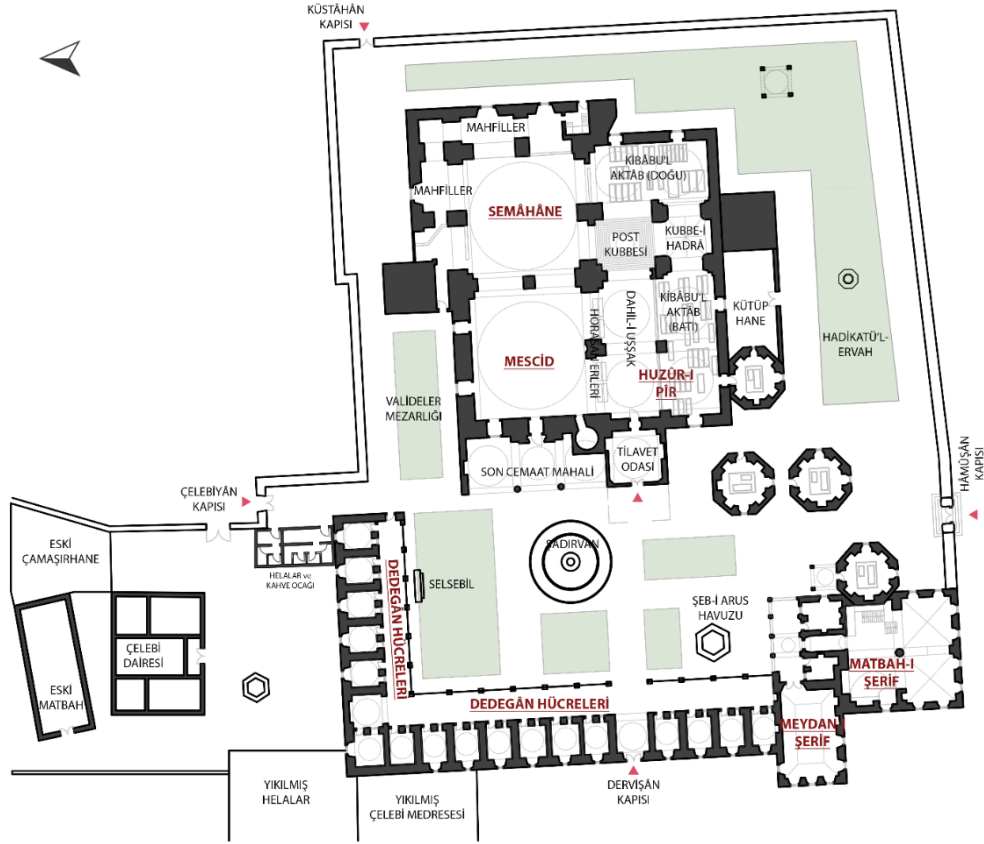
- Hâmûşân Kapısı: Türbenin *güney* cihetinde bulunan kapı, günümüzde genellikle kapalı durumdadır. Şu an önünde bulunan yolun eski dönemlerde olmadığı bilindiğinden bu kapının doğrudan doğruya *Üçler Mezarlığı* ile bir sayıldığı düşünülmektedir (Özönder, 1979).
- Küstâhân (Pîr) Kapısı: Dergâhın *doğu* cihetinde bulunan bu kapıdan davranışları sebebiyle ihtar almış dervişlere yol verildiği bilinmektedir. Ayrıca bu kapıya çok yakın bir konumda Ahmed Eflâkî'ye ait 1361 tarihli türbe bulunur (Yarar, 2018).
- Çelebiyân Kapısı: Dergâhın *kuzey* cihetinde yer alan bu kapı *Çelebi Dairesi*'ne açılmaktadır. Dergâh şeyhinin yani *Makam Çelebisi*'nin kullandığı kapı olarak geçmektedir. Kapı üzerinde onarım yaptıran *Sultan II. Mahmud*'un tuğrası bulunmaktadır ve tevazu zincirleri takılıdır (Özönder, 1979; Yarar, 2018).

Şekil 4.10. Sırasıyla Mevlânâ Dergâhı'nın *Dervişân*, *Hâmûşân*, *Küstâhân (Pîr)* ve *Çelebiyân* kapıları (URL-4, 2025)

Ana giriş kapısı olan *Dervişân Kapısı*'nden girildiğinde avluda mevlevîhâne mîmârîsinde önemli bir yeri olan su yapıları dikkat çekmektedir. Avlunun ortasına tekabül edecek şekilde konumlandırılan bir *şadırvan* (Şekil 4.12.), güneybatı köşesinde *Şeb-i Arûs Havuzu* ve kuzeybatı köşesinde ise *selsebil* bulunmaktadır. Avlunun ortasında bulunan şadırvanı güneyde *meydân-ı şerif* ile *matbah-ı şerif*, kuzey ve batıda *dedegân hücreleri*, doğuda ise *ana bina* çevrelemektedir. Bu *şadırvan* Klasik Osmanlı mîmârîsine uygun âbidevî bir görünümündedir. Eski fotoğraflarda görüldüğü kadarı ile şadırvanın haznesi, önceden havuzun çevresindeki kaidelere oturan mermer sütunların bağdâdî kemerlerle yükseltilmiş geniş saçaklı bir ahşap örtü ile tamamlanmış olduğunu göstermektedir. Bu şadırvanın en dikkat çeken yapı taşlarından birisi de suluklu kitabesidir. Sultan Veled zamanından itibaren mevcut olduğunu savunanlar olmakla

birlikte Matrakçı'nın minyatüründen yola çıkarak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren var olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır (Matrakçı Nasuh, 1533; Önge, 1987).

Şekil 4.11. Konya Mevlânâ Dergâhı'nda bulunan mekânların şematik gösterimi (Kaynaklarda (Akyurt, 2024; Karpuz, 2007a) bulunan planlar doğrultusunda şematize edilmiştir.)

Şadırvanın çatısı en son 1990 yılındaki çalışmalarda yeniden yaptırılmıştır. Ayrıca bu şadırvanla alakalı Bakırcı'nın bir çalışmasında, 1996 yılında Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) soyundan Makam Çelebisi Celaleddin Çelebi'den “Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in, Mısır seferine giderken Konya Mevlânâ Dergâhı'nı ziyâret ederek Niyaz Penceresi'nde duâ ettiği anlatılmaktadır. Padişaha Mısır'ın fetih müjdesi burada verilmiştir. Padişah da fetih nasip olursa dönüşte dergâhın su ihtiyacını karşılayacağını söylemiş, sefer dönüşünde de bahçede bulunan şadırvanı yaptırmıştır.” şeklinde bir rivayet nakledilmiştir (Bakırcı, 2007).

Avluda bulunan bir diğer su yapısı ise şadırvanın kuzeyinde, dervişân hücrelerinin önünde 1814-1859 yılları arasında postnişinlik yapan Hemdem Said Çelebi tarafından yaptırılan *selsebil*dir. Mermerden bir havuz ile çanakcıklı ayna kısmından ibaret olan bu selsebile, 1907-1925 tarihlerinde postnişinlik yapan Abdülhalim Çelebi, Roma dönemine ait bir lahit kapağı üçgen bir alınlık olarak ekletmiştir (Tanrıkorur, 2000). Selsebildeki

çanakların dizilimi 1-2-3-2-1 şeklinde olup lüleler marifeti ile çanaklara akan su tekrar büyük çanağa toplandığından *tevhid* akidesini hatırlatmaktadır (Yarar, 2018).

Avluda bulunan bir diğer su yapısı olan *Şeb-i Arûs Havuzu* ise matbah-ı şerifin önünde altı kenarlı sığ bir mermer havuz olup suyun aktığı yer mermer bir ejder şeklinde lüle şeklindedir (Bakırcı, 2007). 1740 ve XIX. yüzyılın ortaları aralığında yapıldığı tahmin edilmektedir (Tanrıkorur, 2000). Önceleri Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) vefat sene-i devriyelerinde başında sema âyinleri icra edildiği için bu isim verilmiştir (Yarar, 2018).

Şekil 4.12. Mevlânâ Dergâhı'nda bulunan şadırvanın tarihi bir fotoğrafı (URL-5, 2025) ve günümüzdeki hali (Kişisel Arşiv, 2025)

Avluyu L şeklinde çevreleyen önü revaklı *dedegân hücreleri* birbirini sırayla takip eden kubbeli odalar silsilesidir. Avlu içerisinde *Neyzenler*, *Vâlideler*, *Sultanbağı* ve *Hadikatü'l-ervâh* gibi çeşitli hususi mezarlık bölümlerini bulundurmakla birlikte kimi tarihi şahsiyetlere ait türbeleri de ihtiva etmektedir. Avludan mevlevîhânenin ana binasına geçmek için mermer şebeke ile çevrili küçük bir başka avludan *Tilâvet Odası*'na giriş yapılmaktadır (Yarar, 2018). Kare planlı bu ufak mekân, dergâhların açık olduğu dönemde sabah namazından sonra Kur'ân-ı Kerîm okunan bir mekân olduğundan bu adla anılmaktadır. Tilâvet Odası'nı türbe kısmına bağlayan açıklık ise "*Gümüş Kapı*" olarak geçmektedir. Bu kapı üzerinde Molla Câmî'nin türbeyi ziyâret ederken bizzat kendisi tarafından söylenen beyti, bir levha üzerinde yazmaktadır (Şekil 4.13.). Aslı Farsça olup şu şekildedir:

"Ka'betü'l-uşşâk baş ed in makâm
Her ki nâkıs âmed incâ şod tamâm"

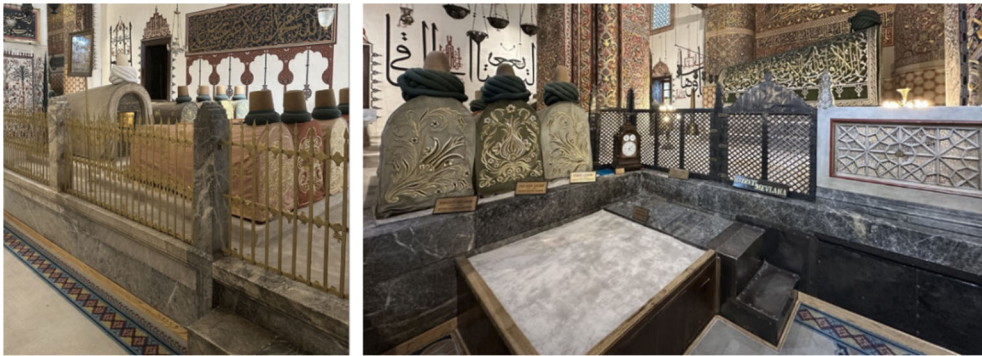
"Bu makâm âşıkların Kâbe'si oldu, Buraya noksan gelen tamamlandı"
anlamındaki beytin yazılı olduğu ta'lik levha İzzet Efendi'ye aittir (Çıpan ve Bakırcı,

2012). Bu levha Mevlânâ Dergâhı'nın, Mevlevîlerce “*Ka’betü’l- Uşşak (Aşıkların Kâbe’si)*” olarak görüldüğünü ve bunun manasının da Mevlânâ Dergâhı'nın, kişileri olgunlaştıran ve noksan taraflarını giderip tamamlayan bir yer olduğu inancından geldiğini göstermektedir. Bu Kâbe, Konya’da bulunan *Mevlânâ Dergâhı*’dır ve bütün mevlvihâneler kendisine bağlı bulunmaktadır (Ayan, 2002).

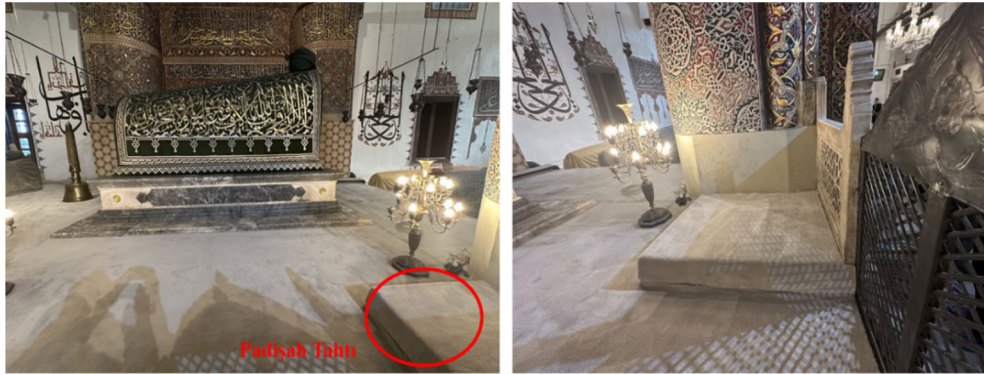
Şekil 4.13. Sırası ile Tilâvet Odası, Gümüş Kapı ve üzerinde bulunan ta’lik levha, Gümüş Kapı’nın işlemeli kanadı (Kişisel Arşiv, 2025)

Gümüş Kapı’dan geçtikten sonra türbe kısmı içerisinde bizi ilk karşılayan hacim, altı bölümden oluşan bir mekân bütünüdür. Bu bölümler sırası ile “*Dâhil-i Uşşak*”, “*2’li Horasan Erleri*”, “*4’lü Horasan Erleri*”, “*Kıbâbü’l-Aktâb’ın batı bölümü*”, “*Kıbâbü’l-Aktâb’ın doğu bölümü*” ve “*Kubbe-i Hadrâ*”dır. “*Kıbâbü’l-Aktâb*”, ana binanın güney cihetinde boylu boyunca uzanan yerden 70 cm yüksekliğinde sandukaların bulunduğu, üzeri kubbelerle örtülü kısımdır. Bu bölümde, *Sultânu’l-Ulemâ Bahâeddin Veled*, *Melike Hâtun*, *Sultan Veled*, *Muzafferüddin Emir Âlim Çelebi*, *Çelebi Hüsâmeddin*, *Selâhaddîn Zerkübî*, *Şeyh Kerîmüddin Ulu Ârif Çelebi* gibi Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) soyundan gelen kişiler ve Mevlevî büyüklerine ait toplam 63 sanduka bulunmaktadır (Şekil 4.14.). Bu kısma defin 1925 yılında *Hediye Hanım* ile son bulmuştur.

Şekil 4.14. “*Huzûr-ı Pîr*” adlı mekân bütününe içinde var olan “*Kıbâbü’l-Aktâb*” bölümü, *Gümüş Eşik* ve Hz. Mevlânâ’nın (k.s.) sandukası (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)

Kıbâbü'l-Aktâb'ın batı bölümü ve doğu bölümü arasında kalan türbe kısmının ilk yapısı olan “*Kubbe-i Hadrâ*”, Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) istirahatgâhıdır. Bu kısımda *Gümüş Eşik*'ten çıktıktan sonra küçük gümüş kapıdan girildiğinde sandukanın bulunduğu yerde, hemen sağ tarafta ufak bir seki görülür. Kare planlı yerden birkaç cm yüksekte bulunan bu mahal, “*Padişah Tahtı*” olarak isimlendirilmiştir (Şekil 4.15.). Sultanların ziyâretleri esnasında burada duâ ve niyazda buldukları bilinmektedir (Özönder, 1979). Kubbe-i Hadrâ ile semâhâne arasında bulunan mukarnas kavsaralı kubbe, “*Post Kubbesi*” olarak geçmektedir. Burada aslı olan kristal avize Molla Sahib tarafından dergâha hediye edilmiştir. Post Kubbesi'nin de içinde bulunduğu “*Dâhil-i Uşşak*” diye bilinen koridor bölümü ile semâhâne ve mescid yapılarının arasında kalan yerden 60 cm yükseltilecek seki haline getirilmiş ve iki ayrı bölümden oluşan Horasan Erleri kısmı “*2'li Horasan Erleri*”, “*4'lü Horasan Erleri*” olarak isimlendirilmektedir. Gümüş Kapı'dan Post Kubbesi'ne doğru ilerlerken kible yönünde iki mihrap bulunur (URL-6, 2025; Yarar, 2018). Ayrıca Kıbâbü'l Aktâb'ın doğu bölümünün bittiği yerdeki kemerin altına bir “*Na't-han Kürsüsü*” konumlandırılmıştır (Şekil 4.16.) (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.15. Gümüş Eşik'ten sonra Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) sandukasının yanı başında bulunan “*Padişah Tahtı*”nın sandukaya göre konumu ve fotoğrafı (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)

Şekil 4.16. Kıbâbü'l Aktâb'ın doğu bölümünün sonunda bulunan “*Na't-han Kürsüsü*” nün “*Huzûr-ı Pîr*” ve semâhâne tarafından fotoğrafları (Kişisel Arşiv, 2025)

“*Niyaz Penceresi*” türbenin güney duvarında yer alan, Hz. Mevlânâ (k.s.) ile bazı diğer kabirlerin görülebildiği bir penceredir. *Niyaz Penceresi*’nin bulunduğu bölüm 1900’lü yılların başlarında yani müze ilk açıldığı zamanlarda müze müdürü odası olarak kullanılmakla birlikte aynı zamanda bu pencerenin varlığından kaynaklı büyük zatların kabul salonu olarak kullanılmıştır (Akyurt, 2024). Daha sonraları ise *İhtisas Kütüphanesi* olarak kullanılmaya başlanmıştır. Pencerenin bu bölüme bakan duvarı üzerinde bulunan yağlı boya sikke süslemesi ile çini işleri dikkat çekmektedir (Şekil 4.17.). Günümüzde bu kısım ziyârete kapalıdır (Bakırcı, 2007).

Şekil 4.17. Günümüzde İhtisas Kütüphanesi olarak kullanılan bölümün dış cephesi, iç mekânı ve içerisinde bulunan *Niyaz Penceresi* yağlı boya ve çini süsleme detayı (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)

“Kıbabü’l-Aktâb” kat edildikten sonra türbeye bağlı olarak inşa edilen ve *Huzûr-ı Pîr*’in tam karşısında bulunan “*semâhâne*” (Şekil 4.18.) ve hemen yanında bulunan “*mescid*” bölümleri Osmanlı padişahı *Sultan II. Selim* tarafından mevlevîhâneye eklenmiştir (Yarar, 2018). Bu bölümlerin tarihlendirilmesi daha evvelden Kânûnî dönemine yapılmaktayken müze müdürlüğünce 1996 yılında bir kazı çalışması esnasında payandaların altında bulunan ahşap kirişlerin Cornell Üniversitesi’nde dentrokronolijik analizlere tabi tutulması sonucu semâhâne ve mescid bölümlerinin *II. Selim* dönemine ait olduğu ortaya çıkmıştır (Bakırcı, 2007). İlerleyen dönemlerde ise *Sultan II. Abdülhamid Han*, doğu ve kuzey yönlerine tekabül eden mahfillerin alt katını *züvvar* ve *mutriba*; üst katını ise *hanımlara* hizmet edecek şekilde ekletmiştir (Şekil 4.19.) (Yarar, 2018). Mahremiyetin sağlanması bakımından hanımlara özel olan bu mahfillerin girişi mevlevîhânenin doğusunda kalan münferit bir kapı ile sağlanmış bu kapıdan sonra konumlandırılan bir iç merdiven ile üst kat mahfillere erişilmiştir (Şekil 4.20.). Sema âyinleri bu mevlevîhâne özelinde Hz. Pîr’in (k.s.) huzurunda yapıldığı için, *şeyh postunun* mihrabın önüne değil Hz. Pîr’in (k.s.) sandukasının karşısına serildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu semâhânedeki *Hatt-ı İstivâ*, *Pîr makamı* ile *şeyh postu* arasında kabul edilmiştir (Özönder, 1979).

Şekil 4.18. Semâhâne bölümünün üst örtüsü olan kubbenin görünümü (Kişisel Arşiv, 2025)

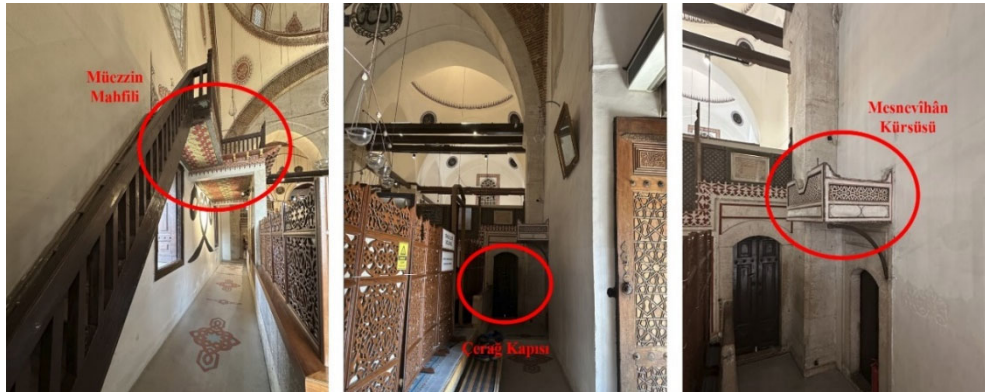

Şekil 4.19. Semâhânenin üst kat mahfillerinden *semâhâne* ve “*Kıbabü'l-Aktâb*” bölümünün görünümü ile üst kat mahfillerin fotoğrafı (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)

Şekil 4.20. Semâhânenin üst kat mahfillerine açılan kapının şematize plan üzerinden gösterimi, avludan fotoğrafı ve üst kat çıkış merdiveni (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)
(Şematik plan yazar tarafından hazırlanmıştır.)

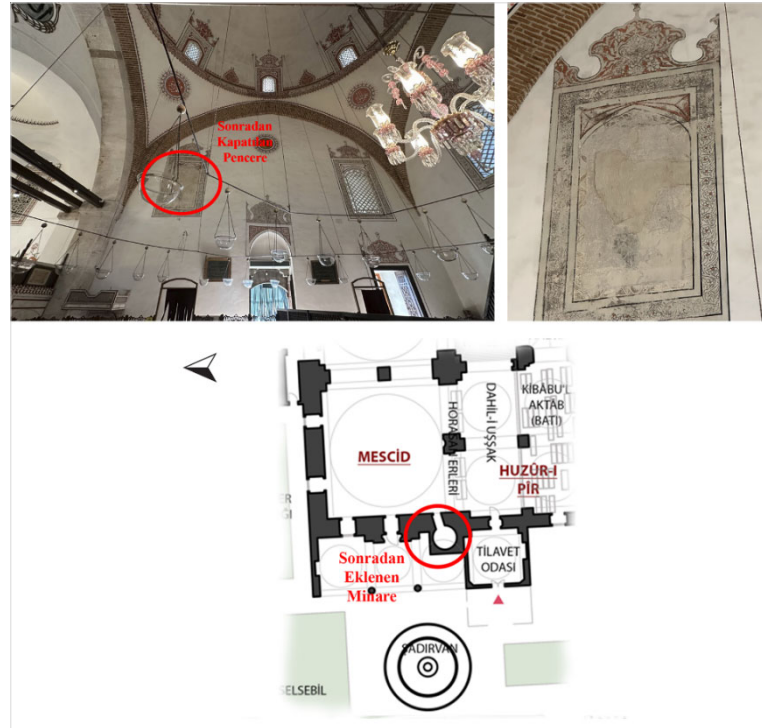
Mescide semâhânedan geçiş, batısında bulunan iki kanatlı künde-kari kapı sayesinde sağlanmaktadır. Güneyden giriş ise “Çerağ Kapısı”ndandır. Adını elektrik yokken aydınlatma malzemelerinin bu kapının yanındaki sekide bulundurulması hasebiyle almıştır. Çerağın kelime anlamı kandil, mum ve ışık demektir (Özönder, 1979). Yerden yüksekliği 35 cm olan mescidin içerisinde bulunan *mihrap*, ahşap merdiven ile çıkılan *müezzin mahfili* ve *Mesnevîhân Kürsüsü* orijinaldir (Şekil 4.21.) (Tanrıkorur, 2000). Semâhâneye göre zemini yüksek tutulan mescidin köşesinde bulunan merdiven, XX. yüzyıl başlarında eklenmiş olan *tek şerefeli minareye* çıkışı sağlamaktadır. Mescidin batısında kalan duvar üzerinde simetrik şekilde konumlandırılmış pencerelerden güneyde bulunanı bu minare inşası sebebiyle sonradan kapatılmıştır. Kapatılan pencerenin kenar süslemeleri hala durmakta ve bu durum mescidden rahatlıkla gözlemlenebilmektedir (Şekil 4.22.). Mescid sonrası mevlevîhânenin ana binası tamamlanmış olup çıkış kapısından üzeri dört kubbe ile örtülü *son cemaat mahalinden* (Şekil 4.23.) tekrardan şadırvanlı avluva geçilmektedir (Yarar, 2018).

Şekil 4.21. Mescidde bulunan yapılar sırası ile *müezzin mahfili*, *Çerağ Kapısı* ve *Mesnevîhân Kürsüsü* fotoğrafları (Kişisel Arşiv, 2025)

Avlunun güneybatı köşesinde ise “*meydân-ı şerif*” ve “*matbah-ı şerif*” bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümler ilk olarak dedegân hücreleri ile birlikte 1584 yılında Osmanlı padişahı *Sultan III. Murad* döneminde yapılmış, meydân-ı şerif son halini *Sultan Abdülaziz* zamanında 1867 yılında almıştır. Kaynaklarda geçen bilgilere göre meydân-ı şerif binasının evvelden iki katlı bir yapı olduğu, bu yapının alt katının *meydân-ı şerif*, üst katının *sikkehâne* olarak kullanıldığı, 1867’de yıkıldıktan sonra bugünkü tek katlı halini aldığı bilinmektedir (Yarar, 2018). Meydân-ı şerif günümüzde müdür odası olarak kullanılmaktadır ve tavanında barok kalem işi süslemeler mevcuttur (Bakırcı, 2007). Bu bölümün girişini oluşturan 6 sütunlu revak mahallere geçiş için bir alan oluşturmaktadır.

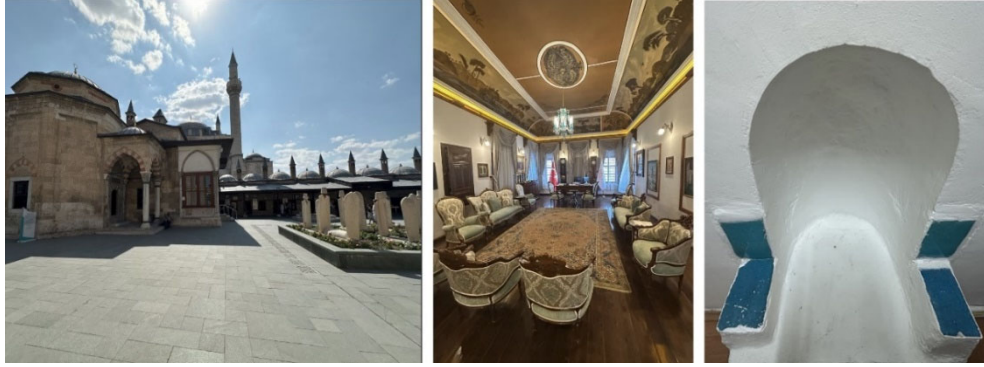
Batı cihetinde *meydân-ı şerif* ve *kahve ocağı* bulunurken revaklı girişin ilerisinden *matbah-ı şerif* bölümüne geçilmektedir (Şekil 4.24.) (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.22. Minare inşâsı sebebiyle kapatılan pencerenin mescidden görünüşü, yakın fotoğrafı ve şematik plan üzerinden gösterimi (Kişisel Arşiv, 2025) (Şematik plan yazar tarafından hazırlanmıştır.)

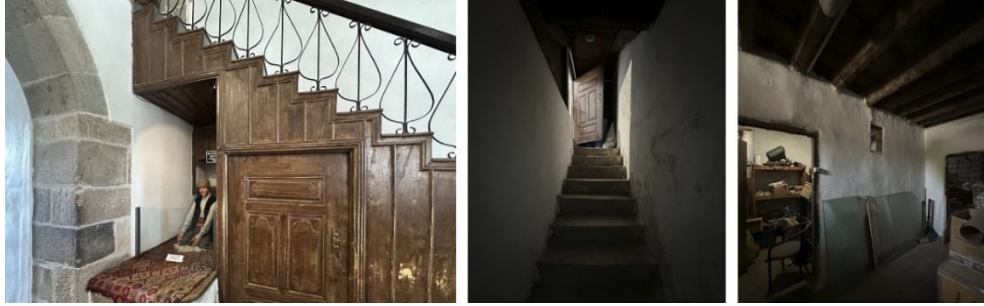
Şekil 4.23. Son cemaat mahali ve üst örtüsü olan kubbelerin fotoğrafları ile şematik plan üzerinden gösterimi (Kişisel Arşiv, 2025) (Şematik plan yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Şekil 4.24. Avlu içerisinde *meydân-ı şerif*in konumu, iç mekândaki barok tavan süslemeleri ile yan mahalde bulunan *kahve ocağı* detayı (Kişisel Arşiv, 2025)

Matbah-ı şerif içerisinde “aşçı dede odası”, “kazancı dede odası”, “kahve ocağı”, “Saka postu”, “ocak”, “kiler”, “somathâne”, “semâ tâlim yeri”, “Âteşbâz-ı Velî makamı”, “çeşme”, “bulaşıklık” ve “çilekeş canlar odası” gibi isimler alan farklı fonksiyonları karşılayan mahaller bulunmaktadır. Matbah-ı şerif, tarikatın yemeklerinin pişirildiği; aşçı dede, kazancı dede ve halife dedenin nezaretinde *binbir günlük çilenin* tamamlandığı yerdir. Hemen yanında bulunan *meydân-ı şerif* ise mevlevîhânenin idare mekânı ya da yönetim merkezi olma hüviyetinde bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır (Karpuz, 2007a). Bazı kaynaklarda ise âsitânenin iki tane mutfağı olduğundan bahsedilmektedir. İlk mutfağın dergâhın kuzeybatı tarafında olup *harem* kısmında bulunduğu ifade edilmişken ikinci mutfağın ise az önce zikredilen Hürrem Paşa Türbesi ile *meydân-ı şerif* arasında kalan bölümde konumlandırılmış *matbah-ı şerif* olduğu kaynaklarda geçmektedir. Matbah-ı şerifin içerisinde *can* için *binbir günlük çilenin* başladığı yere “Saka postu” denmektedir. Saka postunun hemen yanında mutfağın kilerine inilen bir kapı vardır. Mutfahın altında bulunan bu mahzen iki odalı olup erzak ve yakacakların muhafaza edildiği yerdir (Şekil 4.25.) (Yarar, 2018). Türbenin ilk müze olarak açıldığı dönemlerde bu bölümün adının kiler olarak değil; tencere, kazan, odun vesaire gibi eşyalar konulduğundan “kazan yatağı” şeklinde geçtiği bilinmektedir (Akyurt, 2024). Mutfahın zemini taşla döşeli olup seki halinde bir bölümü de bulunmaktadır. “Somat” denilen sofraların kurulduğu bu çok fonksiyonlu sekiye basamakla çıkılır. Hem yemek yeme eyleminin gerçekleştirildiği bir “somathâne” olma özelliğinden hem de aynı zamanda eğitim verilen bir “semâ tâlim yeri” olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Bunun en güzel nişânesi bugün halen somatın zemininde bulunan *semâ tâlim çivisi*dir (Şekil 4.26.). Sekinin doğusunda aynı seviyede kiler kapısının üzerine isabet eden yerde “çilekeş canlar odası” olarak anılan barınma mekânlarına çıkan merdiven bulunur. Günümüzde ziyârete kapalı olup arşiv odası olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.27). Semânın öğretildiği

yer olan somatın cephelerine ait pencerelerdeki kalem işleri 1985 yılı restorasyonlarında çıkarılmıştır (Bakırcı, 2019). Matbah-ı şerifin batıya açılan tek penceresinin önünde bulaşık taşı bulunmaktadır (Özönder, 1979).

Şekil 4.25. Matbah-ı şerifte bulunan kiler kapısı, bodrum katta bulunan kiler ve koridorunun fotoğrafı (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)

Şekil 4.26. Matbah-ı şerifin en önemli kısımlarından somathâne, üzerinde bulunan *semâ tâlim çivisi* ve şematik plan üzerinde gösterimi (Kişisel Arşiv, 2025) (Şematik plan yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Şekil 4.27. Matbah-ı şerifin *bulaşıklık* bölümü, tam karşısında bulunan merdivenler ve yukarı katta bulunan -günümüzde arşiv olarak kullanılmaktadır- barınma birimi (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)

Dedegân hücreleri dergâhın batı ve kuzey yönünü saran L biçiminde bir yerleşim göstermektedir (Şekil 4.28.). Sayısı *Nezr-i Mevlânâ* yani 18 olan bu hücrelerin kubbeleri kurşunla kaplıdır. Her bir hücre; ocak, dolap, sedir vb. barındırır. Küçük ve basık bir kapıdan girilen hücreler, biri avluya biri dergâhın dışına bakan iki pencereye sahiptir. *Dervişân Kapısı*'ndan girildiğinde sağ tarafta bulunan ilk hücrenin aşçı dedeye, sol taraftaki iki hücreden birinin *türbedar dedeye* diğerinin ise *sertarik dedeye* ait olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir (Özönder, 1979). *Dedegân hücrelerinin* arka tarafındaki bahçede bulunan tek katlı bağdâdî yapının şeyh efendi ve ailesinin konaklamasına mahsus yapılmış olan “*Çelebi Dairesi*” olduğu bilinmektedir. Büyük bir dikdörtgen salon ile her iki yanında yer alan odalardan müteşekkildir. Ayrıca *fırın* kısmı da buradadır (Şekil 4.29.). İlk defa ne zaman yapıldığı kesin olmamakla beraber 1835, 1948 ve 1992 yıllarında onarım gördüğü kayıtlardadır. Dergâhın muhtelif bölümlerinde muhâfaza edilen kitaplar için 1954 yılında mevlevîhânenin ana binasına bitişik olan günümüzde *İhtisas Kütüphanesi* olarak anılan bölüm kütüphane olarak tahsis edilmiştir. Dergâhın ilk resmi *kütüphanesi* ise 1854 yılında Postnişin Mehmed Said Hemdem Çelebi tarafından kurulmuş olup 1954 yılından sonra türbenin güneyinde bulunan kısım yapılıncaya kitapların buraya taşındığı bilinmektedir (Karpuz, 2007a; Yarar, 2018).

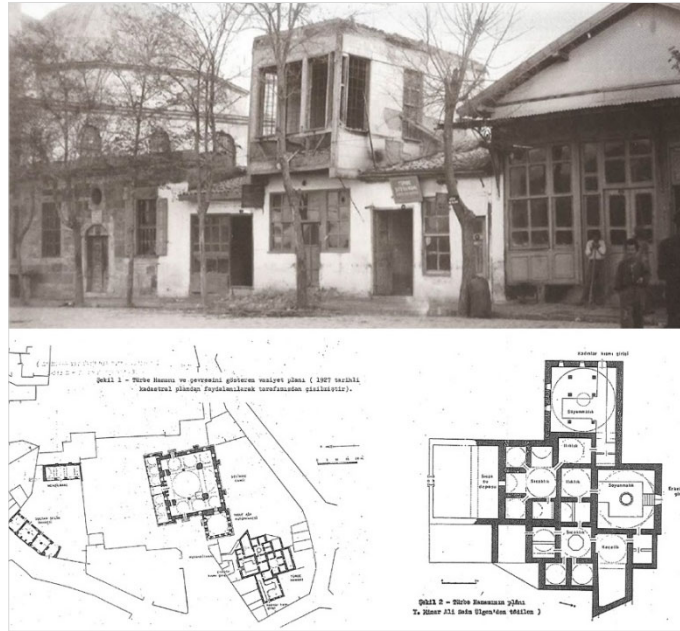

Şekil 4.28. Avluyu kuzey ve batı yönlerinden saran *dedegân hücrelerinin* genel görünümü (Kişisel Arşiv, 2025)

Şekil 4.29. *Çelebi Dairesi* ve bitişikinde bulunan *fırın* binası ile fırının iç mekânında bulunan ocak detayı (Leyla Betül Küçük Arşivi, 2025)

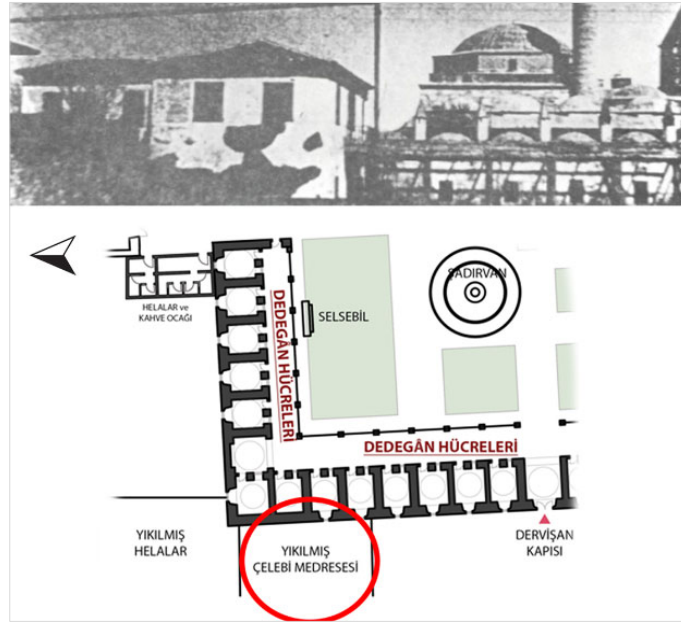
Çalışmanın bu kısmına kadar Mevlânâ Dergâhı'nda bulunan günümüze kadar tamamıyla ya da çeşitli tâdilâtlar ve onarımlarla birlikte belli bir kısmıyla ulaşmış yapılardan bahsettik. Ancak söz konusu yüzyıllar boyunca ayakta kalma gayretinde bulunan bir yapı manzûmesi olduğundan, seneler içerisinde yıkılarak günümüze gelmeyi başaramamış yapıların da olduğu bilinmektedir. Şüphesiz ki bu yapılar arasında en başta zikredilebilecek olan *Türbe Hamamı*'dır (Şekil 4.30.). Bu konuda Prof. Yılmaz Önge'nin makalesinden çok önemli bulgulara ulaşmak mümkün olmaktadır. 1950'li yıllarda Milli Eğitim Vekaleti Müzeler Genel Müdürlüğü, Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen'den bu hamam ile ilgili bir rapor istemiştir. Bu rapora göre *Türbe Hamamı*, Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) torunu Abid Çelebi tarafından XIV. yüzyılda inşa edilmiştir. Belli başlı tâdilâtlar geçirse de plan özelliklerini her daim muhâfaza ettiği tespit edilmiştir. Birkaç adet şadırvan ihtiva ettiği ve bazı müzelere taşındığı görülmüştür. Bu hamamın en önemli özelliklerinden birisi de “keçelikli” bir tip hamam olmasıdır. Zira bu özelliğe sahip Konya'nın en eski hamamıdır. Aynı unsuru bünyesinde barındıran Sahip Ata Hamamı'nın Osmanlı dönemine denk düştüğü tespit edilmiştir (Önge, 1991).

Şekil 4.30. Türbe Hamamı'nın planı, vaziyet planı ve sırasıyla muvakkithâne ile Türbe Hamamı erkekler girişini gösteren eski bir fotoğraf (Önge, 1991)

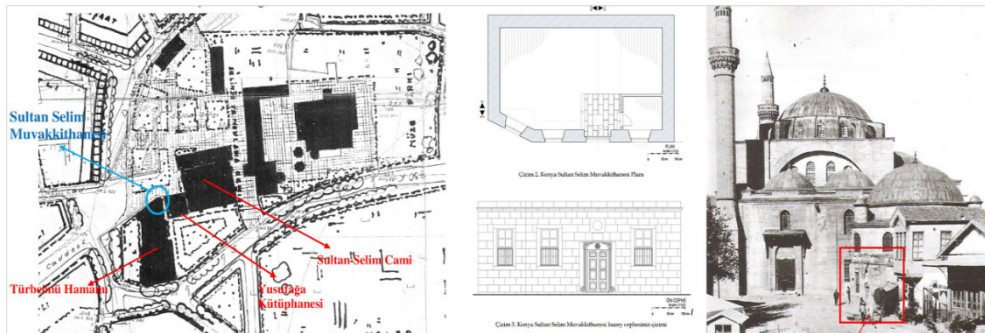
Mevlânâ Dergâhı Külliyesi içerisinde var olup zaman içerisinde yıkılarak günümüze ulaşmayı başaramamış bir başka mühim yapı da *Sultan Veled Medresesi* diğer adlarıyla *Velediyye (Bahaiyye) Medresesi*'dir (Şekil 4.31.). Bu medresenin dedegân hücrelerinin batı bitişinde ve Sultan Selim Câmî'nin doğusunda yer aldığı bilinmektedir.

1584 yılında III. Murad tarafından dervişler için yaptırılan bu ek odalar yine Sultan'ın emri ile medreseye çevrilmiştir. Bu medresede, Mevlevî dervişlerinin çile çıkarmadan önce üç yıl tahsil gördükleri XVII. yüzyıl kayıtlarında geçmektedir. Son postnişin Veled Çelebi'de bu medresede eğitim almış kimselerden biridir. 1951 yılında belediye tarafından tamamen yıktırılmıştır (Arabacı, 1996).

Şekil 4.31. Sultan Veled Medresesi'nin yıkılmadan önceki hali ve şematik plan üzerindeki gösterimi (Yılmaz ve Karakök, 2023) (Şematik plan yazar tarafından hazırlanmıştır.)

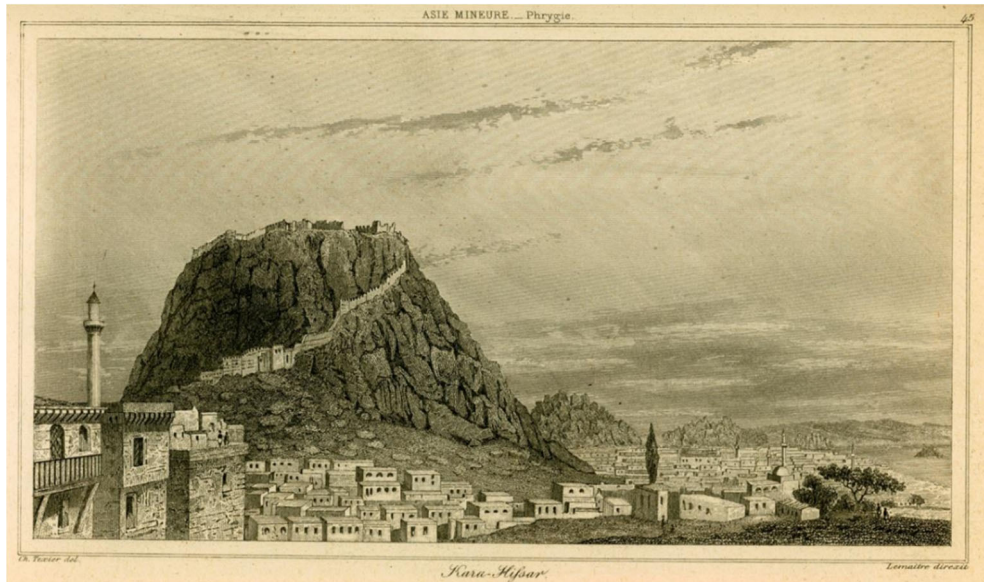
Günümüze ulaşmayan bir diğer mîmârî yapı ise *muvaqqithâne*dir. Sultan Selim Câmî'nin batısında ve Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne bitişik bir konumda bulunduğu bilinmektedir (Şekil 4.32.). Tarihi fotoğraflardan kolaylıkla konumu ve mîmârî yapısı gözlemlenebilen muvaqqithânenin kitabesine göre 1873 yılında inşa edildiği bilinmekteyken 1954 yılında belediyenin yol çalışmaları neticesinde yıktırılmıştır (Eroğlu ve Tomar, 2013).

Şekil 4.32. Yıkılan *muvaqqithâne*nin imar planındaki konumu, plan ve görünüş çizimleri ile eski bir fotoğrafta Sultan Selim Câmî'ne göre görünüşü (Eroğlu ve Tomar, 2013)

4.3. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi

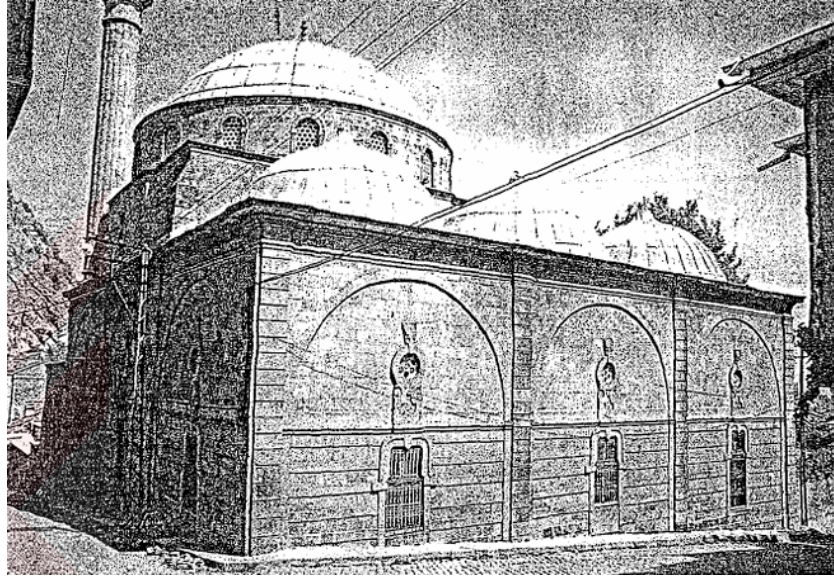
Mevlevîlik tarihi içerisinde yadsınamaz bir yer tutan Afyonkarahisar şehrinde (Şekil 4.33.) kurulan *Afyonkarahisar Mevlevîhânesi*, Konya Mevlânâ Dergâhı'ndan sonra önemi bakımından ikinci sırada yer alan bir âsitâne olmakla birlikte kuruluş tarihi açısından da ilk tesis edilen mevlevîhâneler arasındadır. Bununla birlikte “*Pîr-i Sâni (İkinci Pîr)*” olarak zikredilen *Dîvâne Semâi Mehmed Çelebi (Sultan Divânî) Hazretleri*'nin burada medfun olması Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin önemini arttıran bir başka noktadır (Gölpınarlı, 2006). XIII. yüzyılda Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) torunu *Ulu Ârif Çelebi Hazretleri* tarafından ilk temelleri atılan mevlevîhâne, en parlak dönemini XV. yüzyılda Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) yedinci kuşak torunu olan *Dîvâne Semâi Mehmed Çelebi* zamanında yaşamıştır. Menâkıbü'l-Ârifin adlı eserden edinilen bilgilere göre ise Hz. Mevlânâ (k.s.) ve oğlu Sultan Veled'in, dönemlerinde Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ne karşı husûsî ilgi gösterdikleri bilinmektedir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre ise mevlevîhânenin 1316 senesinde yapıldığı ve 1321 tarihinden beri de âsitâne vasfına sahip olduğu öğrenilmektedir (İlgar, 1996; Solmaz, 2011). Bununla birlikte gerçekten de Afyonkarahisar Mevlevîhânesi gerek döneminde şahitlik ettiği olayları gerekse geçirdiği hadiseler ve öncülük ettiği faaliyetler ile hem Türk tarihinde hem de Mevlevîlik tarihinde kayda değer bir yere sahip olmuştur.

Şekil 4.33. Afyonkarahisar şehrine ait eski bir gravür (Texier, 1882)

4.3.1. Mevlevîhânenin tarihçesi

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi denildiğinde dönemlerinde çok önemli hizmetlere öncülük eden ve mevlvîhânenin tarihinde oldukça etkili olan iki önemli zatın da adlarını zikretmek gerekmektedir. Bu zatlar *Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi (Sultan Divânî)* ve *Şeyh Ali Celâleddîn Çelebi*'dirler. Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi, mevlvîhânelerin açılıp yaşatılmasında önemli katkısı bulunan bir Mevlvî şeyhi olmakla birlikte aynı zamanda devrinin önemli seyyahlarından. "*XVI. yüzyılın Ulu Ârif Çelebi*" olarak görülen *Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi*, Mevlvîliğin "gel" davetiyesini Anadolu'da Galata, Kütahya, Aydın, Denizli, Muğla, Burdur, Sandıklı ve Eğirdir'e kadar; Anadolu dışında ise Kudüs, Halep, Şam, Fas, Cezayir, Kahire, Sakız, Midilli, Tebriz, İsfahan ve Bağdat'a kadar ulaştırmıştır (Kara, 2007). *Şeyh Ali Celâleddîn Çelebi* döneminde ise mevlvîhânenin îmar ve inşâ faaliyetleri noktasında önemli gelişmeler kat edilmiş, çıkan afetler sonrasında mevlvîhânenin tâmîratı konusunda büyük gayret gösterilmiştir (Şekil 4.34.) (Şekil 4.35.) (Solmaz, 2011).

Şekil 4.34. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ne ait eski bir fotoğraf (Tanrıkorur, 2000)

Yine bu döneme denk gelen Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı esnasında da önemli roller oynayan mevlvîhâne; yardım göndermiş, halkı bu noktada teşvik etmiş ve bizzat *Mücahidîn-i Mevlvîyye Alayı*'na Karahisâr-ı Sâhib'den içlerinde dönemin postnişini olan *Şeyh Ali Celâleddîn Çelebi*'nin de bulunduğu altmış üç kişilik derviş heyeti iştirak etmiştir. Bununla birlikte Şeyh Ali Celâleddîn Çelebi, dönemin Osmanlı

devlet yönetimi ile de sık sık görüşebilecek güce sahip olması ile dikkat çeken tarihi bir şahsiyettir (Solmaz, 2011).

Şekil 4.35. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi günümüz fotoğrafı (Kişisel Arşiv, 2025)

Tarih içerisinde meydana gelen Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ni diğer mevlevîhânelerden ayıran iki önemli hadiseden bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) 7. kuşak torunlarından Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi Hazretleri'nin kızları *Güneş ve Destina Hâtun*'ların burada şeyh vekillikleri döneminde etkin bir şekilde görevde bulunmaları; ikincisi ise "*40 Hatimli, 40 Hâfızlı, 40 bin kap şifâli Aşûre*" geleneğinin ilk defa 1540 tarihinde Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nde başlamış ve diğer mevlevîhânelere buradan yayılmış olmasıdır. Bu hususlar dikkate alındığında da Afyonkarahisar'ın mevlevîhâneler arasındaki önemi bir kat daha artmaktadır (Şimşekler, 2012).

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi günümüze gelene kadar birçok onarım faaliyetine tabi tutulmuştur. Mevlevîhânenin geçirdiği tâmirat ve tâdilâtların sıralaması kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda kronolojik olarak sıralanmıştır.

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin geçirdiği onarım faaliyetlerinin başlıca sebepleri arasında mevlevîhânenin tarihine baktığımızda yangınlar gelmektedir. Tarihi kaynaklarda geçen ilk yangın *1519 senesinde* meydana gelmiş sonrasında Ahmet Paşa tarafından tâmir ettirilmiştir (Tanrıkorur, 2000). Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin kadın şeyh vekilleri olan *Destina Hâtun* ve *Güneş Hâtun zamanlarında* da yangınlarla karşılaşmıştır. Destina Hâtun zamanında dergâhı afet sonrası kendi bütçesi ile tâmir

ettirmiş, Güneş Hâtun zamanında ise tâmîrat kendisi de bir Mevlevî olan kardeşi Kara Mustafa Paşa'nın gayretleri sonucu gerçekleşmiştir (Ösen, 2013). 1710 yılı, mevlevîhânenin bu günkü mevcut konumunda yapılış yılı olarak kaynaklarda geçmektedir. 1844 yılında ise *Sultan Abdülmecid* tarafından yıkılan mevlevîhâne binası yeniden inşâ edilmiş, bu yeniden inşâ faaliyeti Ziver Paşa'nın tâmir manzumesinde uzun uzun anlatılmıştır. Bu tarihlerde yapılmış olan *Ressam Hüsnü Yusuf Bey*'in yaptığı resim, dergâhın iç mîmârîsi hakkında oldukça geniş bilgi verdiğiinden önemli bir tarihi belge niteliğindedir (Özönder, 1991).

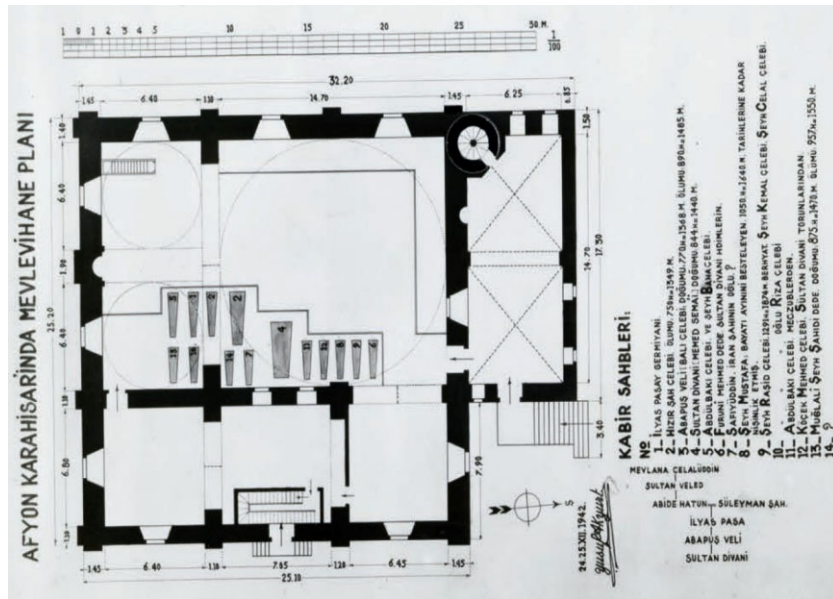
XIX. yüzyılda mevlevîhânenin geçirdiği en büyük afetlerinden sayılan 1877 yangınında ise câmi, dedegân hücreleri ve müştemilat gibi kısımlar dahil olmak üzere büyük bir bölüm yanmış tamirat için dönemin şeyhi *Ahmet Kemaleddin Çelebi* kendisi dahi borçlanarak mevlevîhânenin tâmîratı için büyük emek sarf etmiş lakin mevlevîhânenin tam olarak tamir edilip tekrardan beş vakit namaza ve sema âyini icrasına başlanması 1885 senesini bulmuştur (Eravcı, 2002; Karazeybek vd., 2005).

1902 yılında meydana gelen umûmî bir yangında ise mevlevîhâne, sandukalar hariç tamamen yanmış ve telâfi edilmesi çok güç bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Mevlevîhânenin geçirdiği en büyük yangınlardan biri olan bu afet sonrasında kapsamlı bir onarımla mevlevîhâne yeniden inşa edilmiştir. *Şeyh Ali Celaleddin Çelebi* zamanında yapılan bu onarımda yıkılan kubbelerin tamirinden, 1844 yapımı minarenin tâmirine kadar oldukça geniş uygulamalara yer verilmiştir. Semâhâne, mescit ve kadınlar mahfili yanan mevlevîhânedeki türbe olduğu gibi korunmuş bunlara ek olarak çelebi ailesi için bir konak eklenmiştir (Şimşekler, 2012). 1905-1908 seneleri arasında dönemin padişahı *Sultan II. Abdülhamid Han*'ın emriyle yapılan onarımda on dört bin altın harcanmış dergâh kesme taştan yeniden inşa ettirilerek bugünkü biçimini almıştır (Şekil 4.36.). 1925 yılında içerisinde "*şeyh dairesi*", "*selâmlık*", "*misafirhane*", "*meydân-ı şerif*" ve "*canlar odası*" gibi önemli birimlerin bulunduğu iki katlı ahşap bina tamamıyla ortadan kalkmıştır. Sonrasında yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalan minarenin yıkılarak yerine ampirik üslupta yeni minarenin yapıldığı 1962 tarihinde, avlu büyük çapta onararak şadırvan ve avlu döşemeleri yenilenmiş kuzey girişin önünde bulunan merdiven ve sundurma da bu tarihte eklenmiştir (Özönder, 1991).

Şekil 4.36. Sultan II. Abdülhamid Han'ın 1908 onarımı sonrası mevlevîhânenin açılışı (Uyan, 2000)

Günümüzde ana binası genel itibariyle korunmuş olan mevlevîhânenin (Şekil 4.37.) yukarıda zikredildiği gibi doğu yönündeki *harem dairesi* ile batı yönündeki *selâmlık* ve *meydân-ı şerifi* içeren bölüm mevcut değildir. Yine doğu yönünde bulunan ve Mevlevî geleneğinde önemli bir yer tutan *Hâmûşân* korunamamış geriye sadece giriş kapısının karşısında bulunan Namık Kemal'in annesi Fatma Zehra Hanım'ın kabri kalmıştır (Solmaz, 2011). Mevlevîhâne tekke ve zâviyelerin 1925 yılında kapatılmasına kadar aktif bir şekilde hizmet vermiştir. 30 Aralık 2008 tarihinde mevlevîhâne, “*Sultan Dîvanî Mevlevîhâne Müzesi*” adıyla müze hüviyetine bürünmüş ve günümüzde de halen câmi ve müze olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.37. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ne ait Yusuf Akyurt'un plan çizimi ve türbede medfun olan zatlarn listesi (Akyurt, 2024)

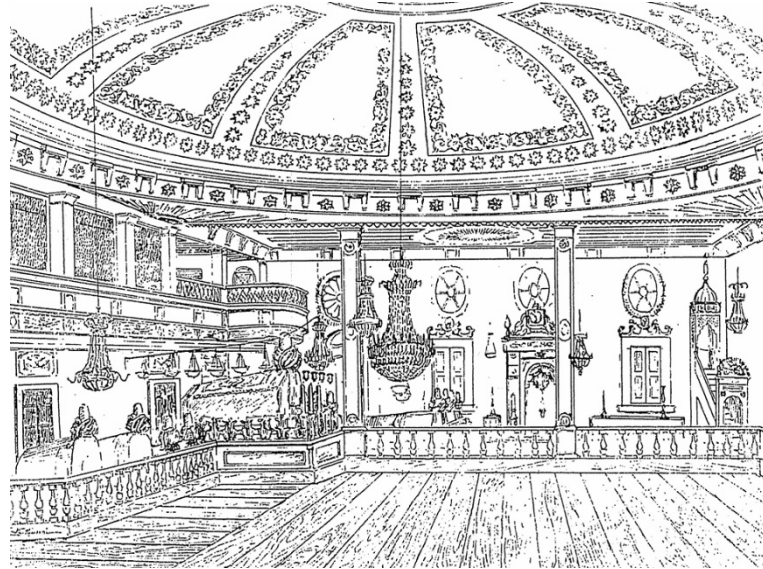
4.3.2. Mevlevîhânenin mîmârîsi

Mevlevîhâneyi mîmârî olarak ele aldığımızda ilk defa temellerinin Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) torunu *Ulu Ârif Çelebi Hazretleri* zamanında atıldığı bilinmektedir. Ulu Ârif Çelebi, Batı Anadolu seyahatleri esnasında Afyonkarahisar'da Sahibataoğlu Ahmet Bey tarafından misafir edilmiş ve Sahibataoğlu Ahmet Bey, Ulu Ârif Çelebi'ye hürmetinden mevlevîhânenin geniş arazisini kendilerine bağışlamıştır. Kaynaklarda mevlevîhânenin ilk inşasının da yine *Sahibataoğlu Ahmet Bey* tarafından yaptırılmış olabileceği ihtimali üzerinde kuvvetle durulmuştur (Eflâkî, 2001; Eravcı, 2002). Tarih içerisinde çeşitli onarım ve genişletmelere tabi tutulan mevlevîhânenin *Mehmed Raşit Çelebi* zamanında semâhânenin darlığı gerekçesiyle bir genişletme faaliyetine girdiği bilinmektedir. Bu vesileyle mevcutta bulunan beş adet derviş odası, şeyh odası, türbe ve semâhâne kısımları onarılmış; derviş odası sayısı dokuza çıkartılmış ve mevlevîhânenin *câmi* niteliğinde de kullanılabilmesi için semâhâneye bir *minber*, avluya bir şadırvan ve ana binanın kuzeybatı köşesine konumlanacak şekilde bir *minare* eklemesi yapılmıştır (Eravcı, 2002).

1844'ten sonraki bir tarihe ait olan "*Afyonkarahisar'da Sultan Mehmed Semâi Hazretleri'nin Huzuru*" adlı tarihi çizim dönemindeki mevlevîhânenin mîmârî yapısı hakkında bilgi veren önemli bir belgedir (Şekil 4.38.). Hüsnü Yusuf Bey'e ait olan bu belge; *Sultan Abdülmecid*'in onarımı sonrasında, mevlevîhânenin semâhâne, türbe ve câmi kısmının iç görünüşünü gözler önüne sermektedir (Akın Ürkmez, 2017). Günümüzdeki haline ise *II. Abdülhamid Han* zamanındaki *1908 onarımı* ile gelen mevlevîhâne, Neoklasik ve Türk Barok üslubunun mîmârî ve tezyînî özellikleri ile inşa edilmiştir (Özönder, 1991). Külliye hüviyetindeki mevlevîhânenin en başından bu şekilde planlanıp yapılmadığı zaman içerisinde ihtiyaca binâen ana binanın çevresine eklenen yapılarla bu hali aldığı yani bir "*manzûme*" özelliği taşıdığı kaynaklarda geçmektedir (Karazeybek vd., 2005; Özönder, 1991).

Manzûmeyi oluşturan binaların tümü, *kuzey* ve *güney* yönünde olmak üzere iki ayrı kapıdan girilebilen yaklaşık 5.000 m²'lik genişçe bir avlu içerisinde yer alır (Şekil 4.39.) (Şekil 4.40.). Kuzey kapısının hemen önündeki merdivenlerden çıkıldığı zaman hemen doğuda ve avlunun da ortasına denk gelecek şekilde sekizgen planlı büyükçe bir şadırvan konumlandırılmıştır. Kuzeydoğu yönünde L biçimli iki katlı "*dedegân hücreleri*", kuzeybatı yönünde "*matbâh-ı şerif*", güney yönünde ise "*câmi*", "*türbe*", "*şerbethâne*" ve "*semâhâne*"nin bir arada bulunduğu mevlevîhânenin *ana binası*

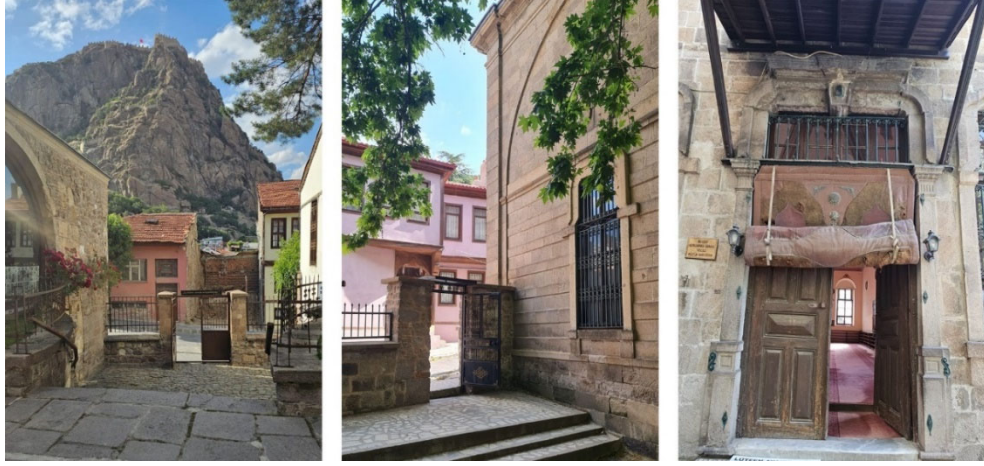
mevcuttur. Ek olarak melevîhâne içerisinde günümüze kadar ulaşamamış bölümler de bulunmaktadır. Bunlar matbâh-ı şerif ve ana bina arasında konumlanan ve batı duvarına bitişik olarak inşa edilmiş “meydân-ı şerif”, “şeyh dairesi” ve “selamlık” ile avlunun güneydoğusunda kalan “harem” ve ana binanın doğusunda bulunan “Hâmûşân” yani Mevlevî mezarlığı kısımlarıdır (Şekil 4.41.) (İlgar, 1996; Karazeybek vd., 2005).

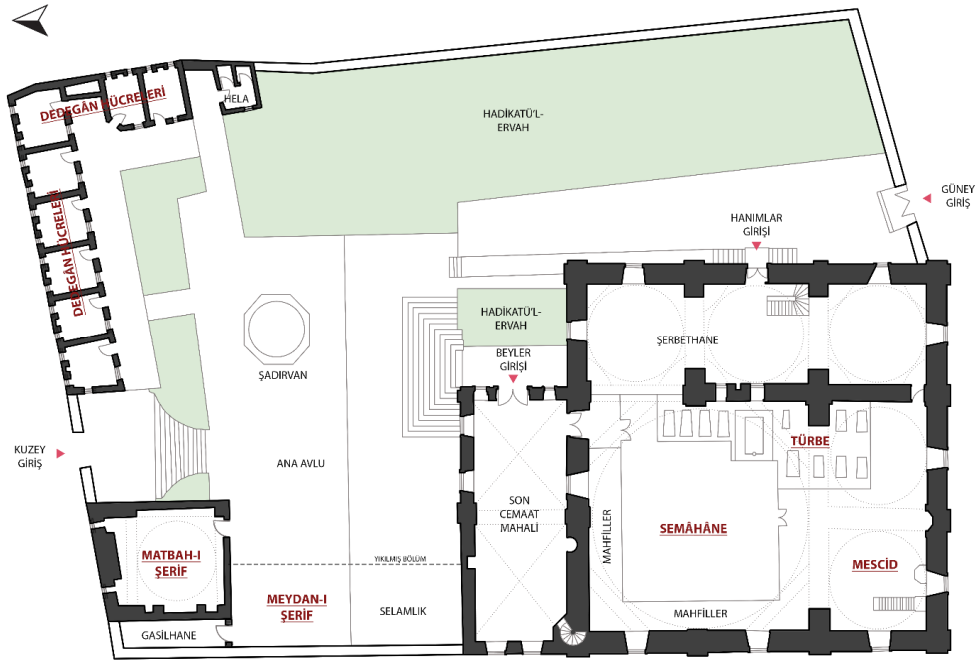
Şekil 4.38. Hüsnü Yusuf Bey'in “Afyonkarahisar’da Sultan Mehmed Semâi Hazretleri 'nin Huzuru” adlı çizimi (Özönder, 1991)

Şekil 4.39. Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin vaziyet şeması ve giriş kapılarının gösterimi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

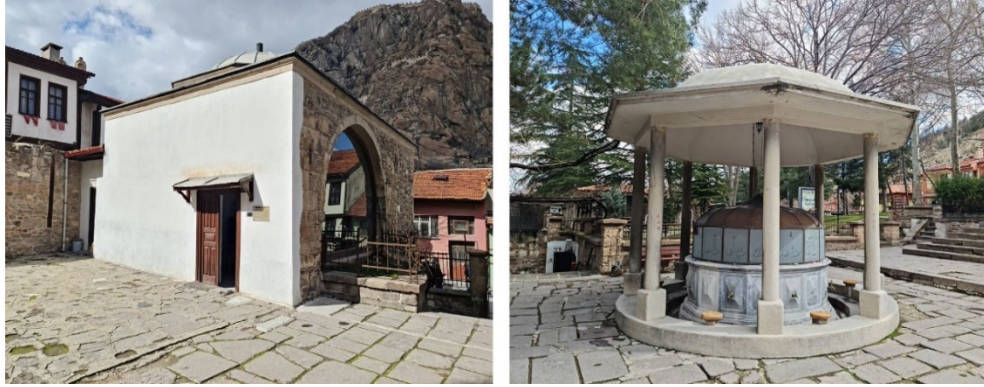
Şekil 4.40. Afyonkarahisar Mevlevihânesi'nin sırasıyla kuzey ve güney cihetindeki kapıları ile ana binaya giriş sağlayan kapısı (Kişisel Arşiv, 2025)

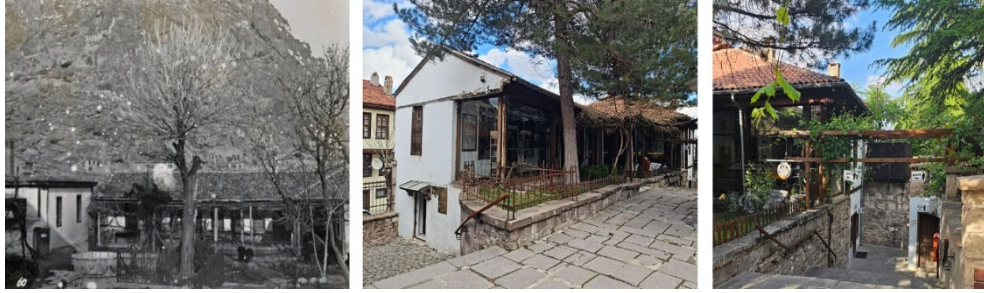
Şekil 4.41. Afyonkarahisar Mevlevihânesi'nin vaziyet planı (Kaynaklarda (Akın Ürkmez, 2017; Akyurt, 2024; Ilgar, 1996) bulunan planlar doğrultusunda şematize edilmiştir.)

Kuzey yönünde bulunan kapıdan girildiğinde hemen batıda konumlanan “matbah-ı şerif”, Türkiye’deki âsitâneler içerisinde ayakta kalan dört *müstakil matbahtan* biri olması hasebiyle oldukça önem arz etmektedir (Şekil 4.42.). Kareye yakın planlı dört kemer üzerinde tek kubbeyle örtülü olan matbah-ı şerifin, güneyinde giriş kapısı kuzeyinde duvara bitişik biçimde ocak kısmı ve “Âteşbâz-ı Velî makamı” bulunmaktadır. Merdivenin doğusunda yer alan “dedegân hücreleri” bahçe tarafından tek katlı yol tarafından iki katlı gözükcek biçimde olup alt katında *helalar* üst katta *derviş odaları* bulunacak şekilde inşa edilmişlerdir (Şekil 4.43.) (Ilgar, 1996; Özönder, 1991). Dedegân

hücrelerinin alt katında eskiden helalarla birlikte *kiler* ve *kömürlük* birimlerini de ihtivâ ettiği bilinmektedir. Alt kattaki hela ve kömürlük kısımlarının âsîtâneler içerisinde sadece Yenikapı Mevlevîhane'sinde ve burada bu denli büyük olmasından kaynaklı Afyonkarahisar Mevlevîhanesi'nin Konya'ya giden yol üzerindeki önemli bir menzil zâviyesi niteliğinde olabileceği düşünülmektedir (Tanrıkorur, 2000).

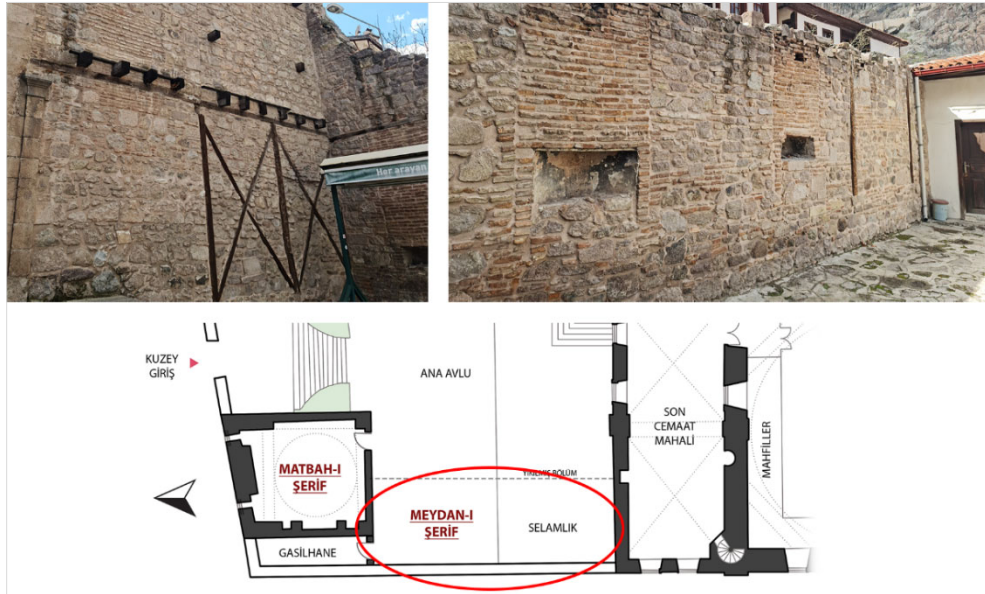
Şekil 4.42. Kuzey girişin batısında bulunan *matbah-ı şerif* ile avlunun ortasında bulunan *şadırvan* (Kişisel Arşiv, 2025)

Şekil 4.43. Matbah-ı şerifin karşısında kuzey girişin doğusunda bulunan *dedegân hücrelerine* ait eski bir fotoğraf (Akyurt, 2024) günümüzdeki hali ve helaların bulunduğu bölüme inen merdiven (Kişisel Arşiv, 2025)

Mevlevîhânenin günümüze kadar ulaşamayan bölümleri arasında bulunan “*meydân-ı şerif*” ile “*selâmlık dairesi*” ise ana bina ile matbah-ı şerif arasında konumlanmış bulunmaktaydı (Şekil 4.44.). 1908 yılına ait olduğu bilinen mevlevîhânenin *Sultan II. Abdülhamid Han*'ın onarımı sonrası açılış fotoğrafında giriş kapısının sağında görülen ikinci kat pencere kanatları sebebiyle bu tarihte var olduğu görülen meydân-ı şerif ile selamlık dairesinin zamanla harap olması sonucu 1934 tarihinde yıktırılıp sadece sokağa bakan duvarın bırakıldığı bilinmektedir (Karazeybek ve Ilgar, 2017). Bir diğer günümüze ulaşamayan bölüm olan “*Şeyh (Harem) Dairesi*” hakkında Ilgar çalışmasında, mevlevîhâne bahçesinin sol câminin doğu tarafında bulunan son defa Şeyh Cemaleddin Efendi'nin ikamet ettiği bir bina olduğunu ifade ederken Tanrıkorur ise çalışmasında, Hâmûşân'dan itibaren doğuya doğru uzanan Türbe ve Akmesic Caddeleri arasında kalan

parselde iki katlı bir bina bulunduğunu ifade etmişlerdir (İlgar, 1996; Tanrıkorur, 2000). Son olarak “*Hâmûşân*” ya da diğer adıyla “*Hadikatü'l-ervâh*” kısmı ise güney girişine yakın bir konumda ana yapının doğusunda bulunmaktaydı. Cumhuriyet döneminde mezarlıklar şehir merkezinden kaldırılırken buradaki mezarlık da kaldırılarak bahçe haline getirilmiştir (Şekil 4.45.) (Karazeybek vd., 2005).

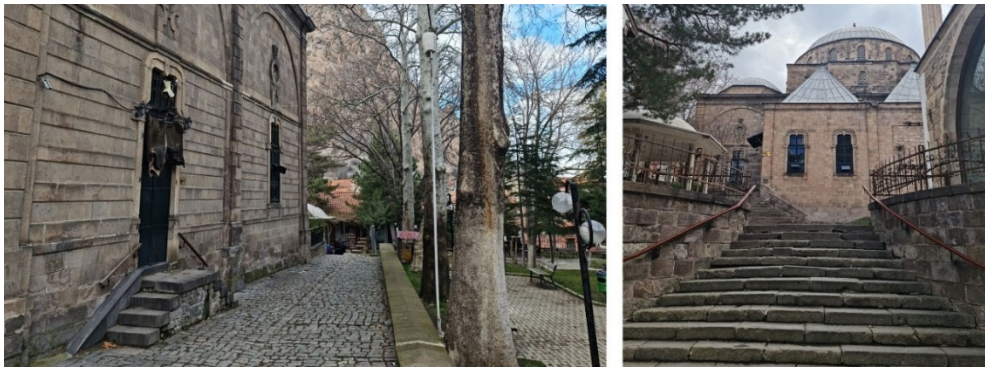
Şekil 4.44. Yıkılan meydan-ı şerif ve selamlık binasının günümüzde gözlemlenebilen izleri ve şematik planda konumları (Kişisel Arşiv, 2025) (Şematik plan yazar tarafından hazırlanmıştır.)

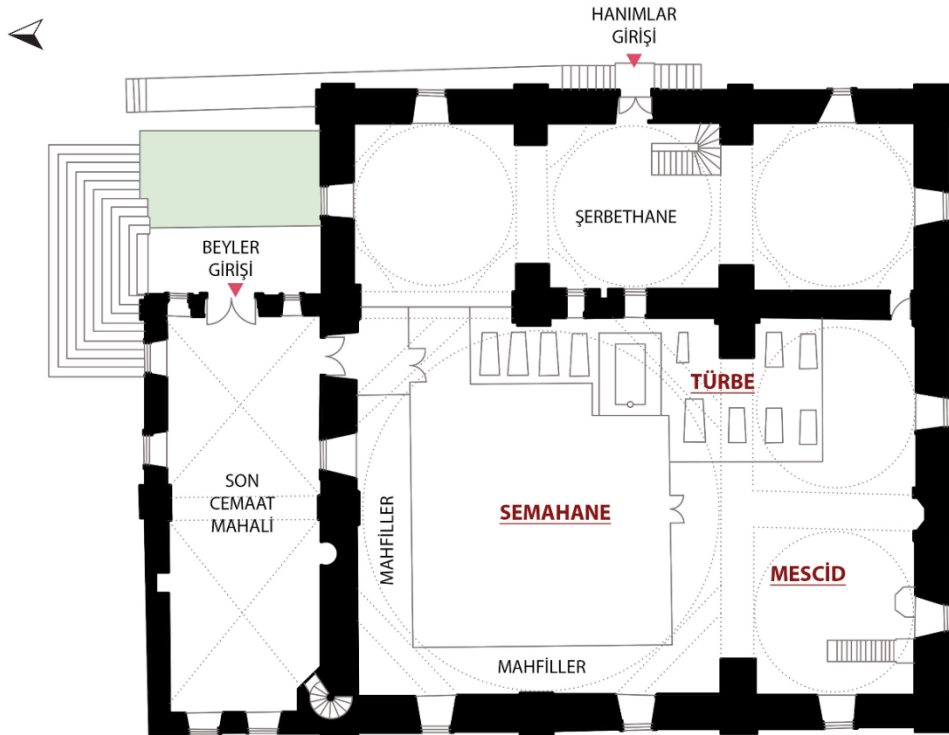
Şekil 4.45. Ana binanın doğusunda bulunan hanımlar girişi ve tam karşısında bulunan eski *Hâmûşân* alanı (Kişisel Arşiv, 2025)

Avlunun güneybatı yönünde bulunan mevlevîhânenin ana binasına baktığımızda iki adet girişi bulunan yapının bir ana kubbe ve beş küçük kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir (Şekil 4.46.) (Şekil 4.47.). Ana binaya ek olarak kuzey yönünde bulunan son cemaat mahalinin üst örtüsünde piramit çatı tercih edilmiş ve bu piramitlerin tepe kısımlarına *destarlı sikke* biçimindeki alemler iliştilmiştir (Karazeybek vd., 2005). Günümüzde kapalı bir mekân şeklinde bulunan son cemaat mahalinin XVI-XVII.

yüzyıllarda revaklı, dehlizli bir yapı olduğu, günümüzdeki haline ise 1908 onarımı esnasında kapatılarak geldiği düşünölmektedir. Son cemaat mahalının içerisindeki semâhâne meydanına bakan büyük pencere “Niyaz Penceresi” olarak adlandırılmış ve tarih boyunca halk tarafından büyük önem atfedilmiştir. Hemen yanında son cemaat mahalının güney duvarında küçük bir *mihrâbiye* ve güney duvarın köşesinde *minareye* ulaşımı sağlayan ahşap kapı görölmektedir. Bu kapı aynı zamanda semâhâne tarafında bulunan *mutrib mahfiline* de ulaşım sağlamaktadır. Son cemaat mahalının piramit çatılarının içerisinde bulunan süslemeler oldukça dikkat çekicidir (Şekil 4.48.) (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.46. Afyonkarahisar Mevlevihânesi'nin sırası ile güney ve kuzey giriş cihetlerinden fotoğrafları (Kişisel Arşiv, 2025)

Şekil 4.47. Afyonkarahisar Mevlevihânesi ana binanın şematik planı (Kaynaklarda (Akın Ürkmez, 2017; Akyurt, 2024; Ilgar, 1996) bulunan planlar doğrultusunda şematize edilmiştir.)

Şekil 4.48. Son cemaat mahali içerisinde bulunan “Niyaz Penceresi”, mihrâbiye ve minare çıkış kapısı ile piramit çatıların süslemeleri (Kişisel Arşiv, 2025)

Mevlevîhânenin ana binası içerisinde bulunan “semâhâne” ve “mescid” bölümleri birbirlerinden büyükçe bir kemer yardımıyla ayrılmaktadırlar. 1844 tarihli bahsedilen onarım sonrası yapılan eklemeler sayesinde *câmi* hüviyetine bürünen mevlevîhânenin mescit kısmı semâhânenin önüne ilk yapıldığında “Afyonkarahisar’da Sultan Mehmed Semâi Hazretleri’nin Huzuru” adlı çizimden de anlaşıldığı üzere ahşap üst örtüyle geçilmiş lakin sonrasında 1908 onarımında bu mekân iki kubbe ile örtülmüştür. Bu mekânlar arasında nadir görülen bir inşa tekniği uygulanmıştır. Semâhânenin güneyinde bulunan mescid mekânına yüksek bir kemer yardımıyla geçilmektedir. Mescidin üst örtüsü olan iki kubbe arasında bulunan, mihrabın arka duvarına dayanan yarım kemerin semâhâne ve mescidi birbirinden ayıran ana kemerin kilit taşı üzerine bindirildiği görülmektedir (Şekil 4.49.). Bu *kemer bindirme* nadir görülen bir teknik olduğundan bu anlamda Afyonkarahisar Mevlevîhânesi kayda değer bir örnek teşkil etmektedir (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.49. Nadir görülen inşa yöntemlerinden olan *kemer bindirme* tekniğinin semâhâne içerisinden ve yakından fotoğrafları (Kişisel Arşiv, 2025)

Ana kubbenin altında bulunan *semâhâne* meydanının kuzey ve batı taraflarında bulunan *zûvvar mahfilleri* duvardan 2 metre uzaklıkta olup ahşap parmaklıklarla *semâhâneneden* ayrılmıştır (Akyurt, 2024). *Semâhâne* meydanı kot farkı ile bu mahfillerden ve hemen güneyinde bulunan mescidden ayrılmıştır. Mescid ve *semâhâne*ye bitişik olan türbe kısmı da ahşap parmaklıklarla çevrilidir (İlgar, 1996). *Semâhânenin* kuzeybatı köşesinde minare merdiveniyle ulaşılan ahşap asma “*mutriban mahfili*” bulunmaktadır. Mahfilin tam altına gelecek şekilde *zûvvar mahfili* ile *semâhâne* meydanını ayıran ahşap korkuluklara yapışık bir kürsü inşa edilmiştir. Bunun “*Post Makamı*”nı temsil ettiği bilinmekle birlikte “*Mesnevîhân Kürsüsü*” olduğu da düşünülmektedir (Şekil 4.50.) (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.50. *Semâhânenin* kuzeybatı köşesinde bulunan “*mutriban mahfili*” ve “*Mesnevîhân Kürsüsü*”, *şerbethâne* bölümü ve *semâhâne* korkuluklarında bulunan *destarlı sikke* detayı (Kişisel Arşiv, 2025)

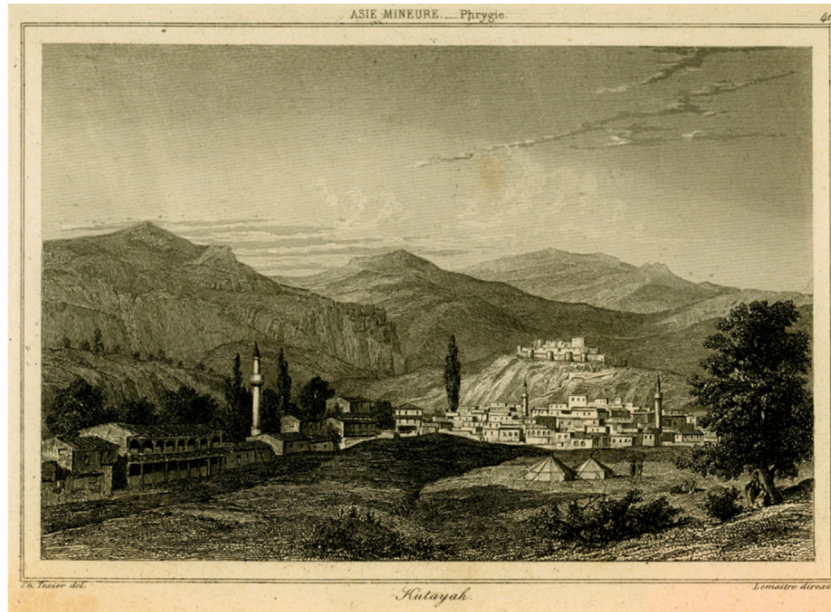
Mescid ve *semâhâne* bölümlerinin her ikisine de komşu olan *türbe* kısmı ana binayı ve hatta *mevlevîhânenin* tamamını şekillendiren ana unsur olmakla birlikte günümüze kadar orijinalliğini korumayı başarmış tek alandır. Merkez olarak *Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi (Sultan Divânî) Hazretleri*’nin sandukası kabul edilmiş ve diğer mekânlar zaman içerisinde türbe etrafında şekillenmiştir. *Dîvâne Semâî Mehmed Çelebi*’nin sandukası diğerlerinden daha büyük ve önde yapılmıştır (Şekil 4.51.). Türbe bölümünde başta *mevlevîhânenin* şeyhlerine ve muhtelif kimselere ait on iki adet sanduka bulunduğundan halk arasında câmi “*Mevlevî Türbe Câmi*” olarak da geçmektedir. “*Şerbethâne*” bölümü ise ana binanın doğu cihetinde boylu boyunca uzanarak iki adet kemerle üç bölüme ayrılmıştır. *Şerbethâne* ile türbeyi ayıran duvarda biri *Niyaz Penceresi* olmak üzere iki açıklık bulunmaktadır. *Şerbethânenin* doğusunda bulunan kapı aynı zamanda *hanımlar mahfiline* geçişi sağlayan *hanımların giriş kapısıdır*. İç mekânda bulunan merdiven ile üst kattaki mahfile erişilmektedir. *Şerbethânenin* üç bölümünden kuzeyde olanı iki kat yüksekliğinde olup burada mahfil devam etmemektedir. *Hanımlar mahfilinden* zemin katta bulunan *semâhâne* görülebilmektedir (Akın Ürkmez, 2017; Karazeybek ve İlgar, 2017; Özgür Yıldız ve Akın Ürkmez, 2021).

Şekil 4.51. En büyük sanduka olan *Sultan Divâni Hazretleri*'nin sandukasının tarihi bir fotoğrafı (Akyurt, 2024) ve günümüzdeki hali (Kişisel Arşiv, 2025)

4.4. Kütahya Mevlevîhânesi

Dönerler Câmî, *Hezâr Dinârî Mescidi* ve *Ergûniye Mevlevîhanesi* gibi farklı isimlerle zikredilen *Kütahya Mevlevîhânesi*, erken dönemde teşekkül eden mevlevîhâneler arasında bulunmaktadır. Önem sırası bakımından Konya ve Afyon Mevlevîhânelerinden sonra *üçüncü* sırada gelen Kütahya Mevlevîhânesi, çile çıkarılabildiğinden *âsitâne* hüviyetindedir (Eflâkî, 2001). Mevlevîliğin Kütahya'daki tarihi gelişimine bakıldığı zaman ilk nüvelerin *Sultan Veled Hazretleri* zamanında I. Yakub Çelebi (1300-1340) ziyâreti esnasında atıldığı görülmektedir. Kaynaklarda Kütahya şehrini (Şekil 4.52.) çok beğendiği ve hayran kaldığı ifade edilen Sultan Veled'in Kütahya'yı metheden gazeli bu durumun en güzel ve edebî göstergelerinden sayılmaktadır.

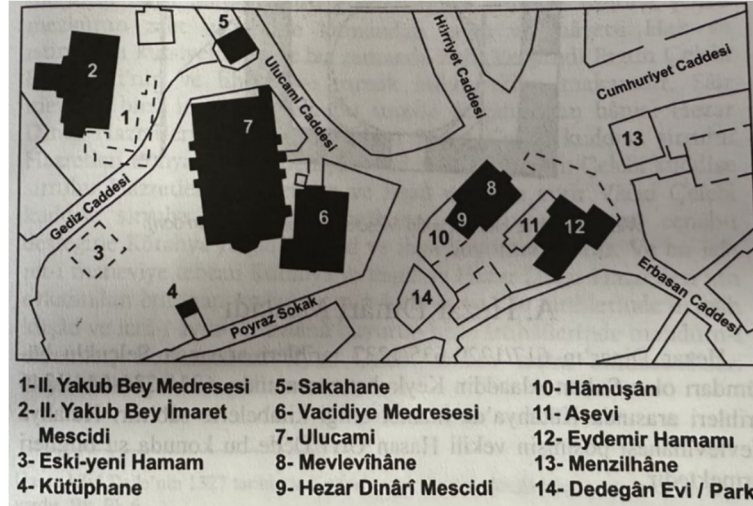

Şekil 4.52. Texier'in eserinden Kütahya şehrine ait eski bir gravür (Texier, 1882)

4.4.1. Mevlevîhânenin tarihçesi

Kütahya’da bulunan mevlevîhânenin ilk binası hakkında ise kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Özönder’e göre “*Kütahya Fâtihî*” olarak adlandırılan *Emir İmâdüddîn Hezâr Dînârî*, Sultan Veled’e intisab ederek bir dergâh inşa ettirmiş, böylelikle Kütahya’da Mevlevîliğin ilk fizikî temellerinin atılmasını sağlamıştır (Özönder, 1996). Ancak Doğan’ın kitabında Hezâr Dînârî’nin yaptırdığı diğer yapıların kitabelerinde geçen tarihler, Dînârî’nin Kütahya’yı fetih tarihi ve Sultan Veled’in doğum tarihi karşılaştırıldığında arada böyle bir şeyh-mürîd ilişkisinin bulunamayacağı zikredilmiştir. Eserde Sultan Veled’in oğlu olan *Ulu Ârif Çelebi Hazretleri* zamanında yapılan bir Mevlevî zâviyesinden daha bahsedilmekte ve bu zâviyenin nüvesinin *Hezâr Dînârî Mescidi* olma ihtimali üzerinde durulmaktadır (Doğan, 2006). Ulu Ârif Çelebi döneminde Kütahya ile yakından ilgilenilmiş ve Germiyanogulları ile kurulan diyaloglar neticesinde Mevlevîlik Kütahya ve çevresinde köklenmiştir. Ahmet Eflâkî ile birlikte şehre gelerek konaklayan Ulu Ârif Çelebi’ye intisab eden Germiyanoglu Beyi Yakub Bey sayesinde, o dönemde Mevlevîlik köylere kadar yayılım göstermiştir. Çakır Köyü olarak bilinen köyün bir “*Mevlevî köyü*” haline geldiği bilinmektedir (Küçük, 2006a).

Kurumsal olarak Mevlevîliğin teşekkülü ise dergâha ismi de verilen ilk şeyh *Celâleddîn Ergûn Çelebi Hazretleri* ile başlamıştır. Kendisinden önce kaynaklarda herhangi bir şeyhten bahsedilmemektedir. Esrar Dede’nin *Tezkîre-i Şuarâ-i Mevlevîyye* ve Sâkıp Dede’nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyye* adlı eserlerinde kendisi hakkında pek çok malumat bulunan Celâleddîn Ergûn Çelebi, Mevlevîlik tarihinde ve Mevlevîliğin Osmanlı coğrafyasına hızla yayılmasında yadsınamaz role sâhip şeyh efendiler arasında bulunmaktadır (Uğurel, 2025). Hatta Gölpınarlı, Mevlevîliğin yayılması noktasında önem bakımından *Dîvâne Semâi Mehmed Çelebi* ile *Celâleddîn Ergûn Çelebi*’lerin; *Hüsameddin Çelebi*, *Sultan Veled* ve *Ulu Ârif Çelebi*’lerden hemen sonra geldiklerini ifade etmiştir (Gölpınarlı, 2006). Celâleddin Ergûn Çelebi’nin vefatının ardından içerisine defnedilmesiyle “*türbe*” hüviyetine bürünen *Hezâr Dînârî Mescidi*, Kütahya Mevlevîhânesi’nin ilk merkezi ve mevlevîhânenin çekirdeği olarak kabul edilmiştir (Küçük, 2006a). Zaman içerisinde vefat eden diğer postnişin efendilerin de Celâleddin Ergûn Çelebi’nin yanına defnedilmesiyle türbe şekillenmiş, sonrasında inşa edilen *semâhâne*, *mutfak* ve *dedegân hücreleri* ile mevlevîhânenin mîmârî planı oluşmuştur (Şekil 4.53.) (Şekil 4.54.) (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.53. Kütahya Mevlevîhânesi ve çevresindeki eserleri gösteren vaziyet planı (Doğan, 2006)

İlk postnişin Celâleddîn Ergûn Çelebi'den sonra oğlu *İlyas Çelebi* ile amcazadesi *Zeynüddîn Çelebi* gelmektedir (Doğan, 2006). Timur hadisesinin yaşandığı dönemde Kütahya'nın sıkıntılı zamanlar geçirmesi sebebiyle bazı Mevlevîler göç etmişlerdir. Mevlevîhaneye bir türbedar görevlendirilmiş bu durum yüzyılı geçkin devam etmiştir. 1544 yılında Konya'dan postnişinlik vazifesi için *İbrahim Dede* görevlendirilmiş ve mevlevîhâne eski günlerine geri döndürülmüştür. Kendisinin görevi altmış yıla yakın devam etmiş yerine ise damadı *Mehmed Dede* geçmiştir. Mehmet Dede elli yıl makamda kalmıştır. Mehmed Dede vefat edince bu mevlevîhânedeki ilk, Mevlevîlik tarihinde ise *ikinci hanım şeyh* olan *Kamile Hanım* posta geçmiştir (Özönder, 1996). 1601-1689 yılları arasında 17. postnişin Küçük Arif Çelebi'nin kızı mesnevîhan *Kamile Hanım*, Konya'dan gönderilmiştir. Kendisinden sonra ise oğlu ile *Hüseyin Çelebi* ve kızı şair *Fatma Hanım* mevlevîhâneyi yönetmişlerdir. Aynı durum Karahisar Mevlevîhanesi'nde de gerçekleşmiş ve Çelebi'nin küçük yaşta olması kadınların yönetimini gerektirmiştir (Parlak ve Tanrıkorur, 2003).

Şekil 4.54. Kütahya Mevlevîhânesi'nin 1966 tarihli ve günümüze ait fotoğrafları (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Hüseyin Çelebi'den sonra şeyh Mevlevîlik tarihi açısından son derece önemli kabul edilen *Mustafa Sâkîb Dede*'dir. Kütahya'ya geldiğinde Fatma Hanım'ın kızı ile evlenmiş ve kırk yıl süren şeylik vazifesi süresince Mevlevîlik alanında çok önemli şahsiyetlerin yetişmesine vesile olmuştur. Bu çalışmada da kaynak olarak kullanılan *Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyye*'nin yazarı Mustafa Sâkîb Dede'dir. Şeyhin vefatından sonra yerine oğlu *Halis Ahmed Dede* geçmiş ve makamda kırk üç yıl görev yapmıştır. 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar şeyhlik babadan oğula geçerek devam etmiştir. Son şeyh ise *Sâkîb Çelebi*'dir (Küçük, 2006a).

Mevlevîhâne kurulduğu ilk tarihlerden bu yana geçirmiş olduğu zaman aralığında çeşitli tâdîlât ve tâmîratlara maruz kalmıştır (Şekil 4.55.). Bu konuda yaptığı bir çalışmada Özönder kronolojik olarak gerçekleştirilen bu faaliyetlerden bahsetmiştir (Özönder, 1996). Zikredilen çalışma doğrultusunda mevlevîhânenin geçirdiği tâmîratlar aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

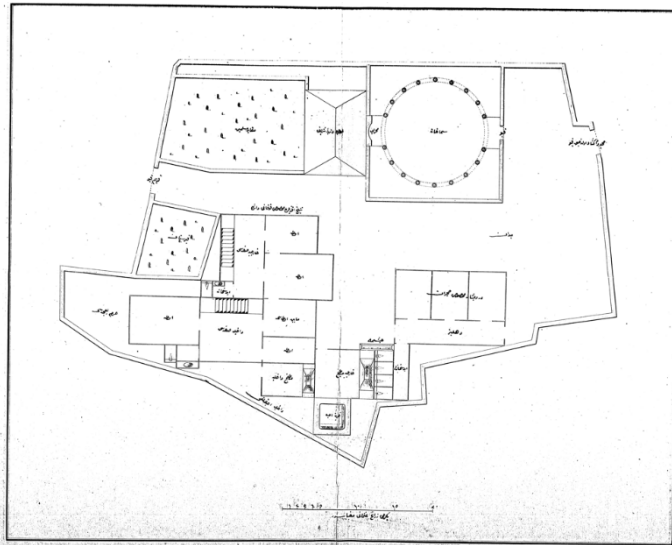
Şekil 4.55. Mevlevîhânenin restorasyonu esnasında çekilmiş fotoğraflar, *semâhânenin* zemini kaldırdığında görünen *su kuyusu* duvarları ve kubbenin restorasyonu (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Mevlevîhânenin batı duvarında bulunan tâmîrat kitabesi, *1812 yılında* Halet Efendi tarafından yaptırılan onarıma aittir. Bu onarımdan bir sene sonra Sadrazam Galip Paşa'nın ise mevlevîhâne yanındaki evi *harem* ve *selâmlık* olarak külliyyeye vakfettiği bilinmektedir. Sonraki yıllarda dergâh ilk olarak *1836 yılında* Şeyh Abdülkadir Efendi aracılığıyla bir tâmîrat, ardından *1841 yılında* Sultan Abdülmecid aracılığıyla esaslı bir onarım geçirmiştir. Bu onarımın kitabesinin de batı duvarında bulunduğu bilinmektedir. Postnişin Hacı Abdülkadir Efendi zamanında tekkenin çeşmeleri *1848 tarihinde* onarım görmüştür. *1888 yılında* II. Abdülhamid Han'ın iradesiyle mevlevîhâne yeniden inşâ olunmuş ve ihyâ edilmiş, ihyâ olunan dergâhın tâmiri bir yıl sonrasında tamamlanmış olup yeni bir *minber* yerleştirilmiştir. *1947 tarihine* gelindiğinde mevlevîhâne, Vakıflar İdaresi tarafından satışa çıkarılsa da halk tarafından onarımı yapılarak satış engellenmiştir. Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra uzun bir süre bakım ve tâdîlât

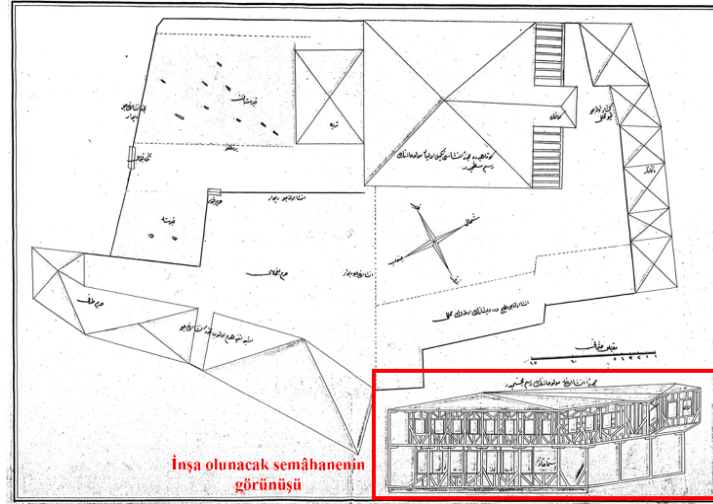
görmeyen mevlevîhâne, 1959 yılında dönemin Vakıflar Genel Müdürlüğü Başmîmarı Ali Saim Ülgen'in büyük gayretleri ile yapılan onarımları tamamlanarak “Dönenler Câmî” olarak yeniden hizmete açılmıştır. 1964 yılında harap halde olan dedegân hücreleri Kızılay tarafından aşevi olarak kullanılmıştır. Tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra ilk defa 1 Ekim 1987 yılında câmide gerekli düzenlemeler yapılarak *Mevlevî âyîn-i şerifi* icra edilmiştir. 1988 yılında ise büyük çaplı bir onarım gerçekleştirilmiştir.

4.4.2. Mevlevîhânenin mîmârîsi

Kütahya Mevlevîhânesi'ne ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H.1254/M.1838 tarihli iki arşiv belgesinde mevlevîhânenin inşa olunacak mahallerinin II. Mahmud dönemine ait krokileri bulunmaktadır (Şekil 4.56.) (Şekil 4.57.). Krokilere bakıldığında mevlevîhâne yapılarının bulunduğu avluya giriş sağlayan iki adet kapının var olduğu görülmektedir. Avlunun *kuzey* cihetinde semâhânenin tam karşısında bulunan kapının külliye'nin tekrardan düzenlenmesiyle açılacak yeni cümle kapısı olduğu düşünülmektedirken *güney* cihetinde bulunan eski kapının zamanla harem kullanımına mahsus bir kapı niteliğine dönüştüğü ifade edilmiştir. Krokilerden birinin sağ altına işlenmiş çizimin semâhâne binasının cephe çizimi olduğu düşünülmektedir. Bu çizimde iki katlı, kare planlı, ahşap karkaslı, hımış semâhânenin iki sıra pencere'li cephe düzeni gösterilmektedir. Bununla birlikte çizimden kuzey cephesinin ortasında giriş aksının üzerine gelecek şekilde konumlanan galeri katından erişilebilen “*köşk*” denilen bir çıkma olduğu da görülmektedir (Parlak ve Tanrıkorur, 2003).

Şekil 4.56. Kütahya Mevlevîhânesi'nin vaziyet planını gösteren H.1254/M.1838 tarihli arşiv belgesi (BOA, 2025a)

Şekil 4.57. Kütahya Mevlevihânesi'nin vaziyet planını ve semâhâne binasının görünüşünü gösteren H.1254/M.1838 tarihli arşiv belgesi (BOA, 2025a)

Günümüzde kuzey cephesindeki girişten erişilen bir alan içerisinde konumlanan mevlevihânenin mîmârî yapısına bakıldığında ilk olarak zikredilmesi gereken bölüm *semâhânedir* (Şekil 4.58.) (Şekil 4.59.). 14,70x14,60 metre ölçülerinde kareye yakın planlı binanın ortasında 9 metre çapında dâirevî bir semâ meydanı bulunmaktadır. Mekânın merkezini teşkil eden semâhânenin etrafı iki katlı *ziüvvâr mahfiliyle* çevrelenmiş üst örtüsü yüksek kasnaklı bir kubbe şeklinde tanzim edilmiştir. Kubbeyi taşıyan ve semâhânenin etrafını saran sütunların eskiden *Nezr-i Mevlânâ'*ya uygun olacak şekilde *18 adet* olduğu bilinmektedir. Bu iki katlı semâhâne yapısı; dâirevî planlı, galeriyle çevrili ve kubbe ile örtülü orta semâ mekânına sahip olması bakımından mevlevihâne mîmârîsinde önemli bir yer tutmaktadır (Şekil 4.60.) (Tanrıkorur, 2000).

Şekil 4.58. Kütahya Mevlevihânesi'nin vaziyet şeması ve giriş kapılarının gösterimi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Şekil 4.59. Kütahya Mevlevihânesi iç mekân fotoğrafı (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Şekil 4.60. Semâhâne üzerinde bulunan kubbenin içten görünümü ve üst kat mahfilleri (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Cümle kapısından girildiğinde sağ tarafta bulunan merdiven ile ara kat biçiminde korkuluklar ile çevrili bir balkon şeklinde olan “*mutrib mahfili*”ne devamında ise birinci katta bulunan “*hanımlar mahfili*”ne ulaşılmaktadır. Hanımlar mahfiline aynı zamanda dışarıdan bir girişle de ulaşımın sağlanabildiği görülmektedir. İki katlı semâhânenin etrafında bulunan sütunlar birbirine Bursa kemerleriyle bağlanmakta olup kemerlerin iç yüzeyleri üzerinde bulunan kalem işi süslemeler dikkat çekmektedir. Zemin kat kemer yüzeyleri için kullanılan ve mütemâdiyen devam eden *sikke motifi* ile galeri katının kemer yüzeylerinde bulunan zikzak ve yaprak motifleri önem arz etmektedir. Semâhâne ile ilgili zikredilmesi gereken bir diğer husus da semâ meydanının ortasında bulunan *tarihi* bir kuyunun varlığıdır. Bu kuyudan çıkarılan su, asırlardan beri halk arasında şifâli olarak kabul edilmiş, tekkelerin sırlandığı yıllarda kuyudaki suyun çekildiği, câmi olarak ibâdete açıldığı yıllarda ise tekrardan akmaya başladığı rivayet edilmiştir (Şekil 4.61.) (Uğurel, 2025). Semâhâne meydanı için önemli olan bir diğer husus da *türbe* yapısının semâhâne binasına bitişik ve aralarındaki duvarın bir geçit şeklinde açık bırakılmış olmasıdır. İlk

zamanlarda *semâhâne* ile *türbe* arası açık olmayıp türbe girişi, harem bahçesine bakan taraftan sağlanmaktayken zaman içerisinde geçişin açıldığı bilinmektedir. Kaynaklarda bu değişikliğin yapılma tarihi olarak geçen 1887-1889 onarımında ilgilenilen bir başka önemli husus ise *mihrabın konumu* meselesidir. Arşiv belgelerinde var olan plan çizimine göre mihrabın eskiden türbenin bitişiğindeki duvarda olduğu görülmektedir. Semâhâne mimarisinin gereği olarak cümle kapısının tam karşısına yerleştirilen mihrap; türbe duvarına bitişik bulunması ve kible yönü açısından da yanlış olması sebebiyle günümüzdeki yerine alınmıştır. Semahane etrafında bulunan 18 adet sütunun sayısının 8 adete indirilmesinin de bu onarım esnasında gerçekleştirildiği ve yine arşiv belgelerinde görünen *köşk çıkmasının* kapalı halinden sütunlarla taşınan açık bir *mükebbireye* bu onarım esnasında dönüştürüldüğü düşünülmektedir (Tanrıkorur, 2000). Bu düzenleme sonucunda iç mekânda çiçek nakışlı beşik kemerli bir *mihrap* nişinin sağ tarafında destarlı sikkeli bir ahşap *minber* ve bir diğer ahşap öge olan türbe girişinin hemen önünde bulunan direğe yerleştirilmiş sivri dilimli bir *Mesnevî Kürsüsü* konumlandırılmıştır (Şekil 4.62.). Mevlevîhânenin ana binası içerisinde türbe, semâhâne ve mescidin iç içe bulunması farklı fonksiyonlara hitap eden bazı mîmârî unsurların mekânda birlikte kullanılmasına sebebiyet vermiş, *mihrap*, *minber* ve *Mesnevîhân Kürsüsü*'nün aynı mekânda görülmesini sağlamıştır (Özönder, 1996; Parlak ve Tanrıkorur, 2003).

Şekil 4.61. Semâhâne etrafında bulunan süslemelerin ve su kuyusunun eski bir fotoğrafı (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Şekil 4.62. Mevlevîhânedeki semâhâne içerisinde bulunan minber, Mesnevîhân Kürsüsü ve su kuyusunun yeni halinin fotoğrafları (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Semâhâne binasına bitişik halde bulunan ve zikredilen onarım sonrası mekânlar arasındaki bağlantının içeriden de sağlanacak hale getirilmesiyle semâhâne ile ilişkisi kuvvetlenen *türbe*ye basık bir sivri kemer sayesinde geçilmekte ve türbenin altında bir *mezar odası* kısmı bulunmaktadır. Mutrib ve hanımlar mahfillerine çıkan merdivenlere ek olarak bu mezar odasına iniş de nispeten küçük bir başka merdiven yardımıyla sağlanmaktadır (Şekil 4.63.). Türbenin kuzey ve batı cihetinde bulunan pencereleri ile aydınlatılması sağlanmış bununla birlikte semâhânenin türbeyle ilişkisi bulunmayan diğer üç duvarında da görülen sivri kemerlerden kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır (Güler, 2015). Türbede başta *Celâleddîn Ergün Çelebi* olmak üzere aralarında *İlyas Çelebi*, *Zeynüddîn Çelebi* ve *Mustafa Sâkıb Dede* gibi önemli Mevlevî büyüklerinin olduğu 14 adet sanduka bulunmaktayken (Doğan, 2006) yapılan son düzenlemeler ile sandukalar kaldırılmıştır (Şekil 4.64.).

Şekil 4.63. Mutrib ve hanımlar mahfillerine çıkan merdiven ile türbenin mezar odası kısmına inen merdivenin fotoğrafları (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Şekil 4.64. Türbe kısmına ait 14 sandukanın bulunduğu eski bir fotoğraf, semahaneden geçişi sağlayan sivri kemer ve mezar odasının içinden bir görünüş (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Günümüzde semâhâne ve mescidin bir arada bulunduğu kare planlı yapıya dışarıdan bakıldığında üç cephesinde iki sıra pencereleli cephe düzeniyle, zemin katı kısmen kâgir, üst katı ahşap yüksek bir yapı görülmektedir. Yapının giriş cephesinin

ortasına tekabül eden çıkmalı *cümle kapısı*, semâhâneye girişi sağlamaktadır. Girişin üzerinde bulunan iki çini levhadan altta bulunan kobalt mavi üzerine beyaz iri ta'lik hatla “*Yâ Hazret-i Ergûn*” yazılıdır. Bu levhanın 1887-1889 tamirâtı esnasında yerleştirildiği düşünülmektedir. Küçük levhada ise lâcivert üzerine mavi ve kiremit renkli rûmî spirallerle süslenmiş beyaz ta'lik hatla “*Yâ Hazret-i Mevlânâ*” yazılı olup bu levhanın da Cumhuriyet döneminde yerleştirildiği düşünülmektedir. Mevlevîhâne minare bulundurmaması hasebiyle, vakit ezanlarının okunması için giriş cephesindeki *çıkmanın* üzerinde bulunan balkon kullanıldığından, bu özelliğiyle dikkate şayan bir nitelik taşımaktadır (Şekil 4.65.) (Güler, 2015).

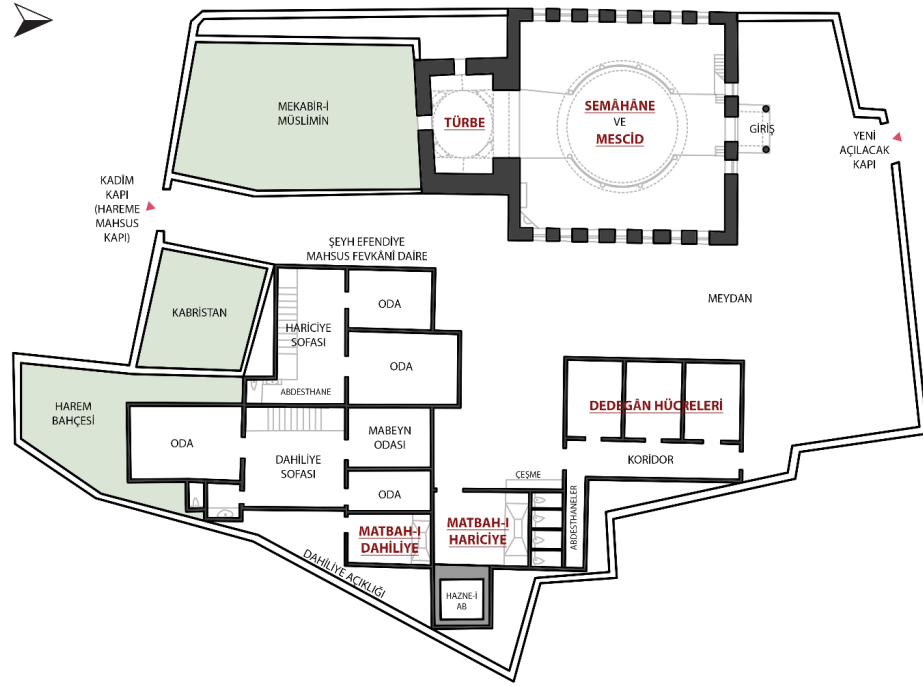
Şekil 4.65. Giriş cephesi ve *mükebbire* üzerinde bulunan “*Yâ Hazret-i Ergûn*” levhası fotoğrafı (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

Semâhânenin diğer cephelerine bakıldığında yan cephelerinde toplam on dört dikdörtgen pencere bulunduğunu, arka cephesinde ise üst katta bulunan *kadınlar mahfiline* erişimi sağlayan dış merdivenli giriş haricinde sağır bir cephe görmek mümkündür. İçeriden bakıldığında kubbe ile örtülü olan semâhânenin kiremitle kaplı kırma dış çatısının merkezinden sekizgen planlı kasnakla yükseltilmiş bir *fener kubbe* yükselmektedir. Her yüzünde bulunan basık kemerli pencereler sayesinde doğal ışık alan bu kubbenin tepesinde *destarlı sikke* formunda bronz alem bulunmaktadır (Şekil 4.66.) (Parlak ve Tanrıkorur, 2003).

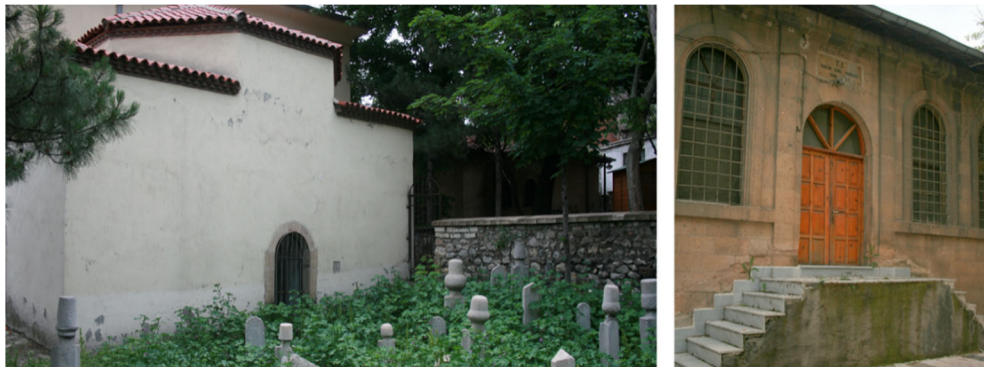
Şekil 4.66. Kütahya Mevlevîhânesi'nin sekizgen planlı *fener kubbesi*, basık kemerli pencerelerin dışarıdan görünüşü ve *destarlı sikke* formunda bronz alem (Kuş vd., 2005)

Kütahya Mevlevîhânesi avlusu içerisinde bulunan diğer yapılar hakkında kaynaklarda geçen bilgilere göre 1813/1814 tarihinde mevlevîhânenin bitişiğindeki bulunan ev, *harem* ve *selâmlık* olarak tahsis edilmiştir. Krokilerde iki farklı mekân olarak görülen bu yapılar 1838-1839 yıllarındaki yenileme esnasında büyük tek bir harem-selâmlık binası olarak inşa olunurken bitişiğine *matbah-ı şerif*, *helalar* ve *dedegân hücreleri* eklenmiştir. H.1254/M.1838 tarihli arşiv belgesine bakıldığında harem ve selâmlık binasının plan çözümünün mahremiyet göz önünde bulundurularak çözüldüğü, vaziyetin imkan verdiği ölçüde harem kendine ait bir bahçesinin dahi bulunduğu görülmektedir. İlâveten planda görülmemekle birlikte şeyh efendiye mahsus fevkânî bir dairenin varlığı yazılı olarak ifade edilmiş planda bulunan merdivenlerin varlığı da üst katta bulunan bu birimleri doğrular nitelik arz etmektedir. Hareme mahsus birimlerden biri de matbahtır. Manzûmenin doğusunda kalan yapı topluluğunun içerisinde bitişik duvara sahip *iki adet matbah* bulunmaktadır. Bunlar *matbah-ı hariciye* ve *matbah-ı dahiliye* olarak isimlendirilmektedir. Matbah-ı dahiliye harem için kullanılmaktayken matbah-ı hariciye mevlevîhâne içerisindeki diğer bölümlere tahsis edilmiştir. Nispeten kapsamın küçük olduğu bu mevlevîhâne özelinde böylesine bir ayırımın gözetilmiş olması dikkate şayandır. Bununla birlikte *matbah-ı hariciye* ile ilişkili *Hazne-i Âb* ve orta avluya bakan *çeşmeler* başta olmak üzere *su yapılarının* varlığı da önemsenmelidir (Şekil 4.67.). Bu mekânlar muhtemelen 1887-1889 yıllarında farklı bir plan dahilinde tekrardan inşâ edilmiştir.

Şekil 4.67. Kütahya Mevlevîhânesi'nin şematize planı
(Kaynaklarda (BOA, 2025a) bulunan planlar doğrultusunda şematize edilmiştir.)

Günümüzde 1959 tarihinden sonra *câmi* olarak kullanılan ana binanın tamamlayıcı unsurları olan mevlvîhâneyi meydana getiren külliye'nin diğer bölümleri, zaman içerisinde tahribata uğrayarak yıkılmışlardır. Bunlar arasından geriye güneyde bulunan *Hazîre* bölümü ile doğuda bulunan dedegân hücrelerinin yerine kesme taştan inşa edilmiş vaktiyle aşevi olarak kullanılmış metruk bina kalmıştır (Şekil 4.68.) (Uğurel, 2025). Türbenin bitişiğinde yer alan *Hazîre* kısmında pek çok önde gelen Mevlevî büyükleri medfun bulunmaktadır. Bunlardan başka mevlvîhâne yapıları içerisinde XIX. yüzyıla kadar mevlvîhânenin mîmârî unsurları tam olarak bilinmese de Ergûn Çelebi'nin kurduğu kütüphane ile hamamın varlığı kaynaklarda geçen bilgilere göre kabul edilmektedir. Mevlvîhâne kütüphanesinin Kütahya'daki medrese ve tekke kütüphaneleri içinde önemli bir yeri bulunduğu bilinmektedir (Parlak ve Tanrıkorur, 2003).

Şekil 4.68. *Hazîre* ve günümüze ulaşmayı başaran aşevi binası (Rıza Tekin Uğurel Arşivi, 2025)

4.5. Bursa Mevlevîhânesi

Kurulmuş olduğu XVII. yüzyıldan bugüne Mevlevîlik tarihi içerisinde müstesna bir yeri olan *Bursa Mevlevîhânesi*, çile çıkarılabilen bir mevlevîhâne olduğundan “âsitâne” hüviyetindedir. Bu mevlevîhâne tarih boyunca birçok seyyahın uğrak yeri haline gelmiş ve mühim konuları ile tarihi belge niteliği taşıyan pek çok esere mevzu bahis olmuştur. Bunlardan ilki olan *Seyahatname*'de *Evliyâ Çelebi*, Bursa Mevlevîhanesi'nden şu şekilde bahsetmiştir: “*Cümleden mükellef, âsitâne-i Hazret-i Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Pınarbaşı râhı üzre yetmiş seksen hücreli ve semâ' meydanıyla ârâste, bağ ve bahçe ile pîrastedir.*” Batılı seyyahlardan *Josef Pitton de Tournefort* ise mevlevîhânenin gravürünü çizerek günümüze çok önemli bir kaynak bırakmış (Şekil 4.69.) bununla birlikte cuma ve çarşamba günlerinde mevlevîhâne de âyin yapıldığını ifade etmiştir. 1884'te Bursa'ya gelen *İbnü'l-Celâl Sezâi* de mukâbelenin cuma günü olduğunu belirtmiştir. Bir başka tanınan seyyah olan *Albert Gabriel* ise 1958'de mevlevîhâneye gelerek semâhâneyi “*20 metre eninde 16 direğin ayakta tuttuğu merkezde kubbeli bir yapı*” olarak niteledikten sonra eserine mevlevîhâneye dair plan, kesit ve resimler eklemiştir (Öcalan, 2004).

Şekil 4.69. Tournefort'un gravüründe semâzenler ve Bursa Mevlevîhânesi (Pitton de Tournefort, 1718)

4.5.1. Mevlevîhânenin tarihçesi

Bursa şehri içerisinde teşekkül etmiş olan ilk mevlevîhânenin Demirhisar mevkiinde bulunan bir zâviye olduğu söylenmektedir (Kara, 2012). Kaplıca yolunda

bulunan bu yeri Hayreddin bin Garip yaptırarak dervişlere vakfetmiştir. İlerleyen yıllarda Afyonkarahisar Mevlevîhânesi poştnişini *Dîvâne Semâi Mehmed Çelebi*'nin Bursa'yı ziyaretleri esnasında bu zâviye hem onarılmış hem de genişletilmiştir (Tek, 2006). Günümüzde Pınarbaşı mevkiinde bulunan mevlevîhâne binasının tarihsel gelişimi ise kaynaklarda aşağıda zikredilen şekilde anlatılmıştır. Aslen Konyalı olan *Ahmed Cünûnî Dede Hazretleri*, kurucu şeyh olarak uzun yıllar görev yaptığı Bağdat Mevlevîhânesi'nden ilerleyen yaşı sebebiyle *Âsitâne-i Âliyye*'ye geri gelmiştir. Çelebi Efendi'nin kendisini Konya'da kalmak yerine *Bursa*'da tesis edilecek mevlevîhâne için görevlendirmesi üzerine Ahmed Cünûnî Dede'nin Bursa yolculuğunun başladığı bilinmektedir (Kara, 1996). Cünûnî Dede, Bursa'ya ilk geldiğinde geçici bir süre Setbaşı'nda bulunan *Şeyh Yakup Efendi Dergâhı*'nı mevlevîhâne olarak kullanmış belli bir süre sonra günümüzde de mevlevîhânenin bulunduğu yer olan Pınarbaşı mevkiinde dergâhın inşasına başlanmıştır (Kara, 2012). Vakfiyede bulunan bilgilere göre inşa edilen dergâhta *üç pîr evi*, üst katta *bir ev*, *iki fırın*, *beş yerde su küpü* -1895 tarihli planda bu küpler *havuz* olarak gösterilmiştir-, *hela*, *bahçe* ve *semâhâne* bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.70.) (Şekil 4.71.) (Öcalan, 2023).

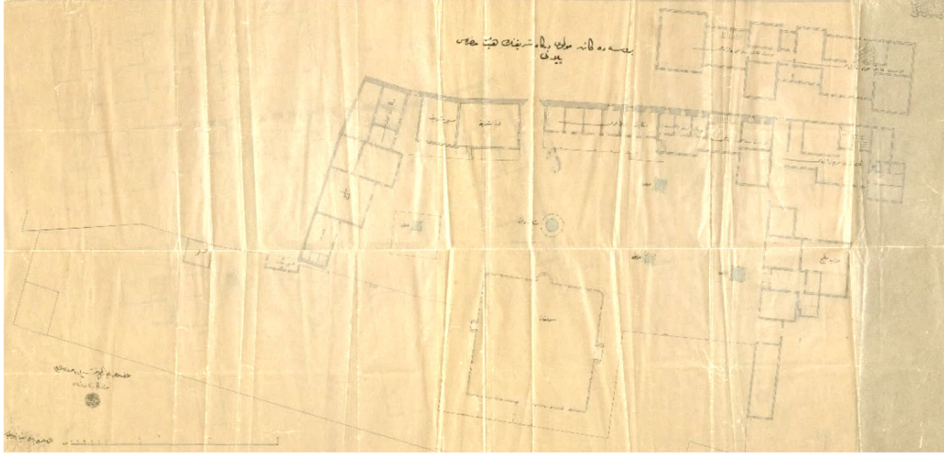
Şekil 4.70. Bursa Mevlevîhânesi'nin tarihi bir fotoğrafı (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2025)

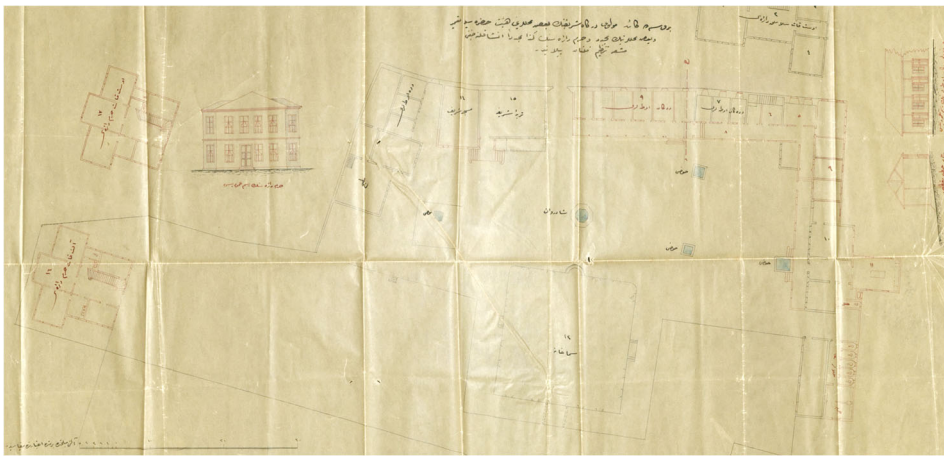
Şekil 4.71. Bursa Mevlevîhânesi'nin günümüzdeki fotoğrafı (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024)

Bursa Mevlevîhânesi'nin XVII. yüzyılın başlarında esaslı bir ihyâ faaliyeti geçirdiği bilinmektedir. Kaynaklarda geçen bir rivayete göre Derviş Mehmed ismiyle bir Mevlevî'nin mahkemeye başvurarak mevlevîhânenin ihyâsını istediği (Tek, 2006) bunun üzerine Bursa Şeriyye Sicilleri'ndeki kayıtlara göre dönemin padişahı *Sultan I. Ahmed*'in tahsîsat ayırarak *1611 yılında* tâdilât ve tâmîrat emri verdiği bilinmektedir. Bunun üzerine Ahmed Dede Pınarbaşı'nda bir ev satın alarak dergâha dahil etmiş, Fatma Hanım satın aldığı hanı dergâha vakfetmiş, kale duvarına bitişik bir ev daha Şeyh Efendi tarafından alınarak dergâha kira geliri haline getirilmiştir (Kara, 2012). *1776 yılında* dönemin postnişini Şeyh Atâullah Dede, Sadrazam Derviş Mehmed Paşa nezaretinde mevlevîhânenin esaslı bir şekilde tamir edilmesini sağlamıştır. *1820 yılına* gelindiğinde Şeyh Salih Dede zamanında, semâhânenin hemen yanına yeni bir semâhâne yapıldığı, eskisinin açık *namazgâh* haline getirildiği bilinmektedir. Aşçıbaşı Mehmed Dede zamanında *Sultan Abdülmecid*'in Bursa'ya gelişi münasebetiyle mevlevîhâne hem tâmir ettirilmiş hem de eklemeler yapılmıştır. *1844 yılına* tarihlenen sultanın Bursa'ya teşrifleri sırasında *türbe, dedegân hücreleri, şeyh dairesi* ile *harem dairesinin* yapımı 18 gün içinde tamamlanmıştır. "*Hünkâr dairesi*" olarak anılan yapının matbah-ı şerif ile semâhâne arasında kalan kare planlı küçük binanın ya da harem binasının kuzeyindeki dikdörtgen planlı yapının olduğu düşünülmektedir. *1905'e kadar* ayakta olduğu arşiv kayıtlarında vardır (Öcalan, 2023). *1858 tarihinde* ise *matbah-ı şerif, meydân-ı şerif, türbe* ve *dedegân hücreleri* Nizameddin Dede aracılığıyla tâmir ettirilmiştir (Tanrıkorur, 2000).

Son postnişin Mehmed Şemseddin Dede zamanında Bursa valisi Mahmud Celaledin Paşa nezaretinde dergâhın esaslı bir onarım gördüğü bilinmektedir. *1895 tarihli* bu tamirata ilişkin ayrıntılı plan ve arşiv belgeleri bulunmaktadır. Bunlardan mühim olup çalışmaya da eklenmiş olan iki belgenin birincisinde plan düzleminde mevlevîhânenin mevcut hali paylaşılmış olup ikincisinde ise inşa edilecek veya yerleri değiştirilecek binaların plan çizimleri yapılmıştır (Şekil 4.72.) (Şekil 4.73.). İlk planın Osmanlıca başlığı "*Bursa'da kain (mevcut) Mevlevî Dergâh-ı Şerifi'nin heyet-i hazîrası planı*" iken ikinci planın başlığı "*Bursa'da kain Mevlevî Dergâh-ı Şerifi'nin bazı mahalleri heyet-i hazîrasıyla tamir ve bazı mahallerinin müceddeden ve harem dairesinin keza müceddeden inşa kılınacağını müşir tanzim kılınan plandır*" ifadeleridir. Arşivde bulunan bu planlar dahilinde öncesinde bulunan ve sonrasında değişiklik olan kısımlara bakıldığı zaman şu değerlendirmeleri yapmak doğru olacaktır:

Şekil 4.72. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Bursa Mevlevîhânesi'nde mevcutta bulunan yapıları gösteren ilk plan (BOA, 2025b)

Şekil 4.73. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Bursa Mevlevîhânesi'nin inşa olunacak yapıları gösteren ikinci plan ve kenarlarında bulunan cephe çizimleri (BOA, 2025b)

İlk plana göre; *cümle kapısı*nda girince doğu köşede bulunan dört oda *dedegân hücreleri*dir. Hücrelerin kuzey bitişiğinde *matbah-ı şerif* bulunur ve yanında *helalar* vardır. Devamında ise *gasilhâne* görülür. Kuzeydoğuya doğru at arabaları için *arabalık* kısmı mevcuttur. Günümüzde mevlevîhânelerde bulunan ulaşım fonksiyonuna dair yapılara ait pek veri bulunamadığından bu çizim oldukça önem arz etmektedir.

Yine *cümle kapısından* girildiğinde doğusunda *türbe* ve *mescid* bulunurken batısında birbirine bitişik on adet *dedegân hücreleri* görülmektedir. Odaların bitiminde "*selâmlık*" ve devamında "*harem dairesi*" konumlanmaktadır. Harem bitiminde ise *hamam* bulunmaktadır. Avlunun tam ortasında *şadırvan* bulunmakla birlikte ilk vakfiyede sözü edilen beş kuyu da havuz olarak muhtelif yerlerde dir.

Yapılacak olan binaların plan okuması yapıldığında ise *harem dairesinin* yeniden inşa edileceği vurgulanmıştır. *Cümle kapısından* girilince doğusunda *mescit* ve *türbe*, devamında köşede *dedegân hücreleri*, hücrelerin kuzeyinde ise *matbah-ı şerif*

bulunmaktadır. Türbenin batısında *dedegân hücreleri* görülmekte ve *helaların* da bu tarafa alındığı belli olmaktadır. Bahçenin ortasında *semâhâne* ve *şadırvan* aynı yerindedir. Beş su kuyusu ise yine muhtelif yerlerde gösterilmiştir. Bu tamiratın kitabesi kırıldığından yeniden yazdırılarak yerine konulmuştur (Öcalan, 2023).

Cumhuriyet sonrası dönemde tekkeler lağvedilince dergâhta 48 yıl boyunca şeyhlik yapan Şeyh Şemseddin Mehmed Dede zamanında *selâmlık* olarak kullanılan bina 1925 yılında kışlaya çevrilmiş, *harem dairesi* Şeyh Efendi'ye bırakılmıştır. *Semâhânenin* önceleri *mescit* olarak kullanılırken daha sonra depo, karakol ya da başka amaçlar için de kullanıldığı bilinmektedir (Öcalan, 2023). 1953 yılında tutulan bir rapor neticesinde mevlevîhâneye ait harap yapılar, tehlike arz ettiğinden yeniden yapılmak suretiyle yıktırılmış (Elbas ve Alkan, 2023) bunun üzerine 1958 yılında mevlevîhânedeki geriye kalan araziye su deposu yaptırılmış, mevcut türbe yıktırılmış ve sandukalar yeni yerlerine taşınmıştır. Bu şekilde devam eden uzun bir dönemin ardından 2012 yılında mevlevîhânenin yeniden ihyâ projesi başlatılarak su deposu tahliye edilmiş, bir sene sonra 2013 yılında su deposunun bulunduğu arazideki mevlevîhâne taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir (Öcalan, 2023). Son olarak 2014 yılında ise restitüsyon projesi kabul edilerek mevlevîhânenin *semâhâne*, *harem*, *selâmlık*, *dedegân hücreleri*, *meydân-ı şerif* ve *matbah-ı şerif* olarak ihyâsına karar verilmiştir (Öcalan, 2023).

Tüm bu anlatılanlar doğrultusunda Bursa Mevlevîhânesi'nin mîmârî durumunun tarihsel seyrini dört aşama halinde değerlendirmek mümkündür. Bunlar sırası ile “*yapının ilk kez kurulduğu XVII. yüzyıl*”, “*XVIII-XIX. yüzyıldaki esaslı bir onarım*”, “*1958 yılında araziye su deposunun inşa süreci*” ve “*2022 yılı*” şeklinde zikredilebilir (Elbas ve Alkan, 2023). Yapılan son restorasyon ve ihyâ faaliyetlerinde mevlevîhâne binasının geçmişteki plan şeması benimsendiğinden tarihi mîmârî anlatımların da bugünkü mîmârî yapılar için geçerli olduğu söylenebilmektedir (Şekil 4.74.) (Şekil 4.75.).

Şekil 4.74. Bursa Mevlevîhânesi'nin 2023 yılında tamamlanan restorasyonu ve yeniden inşasının görüntüleri (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2025)

Şekil 4.75. Tadilatın önce ve sonra Bursa Mevlevihanesi avlusu (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024)

4.5.2. Mevlevihânenin mîmârîsi

Bursa Mevlevihanesi'ni oluşturan yapıların tamamı vaziyet planından da anlaşılacağı üzere *Bursa Kale Surları* ile Pınarbaşı Yolu arasında surlara bitişik bir konumda inşa edilmiştir (Şekil 4.76.) (Şekil 4.77.). Büyük bir alanı kaplayan mevlevihâne arazisinin kalbi, *cümle kapısının* tam karşısında bulunan *semâhâne* binasıdır. Son ihyâ çalışmaları esnasında semâhânenin sahip olduğu tipoloji esaslarının korunarak tekrardan inşa edilmiş olması önemli bir noktadır.

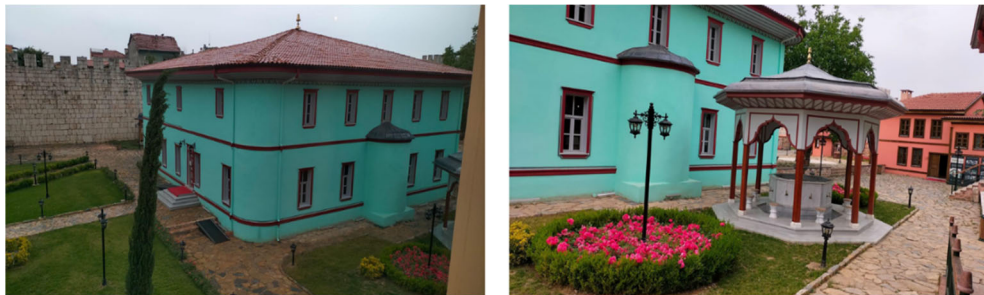

Şekil 4.76. Bursa Mevlevihanesi'nin vaziyet şeması ve giriş kapılarının gösterimi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Şekil 4.77. Bursa Mevlevihânesi'nin kale surları ile olan ilişkisi (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024)

Kareye yakın planlı *müstakil bir bina* olarak inşa edilen iki katlı semâhânenin, pencereler arasında bütün cepheyi dolaşan yatay ahşap hatıl bandı bina cephesini ikiye bölmektedir (Tanrıkorur, 2000). Dışarıdan sade bir görünüme sahip olan semâhâne binasının örtü sistemi, köşeleri keskin olmayan barok tarzlı kible duvarına uyumlu olacak şekilde yuvarlatılmış böylelikle saçak ile binanın geneli arasında bir uyum sağlanmıştır (Şekil 4.78.). Yarım daire planlı *mihrap nişi* kible duvarında *çıkma* yaparak güney cephesini nitelendirmiştir (Elbas ve Alkan, 2023). Güney cephede bulunan ve “*mihrabiye*” olarak isimlendirilen bu çıkmanın üzerinin eski fotoğraflarda demir korkuluklu bir balkon olarak kullanıldığı görülmektedir. Yine fotoğraflarda görüldüğü üzere bu balkona erişim taşınabilir bir merdiven yardımıyla dışardan sağlanmaktadır (Şekil 4.79.). Kaynaklarda geçen bilgilere göre tıpkı Kütahya Mevlevihânesi'nde olduğu gibi herhangi bir minare bulunmadığından bu balkonun aynı zamanda ezan okunması için kullanıldığı düşünülmektedir (Tanrıkorur, 2000). Yapılan son restorasyonda mihrabiye'nin üzerinde bulunan bu balkon iptal edilerek çatı ile örtüldüğü görülmektedir.

Şekil 4.78. Köşeleri yuvarlatılmış semâhâne binası ile güney cephesinde bulunan *mihrap nişi çıkma*sının fotoğrafları (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024)

Şekil 4.79. Bursa Mevlevîhânesi'nin güney cephesinde yer alan *mihrabiye*, üzerindeki merdivenle çıkılan demir korkuluklu *balkon* ve kuzey cephesinin eski fotoğrafı (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2025)

Semâhâne binasının içerisine girildiğinde ahşap kubbenin ortasında bulunan hafifçe *sarkık göbek* üzerinde ve çevresinde bulunan muazzam kalem işi süslemeleri ve ahşap oymaları dikkat çekmektedir. *Semâ meydanı* iki kat yüksekliğinde olup etrafı *mahfiller* ile çevrili bulunmaktadır. Bu bakımdan Kütahya Mevlevîhânesi'nin semâhânesi ile benzerlik gösteren semâhânenin etrafı 16 ahşap sütun ile çevrilidir (Şekil 4.80.) (Elbas ve Alkan, 2023).

Şekil 4.80. Bursa Mevlevîhânesi semâhânesi, üst örtüsü ve muazzam kalem işi süslemeleri (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024)

Cümle kapısının doğusunda bulunan yapı topluluğu içerisinde *türbe*, *meydân-ı şerif* ve *matbah-ı şerif* bulunmaktadır (Şekil 4.81.). Kapının hemen yanında bulunan *türbe* dikdörtgen planlı olup, içerisinde 15 adet sanduka barındırmaktadır. Bânîsi *Cünûnî Ahmed Dede Hazretleri* başta olmak üzere pek çok Mevlevî büyüğü burada medfundur. Evvelden türbenin önünde var olan küçük *Hâmûşân* korunmuş ihtiva ettiği beş adet mezar beton bir duvar ile çevrilerek orta avludan ayrılmıştır. Türbenin yanında bulunan *meydân-ı şerif* odası, avluya dikine uzanır ve dikdörtgen planlıdır. Caddeye bakan güney

caddeye ve avluya bağlantısı yoktur. Bir koridor ile sağlanan geçişlerin bulunduğu *sofa* kısmının bir ucu sokağa diğer ucu ise avluya bağlantılı olup avluda havuz bulunmaktadır. Sofanın ucunda bulunan kapı bu birimlerin caddeyle bağlantısını sağlamaktadır. Sofanın güneybatı köşesinden haremın üst katına çıkılır ve diğer bağlantılı olduğu kısımlar ise bir *oda*, *hela* ve *hamam*dır. Hamamın sofasından üst kata çıkılınca ulaşılan oda, ihtivâ ettiği *şerbetlik* ve nişler sebebiyle *baş oda* özelliği taşımaktadır (Elbas ve Alkan, 2023).

Şekil 4.83. *Dedegân hücreleri* ile bitişiğinde bulunan *selâmlık* binası ve *dedegân hücreleri revaklarından* avlunun fotoğrafı (Postnişin Fahri Özçakıl Arşivi, 2024)

5. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu aşamasında kapsam içerisine dahil edilen üç Anadolu mevlevîhânesi olan Afyonkarahisar, Kütahya ve Bursa Mevlevîhâneleri; Konya Mevlevîhânesi ile karşılaştırmalı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yukarıda zikredilen geniş kapsamlı ve tafsîlatlı literatür taramasından sonra mevlevîhâneler hakkında detaylı bilgiler edinilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda literatür taraması esnasında farkına varılan benzer ya da ortak noktalar, farklı ya da zıt konumlandırılmış yapılar, korunma gayreti gözetilen amaçlar, şartlar doğrultusunda şekillenmiş olan çözümler *plan düzleminde* ifade edilmeye çalışılmıştır. Zikredilen tüm bu hususlar daha net ve nitelikli olması bakımından çeşitli *başlıklar* halinde toparlanmışlardır. Bu başlıkların tamamı literatür taraması esnasında yapılan okumalardan gelen bilgiler doğrultusunda ortaya konmuştur. Başlıklar aşağıda sırayla ifade edileceği gibi sonrasında da *tablolar* ile desteklenmiştir. Bu amaçla oluşturulan tablolar yardımı ile hem *plan şemalarının* birlikte değerlendirilmesi sağlanırken hem de plan şemaları üzerinden geliştirilen *şematik gösterimlerle* ifade edilecek hususların daha net anlaşılabilmesi amaçlanmıştır. Tablolara her mevlevîhâne özelinde eklenen *mîmârî okumaların* yazılı ifadesi şemaları desteklerken, son sütunda bulunan kısımda ise varılan *sonuç* ifade edilmiştir.

5.1. Değerlendirme Başlıklarının Belirlenmesi

Karşılaştırmalı değerlendirme esnasında kullanılan ve daha önce de belirtildiği gibi literatür taraması esnasında yapılan okumalardan gelen bilgiler doğrultusunda ortaya konan dokuz adet başlık bulunmaktadır. Özellikle bölüm değerlendirmelerinde üzerinde durulan hususlar çerçevesinde bir değerlendirme yapmak amacıyla şekillenmiş olan bu başlıkların, plan düzleminde ve mekânsal kurgu bağlamında yapılan karşılaştırmalı değerlendirmeyi daha nitelikli hale getirmesi hedeflenmiştir. Duvarla çevrili içe dönük mevlevîhâne manzûmelerine girişi sağlayan kapıları ve mevlevîhânelerin kendi içlerinde var olan sirkülasyon akslarını okumak amacıyla “*vaziyet ölçeğinde avlu kapılarının okunması*” başlığı, üzerinde önemle durulan Hatt-ı İstivâ kavramının örneklem mevlevîhâne planlarında ne şekilde tezâhür ettiğini okumak amacıyla “*Hatt-ı İstivâ ve cümle kapısı ilişkisi*” başlığı, âsitâne olmanın şartı sayılan matbah-ı şerifin bütün içerisindeki konumunu ve farklı etmenlerle çeşitlenen plan çözümlerini okumak amacıyla “*âsitâne hüviyeti üzerinden matbah-ı şerif okunması*” başlığı, üzerinde önemle

durulan bir diğer kavram olan zikir ibâdetinin mekâna yansımaları gözlemlemek ve bununla birlikte çeşitli fonksiyonlara sahip mahfillerin semâhâne ile olan ilişkisini okumak amacıyla “*semâhânenin niteliği ve mahfiller üzerinden okunması*” başlığı, önemli Mevlevî büyüklerini medfun bulunduğu türbe ile semâhâne mekânı arasında var olan ilişkiyi ve hiyerarşiyi okumak amacıyla “*türbe-semâhâne ilişkisi*” başlığı, bir ibâdet ve eğitim mekânı olan mescidin kendi başına veya aynı fonksiyon grubu içerisine yer alan bir diğer mekânla birlikte çözümlenmesini okumak amacıyla “*mescidin ayrı bir mekân olarak varlığı*” başlığı, barınma fonksiyonu içerisinde yer alan harem plan çözümü ve bütün içerisindeki konumunu bakımından mahremiyet kavramını göz önünde bulundurarak okumak amacıyla “*harem üzerinden mahremiyet okunması*” başlığı, literatürde net ifadelerle sınırı belirlenmemiş lakin örneklem mevlevîhânelerde farklı çözümlenmelerle karşımıza çıkan ezan mahalinin durumunu okumak amacıyla “*ezan okunan mahalın durumu*” başlığı ve son olarak İslâm inancının üretimi olan diğer dîni yapılarda olduğu gibi mevlevîhâne yapılarında da temizlenme fonksiyonuna tekabül eden mekânların varlığını ve bütün içerisindeki konumunu okumak amacıyla “*su yapılarının bütün içerisindeki konumu*” başlığı ortaya konmuştur. Zikredilen bu dokuz adet başlık altında plan şemaları üzerinden detaylı olarak incelenen üç Anadolu mevlevîhânesinin, Âsitâne-i Âliyye ile değerlendirilmesi karşılaştırmalı olarak tablolar yardımıyla sunulmuştur.

5.2. Değerlendirme

I. VAZİYET ÖLÇEĞİNDE AVLU KAPILARININ OKUNMASI

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Âsitâne-i Âliyye hüviyetinde büyük bir manzume olduğundan kaynaklı avlunun her cihetinden giriş-çıkış olacak şekilde *dört adet* kapısı bulunmaktadır. Kapıların niteliği ve kullanımları farklılık arz etse de vaziyet içerisindeki konumlarına göre dengeli dağıldıkları görülmekle birlikte manzumenin güneydoğu köşesinde *Hâmûşân* bulunduğu için *güney* ve *doğu* duvarlarındaki kapıların merkezîyetçi bir durum arz etmemesinin sebebinin bu olduğu düşünülebilir.

-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: *Cümle* kapısı olarak *kuzey* cihetinde bulunan kapıyla birlikte *güney* cihetinde de bir kapı bulunduğu görülmektedir. Güneydeki kapının daha çok hanımlar mahfilinden kaynaklı hanımların kullanımına hitap ettiği düşünülmektedir. Kuzeyde bulunan *cümle* kapısının Konya Mevlevîhânesi’nde

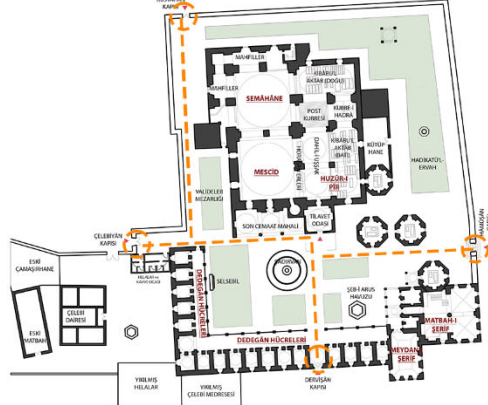
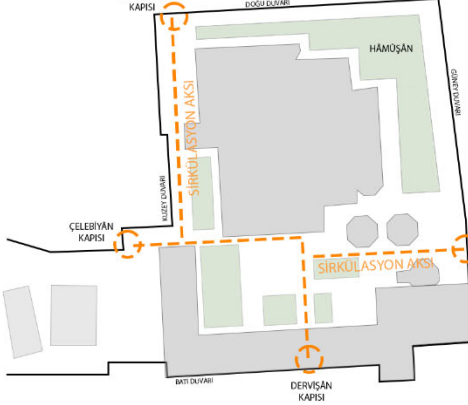
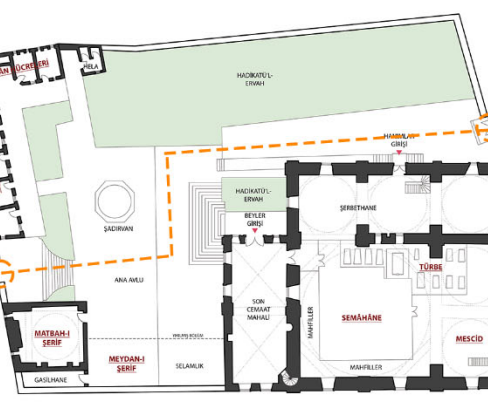
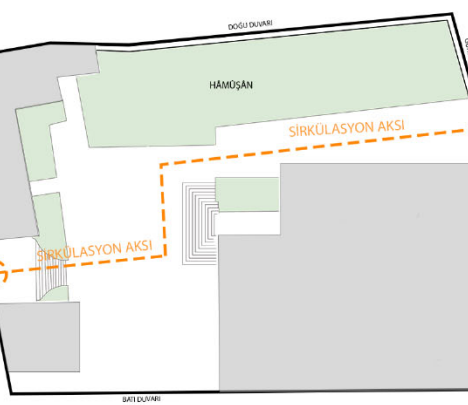
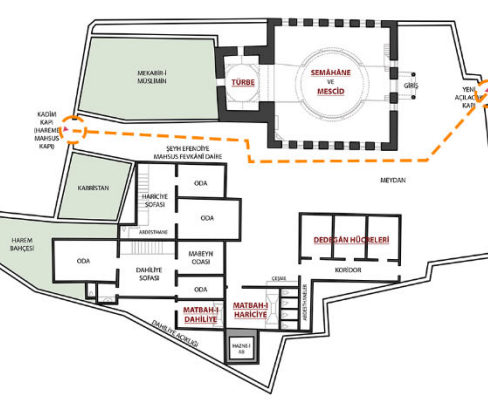
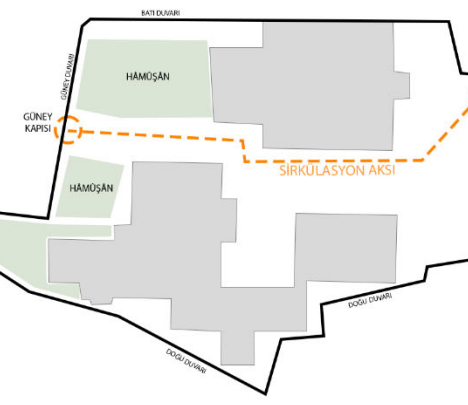
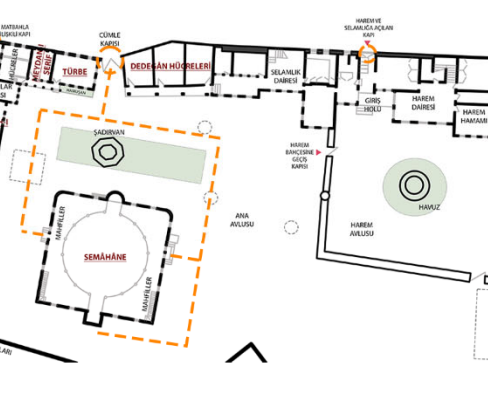
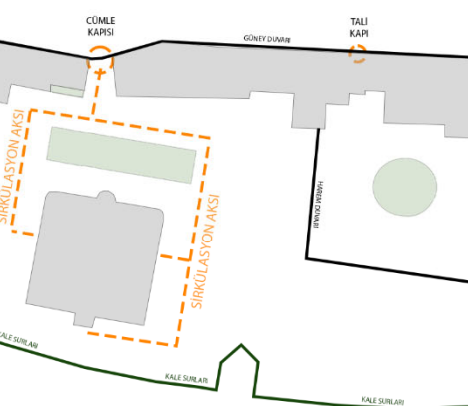
olduğu gibi dedegân hücreleri ve matbah-ı şerif arasında konumlandığı görülmektedir. Vaziyet içerisindeki konumlarına bakıldığında *kuzey-güney ekseninde* oluşan sirkülasyon aksının ana binanın çevresinden dolandığı ifade edilebilir.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: *Kuzey* cihetinde semâhânenin tam karşısında bulunan kapının yeni *cümle kapısı* olmasıyla *güney* cihetinde bulunan eski kapının zamanla harem kullanımına mahsus bir kapı niteliğe dönüştüğü görülmektedir. Bununla birlikte güney kapısının ilk yapıldığı zamanlardan itibaren türbe ile ilişkili olarak düzenlendiği bilinmektedir. Vaziyet içerisindeki konumlarına bakıldığında *kuzey-güney ekseninde* oluşan sirkülasyon aksının avlunun *batı* tarafına yakın olması, avlunun *doğusunda* bulunan harem ve diğer yapıların varlığının sirkülasyon aksını şekillendirdiği şeklinde yorumlanabilmektedir.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: Büyük bir manzume olmasına karşın ana girişi sayısının diğer mevlevîhânelere göre daha az olduğu Bursa Mevlevîhânesi'nde *cümle kapısı* *güneyde* bulunmaktadır. Kuzeyde var olan *kale surları* bu yönden bir girişi engellemektedir. Bununla birlikte bu mevlevîhâne özelinde çeşitli yönlerde ihtiyaca binaen *tâlî* girişler görülmektedir.

Etrafi duvarlarla çevrili bir avlu içerisinde, dışarıyla bağlantının kapılar vasıtasıyla belirli bir düzeyde sağlandığı, içe dönük bir yapı sergileyen mevlevîhânelerin vaziyet ölçeğinde kapılarına bakıldığında ağırlıklı olarak *kuzey-güney aksının sirkülasyon aksı* olarak tercih edildiği görülmektedir. Konya gibi büyük bir manzumede ise bu aksa ek olarak *doğu-batı aksının* da eklendiği tespit edilmiştir. Manzume büyüklüğüne göre kapı sayısında değişiklik görülmeyle birlikte Bursa Mevlevîhânesi'nde olduğu gibi *tâlî* kapıların varlığı da söz konusudur. Bununla birlikte cümle kapılarının diğer tâlî kapılara oranla daha büyük ve gösterişli olduğu zamanının tezyin unsurlarını beraberinde taşımakla daha ön planda olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Vaziyet ölçeğinde avlu kapılarının okunması (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

I	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			Avlunun her yönünde olacak şekilde dört adet kapı bulunmaktadır. Vaziyet içerisindeki konumlarına göre dengeli dağıldıkları görülmekle birlikte güneydoğu köşesinde bulunan Hâmûşân'ın güney ve doğudaki kapıların merkezde olmamasının sebebi olduğu düşünülebilir.	Etrafı duvarlarla çevrili bir avlu içerisinde, dışarıyla bağlantının kapılar vasıtasıyla belirli bir düzeyde sağlandığı, içe dönük bir yapı sergileyen mevlevîhânelerin vaziyet ölçeğinde kapılarına bakıldığında ağırlıklı olarak kuzey-güney aksının sirkülasyon aksı olarak tercih edildiği görülmektedir. Konya gibi büyük bir manzumede ise bu aksa ek olarak doğu-batı aksının da eklendiği tespit edilmiştir.
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Cümle kapısı olarak kuzey cihetinde bulunan kapıyla birlikte güney cihetinde daha çok hanımların kullandığı bir kapı bulunmaktadır. Vaziyet içerisindeki konumlarına bakıldığında kuzey-güney ekseninde oluşan sirkülasyon aksının ana binanın çevresinden dolandığı ifade edilebilir.	Manzume büyüklüğüne göre kapı sayısında değişiklik görülmele birlikte Bursa Mevlevîhânesi'nde olduğu gibi tâli kapıların varlığı da söz konusudur. Bununla birlikte cümle kapılarının diğer tâli kapılara oranla daha büyük ve gösterişli olduğu zamanının tezyin unsurlarını beraberinde taşımakla daha ön planda olduğu görülmüştür.
Kütahya Mevlevîhânesi			Kuzey ve güney yönlerinde olacak şekilde iki adet kapısı bulunmaktadır. Vaziyet içerisindeki konumlarına bakıldığında kuzey-güney ekseninde oluşan sirkülasyon aksının avlunun batısına yakın olması, avlunun doğusunda bulunan yapıların sirkülasyon aksını etkilediğini göstermektedir.	Bununla birlikte cümle kapılarının diğer tâli kapılara oranla daha büyük ve gösterişli olduğu zamanının tezyin unsurlarını beraberinde taşımakla daha ön planda olduğu görülmüştür.
Bursa Mevlevîhânesi			Ana girişi sayısının diğer mevlevîhânelere göre daha az olduğu Bursa'da cümle kapısı güneyde bulunmaktadır. Kuzeyde var olan kale surları bu yönden bir girişi engellemektedir. Bununla birlikte çeşitli yönlerde ihtiyaca binâen tâli girişler görülmektedir.	Bununla birlikte cümle kapılarının diğer tâli kapılara oranla daha büyük ve gösterişli olduğu zamanının tezyin unsurlarını beraberinde taşımakla daha ön planda olduğu görülmüştür.

II. HATT-I İSTIVÂ VE CÜMLE KAPISI İLİŞKİSİ

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: *Hatt-ı İstivâ*'nın *şeyh postundan* başlayıp cümle kapısı yerine *Hz. Mevlânâ*'nın (k.s.) sandukasına doğru olduğu görülmektedir. *Cümle kapısı aksı* *Hatt-ı İstivâ*'ya *dik* gelmektedir.

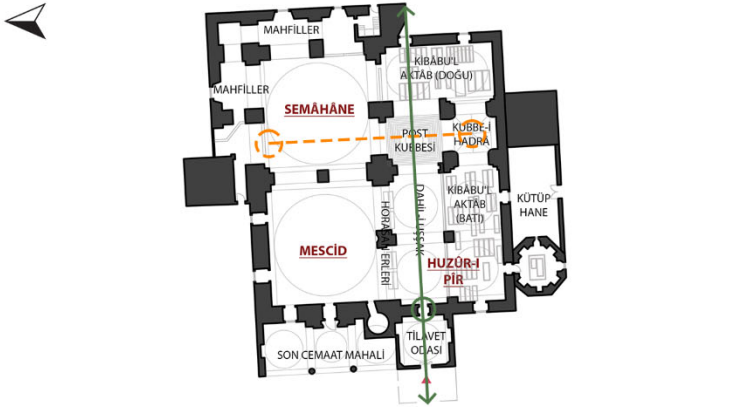
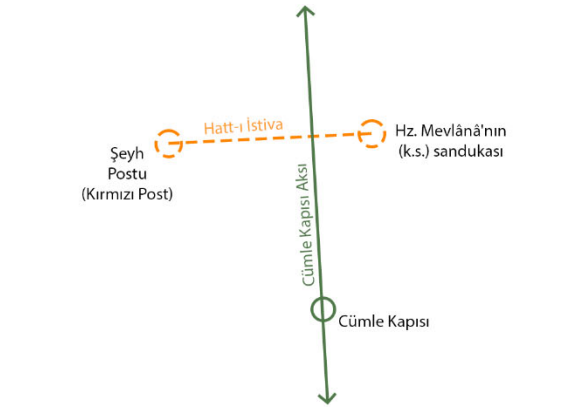
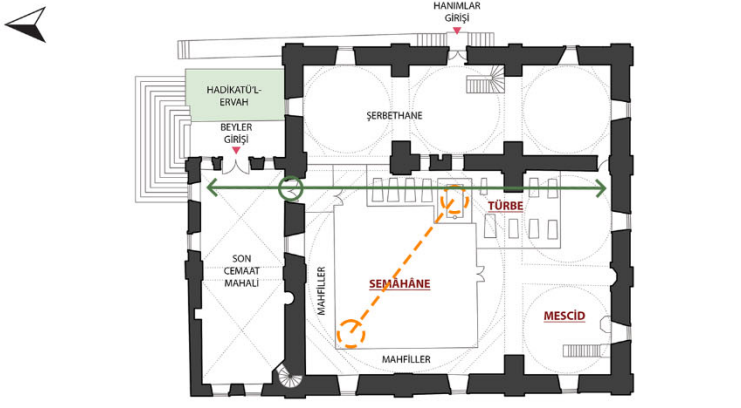
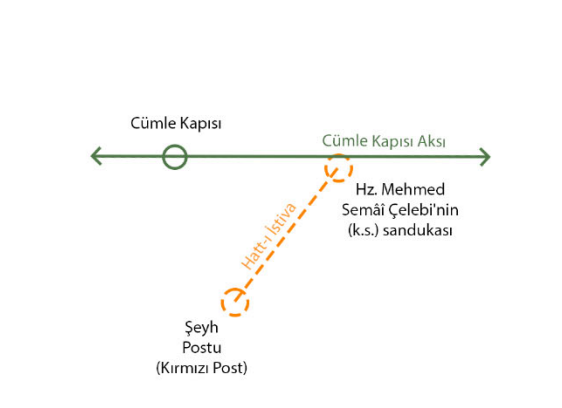
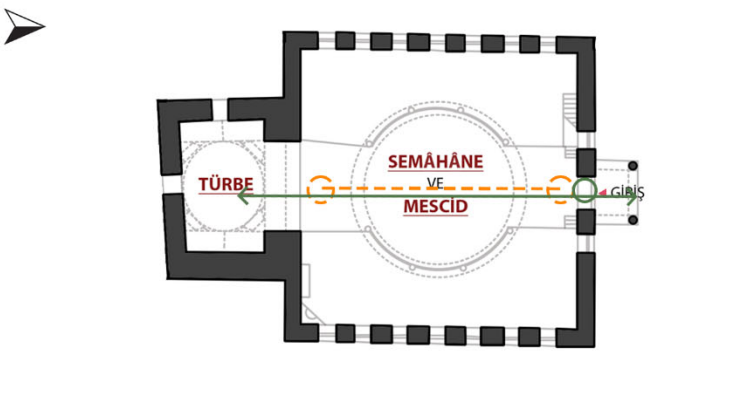
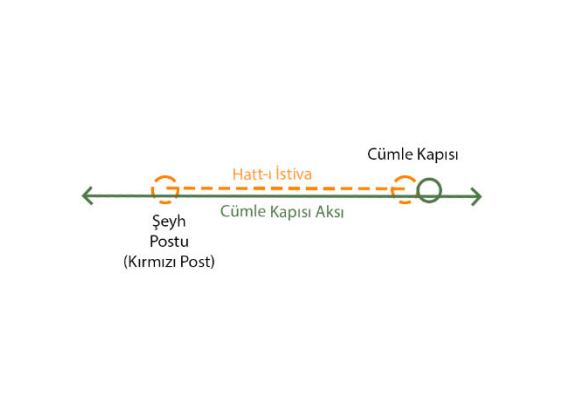
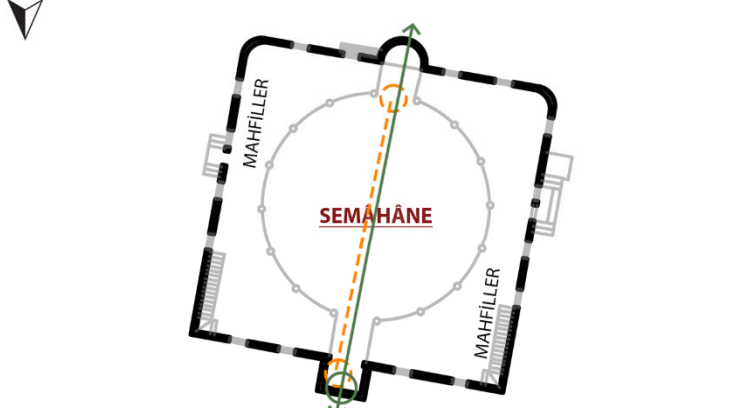
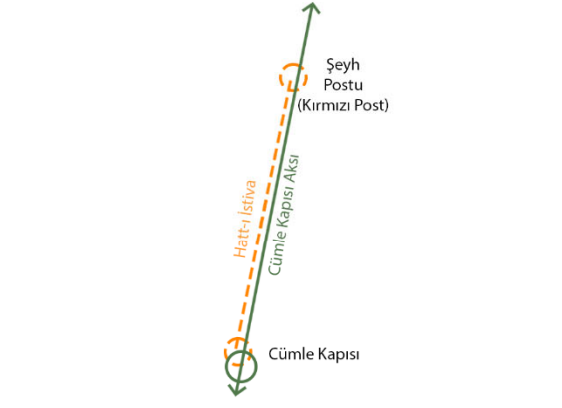
-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: *Hatt-ı İstivâ*'nın, Konya'da olduğu gibi *şeyh postundan* başlayıp *Dîvâne Semâi Mehmed Çelebi*'nin sandukasına doğru olduğu görülmektedir. Sanduka ve post makamının konumundan kaynaklı *cümle kapısı aksı* ile *Hatt-ı İstivâ* birbirine *açılı* bir konumda bulunmaktadırlar.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: (İlk inşâ edildiği planında) *Cümle kapısı* ile *mihrap* aynı aks üzere olduğundan *Hatt-ı İstivâ* ile cümle kapısı aksı aynı eksen üzerinde bulunmaktadır. Bitişğinde bulunan türbe, ilk yapıldığında semâhânedan ayrı bir mekân olarak inşâ edildiğinden *Hatt-ı İstivâ*'nın durumunu etkilememektedir.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: *Cümle kapısı* ile *mihrap* aynı aks üzere olduğundan *Hatt-ı İstivâ* ile cümle kapısı aksı aynı eksen üzerinde bulunmaktadır. Tamamen ayrı bir bina olarak inşâ edilen türbe, *Hatt-ı İstivâ*'nın durumunu etkilememektedir.

Literatürde mihrabın önüne serilen şeyh postundan semâhâneye girilen cümle kapısının ortasına kadar uzandığı farz edilen muhayyel çizgi olarak geçen "*Hatt-ı İstivâ*"nın (Gölpınarlı, 1963), yapılan okumalar sonucunda iki adet istisnâsı olduğu görülmektedir. *Konya ve Afyonkarahisar Mevlevîhâneleri*'nde *Hatt-ı İstivâ*'nın mihrap yönünden ziyade burada yatan pîrin sandukasına doğru olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle Kütahya ve Bursa Mevlevîhânelerinde literatüre uygun olarak mihrap ve cümle kapısı arasında korunan aks ilişkisine karşın Konya ve Afyonkarahisar Mevlevîhânelerinde, *istisnâi bir durum* olarak *Hatt-ı İstivâ*'nın farklı konumlandırıldığı belirlenmiştir. Bunun sebebini ise kurucu pîrlerin sandukalarının semâhâne ile yakından ilişkili varlığına bağlamak yerinde olacaktır.

Tablo 2. Hatt-ı İstivâ ve Cümle Kapısı ilişkisi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

II	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			Hatt-ı İstivâ'nın şeyh postundan başlayıp cümle kapısı yerine Hz. Mevlânâ'nın (k.s.) sandukasına doğru olduğu görülmektedir. Cümle kapısı aksı Hatt-ı İstivâ'ya dik gelmektedir.	
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Hatt-ı İstivâ'nın, Konya'da olduğu gibi şeyh postundan başlayıp Divâne Semâi Mehmed Çelebi'nin sandukasına doğru olduğu görülmektedir. Sanduka ve post makamının konumundan kaynaklı cümle kapısı aksı ile Hatt-ı İstivâ birbirine açılı bir konumda bulunmaktadır.	
Kütahya Mevlevîhânesi			Cümle kapısı ile mihrap aynı aks üzere olduğundan Hatt-ı İstivâ ile cümle kapısı aksı aynı eksen üzerinde bulunmaktadır. Bitişinde bulunan türbe, ilk yapıldığında semâhâneneden ayrı bir mekân olarak inşa edildiğinden Hatt-ı İstivâ'nın durumunu etkilememektedir.	
Bursa Mevlevîhânesi			Cümle kapısı ile mihrap aynı aks üzere olduğundan Hatt-ı İstivâ ile cümle kapısı aksı aynı eksen üzerinde bulunmaktadır. Tamamen ayrı bir bina olarak inşa edilen türbe, Hatt-ı İstivâ'nın durumunu etkilememektedir.	Hatt-ı İstivâ'nın yapılan okumalar sonucunda iki adet istisnâsı olduğu görülmektedir. Konya ve Afyonkarahisar Mevlevîhânelerinde Hatt-ı İstivâ'nın mihrap yönünden ziyade burada yatan pîrin sandukasına doğru olduğu gözlemlenmiştir. Buradan hareketle Kütahya ve Bursa Mevlevîhânelerinde literatüre uygun olarak mihrap ve cümle kapısı arasında korunan aks ilişkisine karşın Konya ve Afyonkarahisar Mevlevîhânelerinde, istisnâi bir durum olarak Hatt-ı İstivâ'nın farklı konumlandırıldığı belirlenmiştir. Bunun sebebini ise kurucu pîrlerin sandukalarının semâhâne ile yakından ilişkili varlığına bağlamak yerinde olacaktır.

III. ÂSİTÂNE HÜVİYETİ ÜZERİNDEN MATBAH-I ŞERİF OKUMASI

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Sahip olduğu hüviyet bakımından en teşekküllü matbah-ı şerif çözümlerinden birinin görüldüğü Konya Mevlevîhânesi'nde *matbah-ı şerif*, avlunun *güneybatı* köşesinde dedegân hücreleri ve meydan-ı şerife bitişik bir yapı topluluğu içerisinde bulunmaktadır. Somathâne, Saka postu, kiler ve Âteşbâz-ı Velî Makamı gibi matbahın önemli bölümlerini barındıran *çok fonksiyonlu bir plan* çözümüne sahiptir. *Üst katta* bulunan barınma bölümüne matbah içerisinde bulunan *merdivenden* ulaşılması Bursa Mevlevîhânesi ile benzerlik göstermektedir.

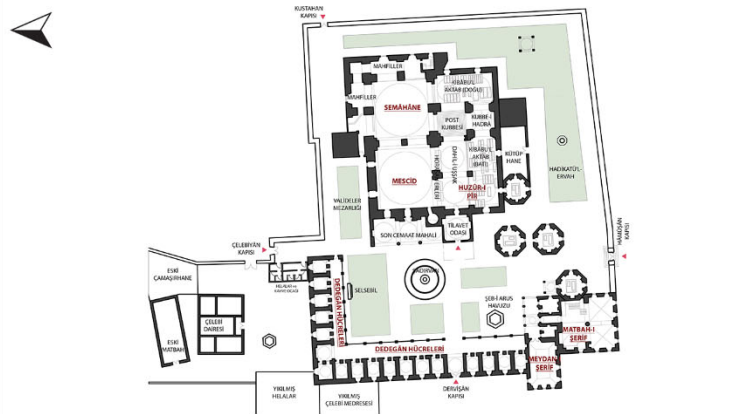
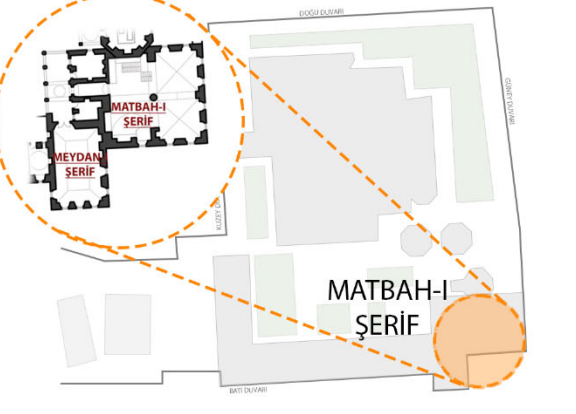
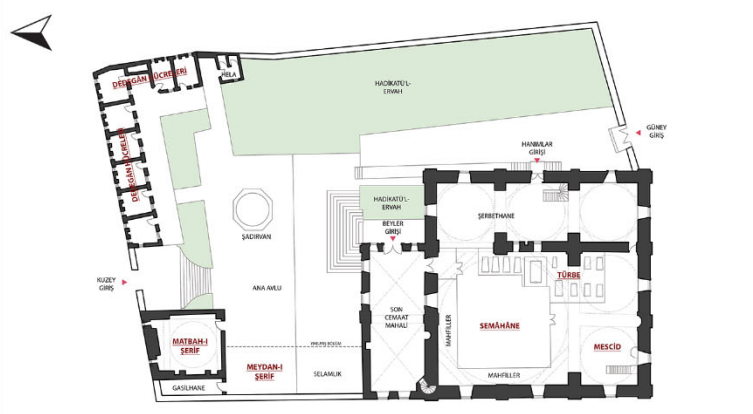
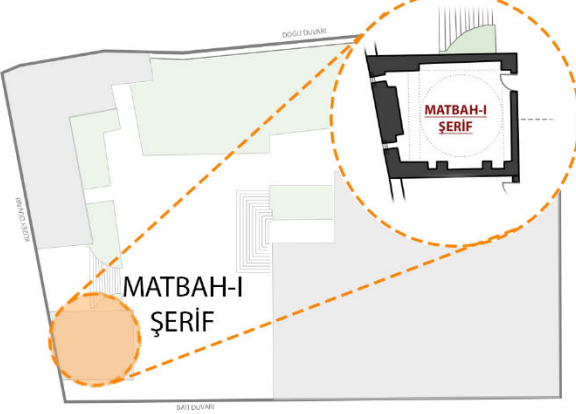
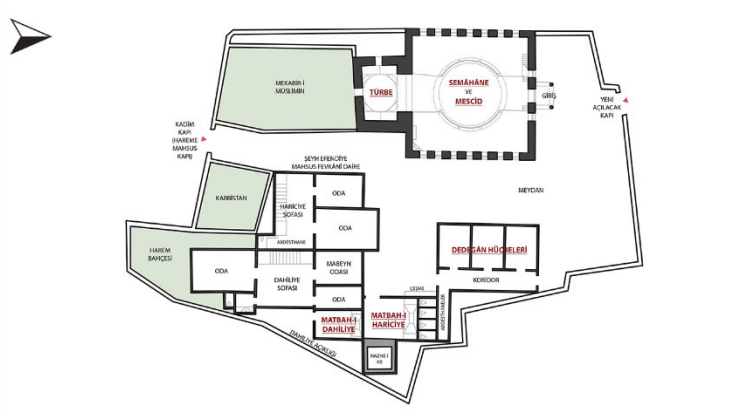
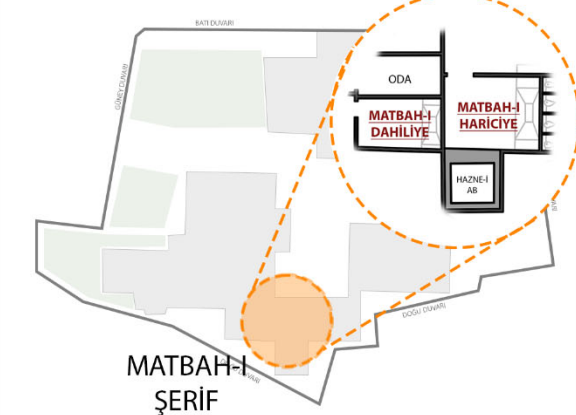
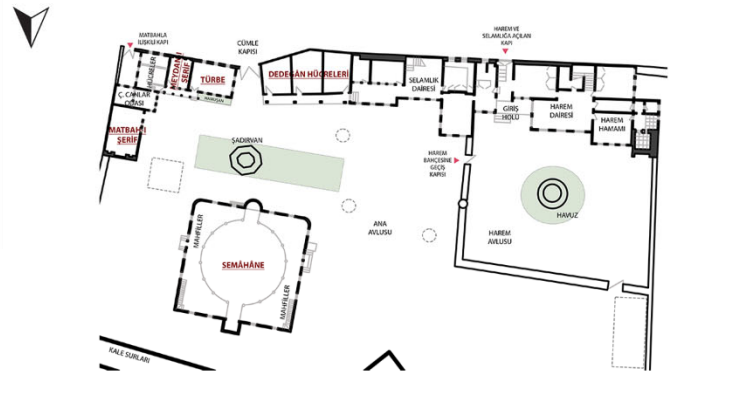
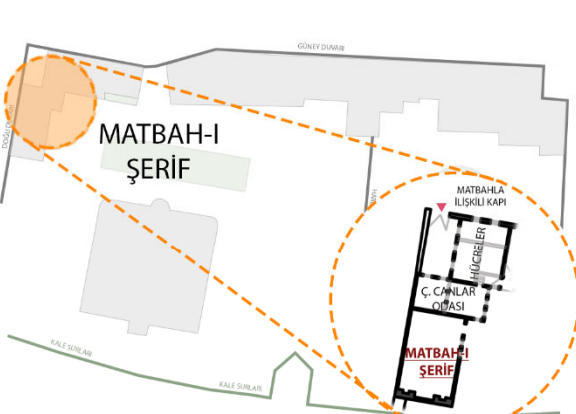
-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: Vaziyet planında avlunun *kuzeybatı* köşesinde konumlandırılan *matbah-ı şerif* bulunmaktayken matbah ile ilişkilendirilen çilekeş canlar odası ve semâ tâlim yerinin günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Bu plana bakıldığında Konya'dan sonra ikinci âsitâne sayılan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'nin sahip olduğu hüviyet bakımından matbahının *küçük bir ölçekte* bulunduğu yorumu yapılabilmektedir.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: Manzûmenin doğusunda kalan yapı topluluğunun içerisinde bitişik duvara sahip *iki adet matbah* bulunmaktadır. Bunlar *matbah-ı hariciye* ve *matbah-ı dahiliye* olarak isimlendirilmektedir. Matbah-ı dahiliye harem için kullanılmaktayken matbah-ı hariciye mevlevîhâne içerisindeki diğer bölümlere tahsis edilmiştir. Kütahya Mevlevîhânesi'nin kapsamının küçük olmasına karşın matbah-ı şeriflerde görülen bu ayırım dikkat çekmektedir.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: Vaziyet planında avlunun *güneydoğu* köşesinde konumlandırılan *matbah-ı şerif* ve beraberinde bulunan odaların oluşturduğu bir yapı topluluğu görülmektedir. Bu odaları barınma birimleri olarak değerlendirdiğimizde diğer mevlevîhânelere göre daha *teşekküllü* bir matbah çözümü bulunduğu söylenebilmektedir. Çilekeş canlar odasının *yüksekte konumlanan* ve matbahtan bir *merdivenle* erişilen çözümünün Konya Mevlevîhânesi ile benzerlik arz ettiği düşünülebilir.

Bir mevlevîhânenin âsitâne olabilmesi için en önemli şart olan *matbah-ı şerif*, şartların izin verdiği ölçüde en geniş kapsamlı şekilde çözümlenmeye çalışılmıştır. Buna en güzel örneklerden biri küçük kapsamlı bir âsitâne olmasına rağmen Kütahya Mevlevîhânesi'nde *iki adet matbah* bulunmasıdır. Bununla birlikte kapsamın genişlediği Konya ve Bursa gibi örneklerde matbah ile ilişkili başta *barınma mekânları* olmak üzere birimlerin çeşitlendiği ve plan çözümlerinin detaylandığı görülmektedir.

Tablo 3. Âsitâne hüviyeti üzerinden matbah-ı şerif okuması (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

III	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			En teşekküllü matbah-ı şerif çözümlerinden birinin görüldüğü Konya'da matbah-ı şerif, avlunun güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Somathane, saka postu, kiler ve Ateşbaz Makamı gibi çok fonksiyonlu bir plan çözümüne sahiptir. Üst katta bulunan barınma bölümüne matbah içerisinden ulaşılması Bursa ile benzerlik göstermektedir.	
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Avlunun kuzeybatı köşesinde konumlandırılan matbah-ı şerif bulunmaktayken matbah ile ilişkilendirilen çilekeş canlar odası ve sema talim yerinin günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Konya'dan sonra ikinci âsitâne sayılan Afyonkarahisar'ın sahip olduğu hüviyet bakımından matbahının küçük bir ölçekte bulunduğu yorumu yapılabilmektedir.	
Kütahya Mevlevîhânesi			Manzumenin doğusunda kalan yapı topluluğunun içerisinde bitişik duvara sahip iki adet matbah bulunmaktadır. Matbah-ı dahiliye harem için kullanılmaktayken matbah-ı hariciye mevlevîhâne içerisindeki diğer bölümlere tahsis edilmiştir. Kapsamın küçük olmasına karşın matbah-ı şeriflerde görülen bu ayırım dikkat çekmektedir.	
Bursa Mevlevîhânesi			Avlunun güneydoğu köşesinde konumlandırılan matbah-ı şerif ve beraberinde bulunan odaların oluşturduğu bir yapı topluluğu görülmektedir. Diğer mevlevîhânelere göre daha teşekküllü bir matbah çözümü bulunduğu söylenebilir. Çilekeş canlar odasının yüksekte konumlanan ve matbah'tan bir merdivenle erişilen çözümünün Konya ile benzerlik arz ettiği düşünülebilir.	Bir mevlevîhânenin âsitâne olabilmesi için en önemli şart olan matbah-ı şerif, şartların izin verdiği ölçüde en geniş kapsamlı şekilde çözümlenmeye çalışılmıştır. Buna en güzel örneklerden biri küçük kapsamlı bir âsitâne olmasına rağmen Kütahya Mevlevîhânesi'nde iki adet matbah bulunmasıdır. Bununla birlikte kapsamın genişlediği Konya ve Bursa gibi örneklerde matbah ile ilişkili başta barınma mekânları olmak üzere birimlerin çeşitlendiği ve plan çözümlerinin detaylandığı görülmektedir.

IV. SEMÂHÂNENİN NİTELİĞİ VE MAHFİLLER ÜZERİNDEN OKUNMASI

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Kare planlı mekân içerisinde bulunan, kubbeyle örtülü semâhâne meydanı tek başına bir bina olmaktan ziyade türbe ve mescid ile birlikte *ana binanın içerisinde* bulunur. Mescid yapısından kot farkıyla ayrıldığı, türbe ile aynı kotta olduğu görülmektedir. *Zemin katında erkekler mahfilinin* bulunduğu semâhânenin kuzey ve doğusunda bulunan *üst kat mahfillerinin hanımlar* için tanzim edildiği ve ana binanın doğusunda tamamen *ayrı bir girişe* sahip olduğu bilinmektedir. Semâhânenin kuzeyinde bir *mutrib mahfilinin* yer aldığı ayrıca Kıbabü'l Aktab'ın sonunda semâhâneye bakan bir *Na't-han Kürsüsü'nün* varlığı söz konusudur. Bu kürsünün diğer mevlevîhânelerde bulunmaması Konya'nın âsitâne hüviyetinin fonksiyonları çeşitlendirdiğinin ifadesidir. Hünkâr mahfili olarak Konya Mevlevîhânesi'nde Hz. Pîr'in sandukasının hemen yanında yerden yükseltilmiş bir seki şeklinde olan "*padişah tahtı*" gösterilmiş, diğer mevlevîhânelerde olduğu gibi bir mahfil ve müstakil bir giriş düzenlemesi görülmemektedir. Bununla birlikte ana bina içerisinde bulunan *Mesnevîhân Kürsüsü'nün* semâhâne yerine mescid ile ilişkilendirilmesi de dikkat çekmektedir.

-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: Kare planlı mekân içerisinde bulunan, etrafı ahşap korkuluklarla çevrili, çevresinden kot farkıyla ayrılan, kubbeyle örtülü semâhâne meydanı tek başına bir bina olmaktan ziyade türbe ve mescid ile birlikte *ana binanın içerisinde* bulunur. Semâhânenin çevresinde, kot farkı ve ahşap korkuluklarla ayrılmış *mahfil erkekler için* tahsis edilmişken şerbethânenin *üst katında* bulunan alan *hanımlar mahfili* olarak geçmektedir. Hanımlar mahfili tam olarak semâhâne meydanını çevrelememektedir. Aynı zamanda bu mevlevîhâne semâhânenin kuzeybatı köşesinde yer alan asma ahşap *mutrib mahfili* önem arz etmekte hemen altında bulunan post makamını nitelendirdiği düşünülen alanın aynı zamanda *Mesnevîhân Kürsüsü* olduğu da tahmin edilmektedir.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: *Türbeyle bitişik* halde bulunan iki katlı semâhâne yapısı; dâirevî planlı, galeriyle çevrili ve kubbe ile örtülü orta semâ mekânına sahip olması bakımından mevlevîhâne mîmârisinde önemli bir yer tutmaktadır. Semâhânenin çevresinde bulunan mahfilin *zemin katı erkekler mahfili*, cümle kapısından girildiğinde sağ tarafta bulunan merdiven ile ara kat biçiminde korkuluklar ile çevrili bir balkon şeklinde olan "*mutrib mahfili*" devamında ise birinci katta "*hanımlar mahfili*" bulunmaktadır. Türbenin hemen önünde bulunan iki sütundan sol taraftakine bitişik

şekilde inşa edilen *Mesnevîhân Kürsüsü*'nün de varlığı mevlevîhânenin kapsamı ne kadar küçük olsa da bu fonksiyonun atlanmadığını göstermektedir.

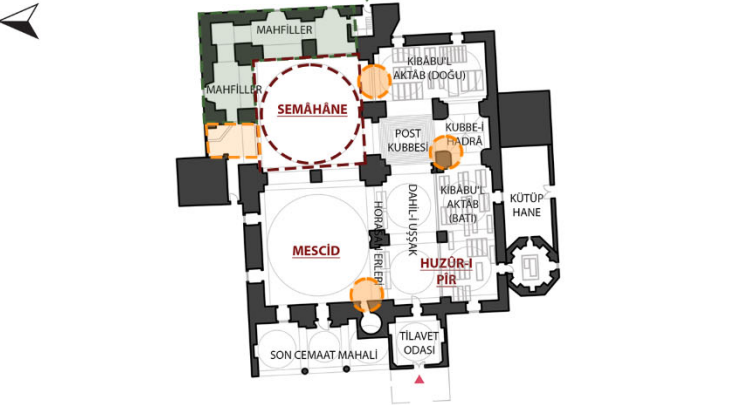
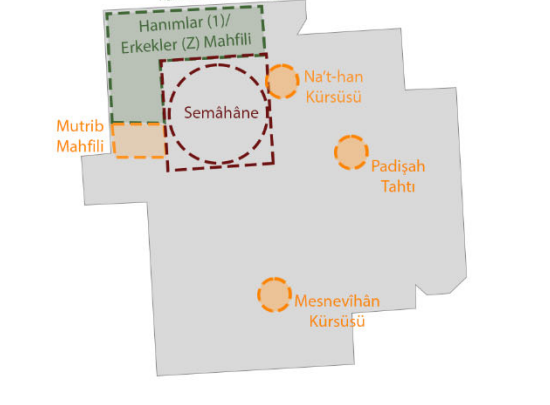
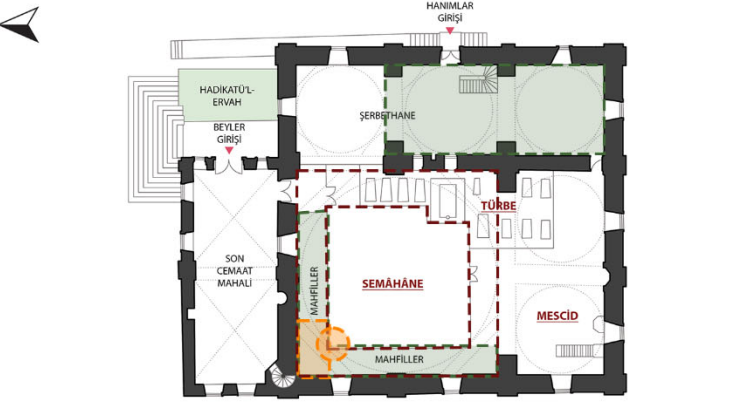
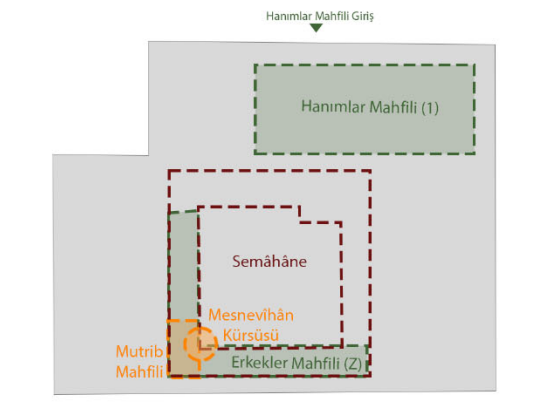
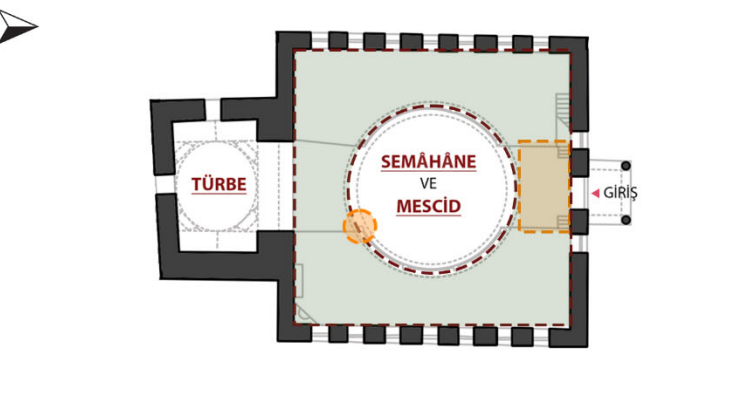
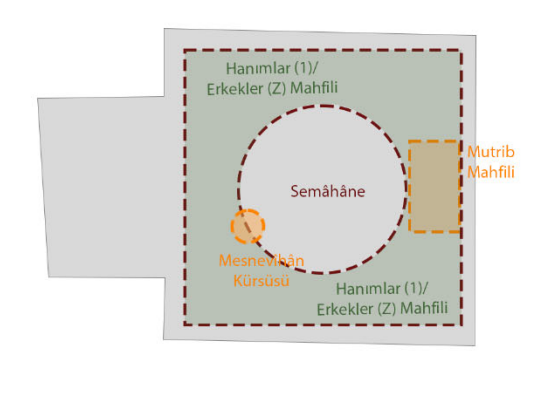
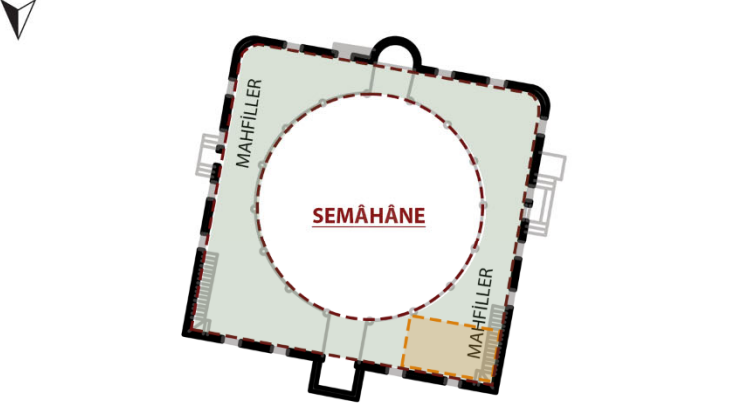
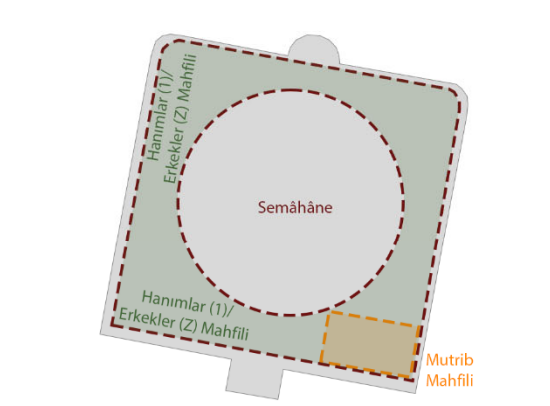
-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: *Münferit bir binada* bulunan iki katlı semâhâne yapısı; dâirevî planlı, galeriyle çevrili ve kubbe ile örtülü orta semâ mekânına sahip olması bakımından mevlevîhâne mîmârîsinde önemli bir yer tutmaktadır. Semâhâne meydanını çepeçevre saran iki kat yüksekliğinde *mahfilin zemin katı erkekler üst katı hanımlar* için tahsis edilmişken hanımlar mahfiline çıkış semâhâne içerisinden sağlanmaktadır. Aynı zamanda cümle kapısının sağ üstünde kalan mahfil, *mutrib mahfili* olarak düzenlenmiştir. Matbah ile semâhâne arasında eskiden bulunan kare planlı yapının ya da haremın kuzeyinde eskiden var olan dikdörtgen planlı yapının ise *Hünkâr Dairesi* olduğu düşünülmektedir. Her iki ihtimalde de hünkâr dairesinin müstakil bir bina olarak karşımıza çıkması Bursa'nın o dönem içerisinde padişahlar nezdinde önemini gösteren bir durum olarak okunabilir.

Mevlevîhâne mîmârîsinde önemli bir mekân olan *semâhânenin* konumu genel itibarıyla *merkez* teşkil etmektedir. Literatürde *semâhâne* “âyîn-i şerif” olarak adlandırılan toplu zikrin mekânı olarak geçmektedir. İcrâ edilen âyinın koreografik özelliklerinin *âyin mekânı* olan meydanın şekillenmesinde belirleyici olduğuna örnek olarak *devranî zikir* yapan tarîkatlerin ibâdet mekânlarının, dâirevî planlar üzerinden şekillenmesi verilerek zikrin mîmârîye yansımına yapılan vurgunun (Tanman, 1990), örneklem mevlevîhâneler üzerinden okunmasına bakıldığında çoğunlukla kare planlı mekân içerisinde bulunan semâhâne meydanlarının çeşitlilik gösterdiği gözlemlenmiştir. Semâhâne meydanının niteliğine bakıldığında iki katlı galeri ile çevrili ortada dâirevî planlı semâhâne meydanına sahip olmaları bakımından Kütahya ve Bursa oldukça önem arz etmekteyken Konya ve Afyonkarahisar'da durum farklılaşmaktadır. Özellikle Afyonkarahisar'da semâhânenin hemen yanında bulunan türbenin sınırlarının semâhâne meydanının biçimini etkilediği görülmektedir.

Mahfiller konusunda ise Konya'da semâhâne meydanının çevresinde başka mekânların bulunuyor olmasından kaynaklı çepeçevre bir mahfilden söz edilememekteyken Afyonkarahisar'da yapının güneydoğu köşesinde bulunan hanımlar mahfili tam olarak semâhâneyi çevrelememektedir. Konya ve Afyonkarahisar'daki mahfillerin bu durumunun *münferit bir yapı* olmamalarından ileri geldiği sonucuna varılabilir. Zîra Bursa ve üst katları etkilemeyecek bir türbe yapısıyla bitişik bulunan Kütahya'da üst kat mahfillerin semâhâneyi çepeçevre sardığı görülmektedir. Dolayısıyla

semâhâne meydanının etrafında bulunan farklı fonksiyonlara sahip mahfillerin varlığı ve konumu âsitâne niteliği ve kapsamına göre her yapı özelinde farklılık göstermektedir. Her âsitâne *hanım ve erkek mahfillerinin* olması mevlevîhânelerde hanım muhiblere de önem verildiği şeklinde yorumlanabilirken Mesnevî okunması fonksiyonuna karşılık gelen *Mesnevîhân Kürsüsü*'nün genellikle semâhâne içerisinde bulunuyor olması bu mekânda aynı zamanda eğitim fonksiyonunun karşılandığının işaretidir. Literatürde semâhânenin ibâdet ve eğitim fonksiyonuna yönelik mekânlar kategorisi içerisinde bulunmasını da doğrulamaktadır. Bunun *tek istisnâsı* Konya'da bulunan kürsünün mescidde bulunmasıdır. *Na't-han Kürsüsü* gibi özelleşmiş fonksiyonların sadece Konya'da görülmesi âsitânenin özelliğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Kütahya ve Afyonkarahisar'da görülen münferit *mutrib mahfilleri* birbirleriyle benzerlik göstermektedir.

Tablo 4. Semâhânenin niteliği ve mahfiller üzerinden okunması (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

IV	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			Semâhâne, türbe ve mescid ile birlikte bulunur. Zemin katında erkekler mahfili ve üst katında ayrı girişe sahip hanımlar mahfili vardır. Semâhâne çevresinde Mutrib Mahfili ve Na't-han Kürsüsü bulunurken Hz. Pîr'in sandukasının yanında "Padişah Tahtı", mescidin güneybatısında bir Mesnevîhân Kürsüsü bulunmaktadır.	Literatürde "âyin-i şerif" olarak adlandırılan toplu zikrin mekânı olarak geçensemâhânenin konumu genel itibariyle merkez teşkil etmektedir. İcrâ edilen âyinin koreografik özelliklerinin âyin mekânı olan meydanın şekillenmesinde belirleyici olduğuna örnek olarak devranî zikir yapan tarikatlerin ibâdet mekânlarının, dâirevî planlar üzerinden şekillenmesi verilerek zikrin mîmârîye yansımaya yapılan vurgunun, örneklem mevlevîhâneler üzerinden okunmasına bakıldığında çoğunlukla kare planlı mekan içerisinde bulunan semâhâne meydanlarının çeşitlilik gösterdiği gözlemlenmiştir. İki katlı galeri ile çevrili ortada dâirevî planlı semâhâne meydanına sahip olmaları bakımından Kütahya ve Bursa oldukça önem arz etmekteyken Konya ve Afyonkarahisar'da durum farklılaşmaktadır. Özellikle Afyonkarahisar'da semâhânenin hemen yanında bulunan türbenin sınırlarının semâhâne meydanının biçimini etkilediği görülmektedir.
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Semâhâne, türbe ve mescid ile birlikte bulunur. Zemindeki mahfil erkekler için şerbethânenin üst katında bulunan mahfil hanımlar içindir. Semâhânenin kuzeybatı köşesindeki asma Mutrib Mahfili ve altında bulunan Post Makamı/ Mesnevîhân Kürsüsü bulunmaktadır.	Mahfiller konusunda ise Konya'da semâhâne meydanının çevresinde başka mekânların bulunuyor olmasından kaynaklı çepeçevre bir mahfilden söz edilememekteyken Afyonkarahisar'da yapının güneydoğu köşesinde bulunan hanımlar mahfili tam olarak semâhâneyi çevrelememektedir. Konya ve Afyonkarahisar'daki mahfillerin bu durumunun münferit bir yapı olmamalarından ileri geldiği sonucuna varılabilir.
Kütahya Mevlevîhânesi			Türbeyle bitişik halde bulunan iki katlı semâhânenin çevresindeki mahfillerin zemin katı erkekler, cümle kapısından girildiğinde sağ tarafta kalan balkon biçimli alan Mutrib ve birinci kat hanımlar içindir. Mesnevîhân Kürsüsü'nün varlığı bu fonksiyonun atlanmadığını göstermektedir.	Mahfiller konusunda ise Konya'da semâhâne meydanının çevresinde başka mekânların bulunuyor olmasından kaynaklı çepeçevre bir mahfilden söz edilememekteyken Afyonkarahisar'da yapının güneydoğu köşesinde bulunan hanımlar mahfili tam olarak semâhâneyi çevrelememektedir. Konya ve Afyonkarahisar'daki mahfillerin bu durumunun münferit bir yapı olmamalarından ileri geldiği sonucuna varılabilir.
Bursa Mevlevîhânesi			İki katlı semâhâneyi çepeçevre saran mahfillerin zemin katı erkekler, üst katı hanımlar ve cümle kapısının sağ üstünde kalan kısmı Mutrib içindir. Avluda var olduğu tahmin edilen Hünkâr Dairesi'nin müstakil bir bina olarak karşımıza çıkması Bursa'nın o dönem için önemini gösterir.	Mahfiller konusunda ise Konya'da semâhâne meydanının çevresinde başka mekânların bulunuyor olmasından kaynaklı çepeçevre bir mahfilden söz edilememekteyken Afyonkarahisar'da yapının güneydoğu köşesinde bulunan hanımlar mahfili tam olarak semâhâneyi çevrelememektedir. Konya ve Afyonkarahisar'daki mahfillerin bu durumunun münferit bir yapı olmamalarından ileri geldiği sonucuna varılabilir.

V. TÜRBE-SEMÂHÂNE İLİŞKİSİ

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Ana bina içerisinde bir arada bulunan *semâhâne* ve *türbe* ilişkisi Konya Mevlevîhanesi'nde *tektir*. Hz. Mevlânâ (k.s.) ve pek çok Mevlevî büyüğünün naaşlarının burada bulunması, semâhâne yapısından ziyade *türbenin ön plana* çıkmasını sağlamaktadır. Konya Mevlevîhanesi'nde merkez Hz. Pîr'in (k.s.) sandukasının bulunduğu bölümdür. Tarihi süreç içerisinde semâhâne yapısının türbenin yanına sonradan inşa edildiği bilinmektedir.

-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: Türbe kısmında “*Pîr-i Sâni*” olarak da bilinen Dîvâne Semâi Mehmed Çelebi'nin medfun bulunuyor olması Afyonkarahisar'daki *semâhâne türbe ilişkisini* de Konya Mevlevîhanesi'ne yakınlaştırmıştır. Konya'da görüldüğü gibi kurucu pîr ve önemli Mevlevî büyüklerinin burada medfun bulunması *türbeyi semâhânedan ziyade ön plana* çıkarmaktadır.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: Semâhâne türbe ilişkisinde farklı bir nitelik arz eden Kütahya Mevlevîhanesi'nde *ayrı binalar halinde inşa edilen* birimlerin sonradan bitişik duvarın yıkılması ile *birleştirildiği* görülmektedir. İlk dönemlerde ayrı yapılar olarak inşa edildiğinden semâhâne üzerinde türbenin etkisinin fazlaca görülmediği ifade edilebilmektedir.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: Semâhâne türbe ilişkisi bakımından en *bağımsız* plan ilişkisi Bursa Mevlevîhanesi'nde okunmaktadır. Birbirinden *tamamen ayrı* konumlarda bulunan bu iki yapının birbiri üzerine etkisi olmadığı görülmektedir. Ayrıca semâhânenin türbeden önce yapılmış olması da bir etken olarak sayılabilir.

Konya ve Afyonkarahisar Mevlevîhânelerinde *kurucu pîrlerin* sandukalarının semâhâne ile yakından ilişkili olan türbelerde bulunduğundan, türbenin semâhâne üzerinde *kuvvetli bir etkisi* olduğu okunmaktadır. Bununla birlikte yine yan yana bulunmalarına rağmen Kütahya Mevlevîhanesi örneğinde *başta ayrı binalar* olarak inşa edildikleri ve buradaki türbe yapısı üst katları etkileyecek bir mîmârîde olmadığı için Kütahya Mevlevîhanesi semâhânesi, türbeden etkilenmemiştir. Bursa Mevlevîhanesi örneğinde ise türbenin *tamamen ayrı* bir konumda olması sonucu aralarında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Belki de bu sonuç üzerinden türbe-semâhâne ilişkisini okumakla birlikte türbeden bağımsız yapılan semâhâne binalarının üst kat mahfillerinin niteliği ve semâhâne meydanının biçimi de bu durum üzerinden değerlendirilebilir.

Tablo 5. Türbe-semâhâne ilişkisi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

V	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			Bir arada bulunan semâhâne ve türbe ilişkisi Konya'da tektir. Hz. Mevlânâ (k.s.) ve pek çok Mevlevî büyüğünün bulunması, semâhâne yapısından ziyade türbenin ön plana çıkmasını sağlamaktadır.	
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Türbe kısmında Divane Mehmed Çelebi'nin ve Mevlevî büyüklerinin mefün bulunması Afyonkarahisar'daki semâhâne türbe ilişkisini Konya'ya yaklaştırarak türbeyi semâhânedan ziyade ön plana çıkarmaktadır.	
Kütahya Mevlevîhânesi			Semâhâne türbe ilişkisinde farklı bir nitelik arz eden Kütahya'da ilk dönemlerde ayrı yapılar olarak inşa edildiğinden semâhâne üzerinde türbenin etkisinin fazlaca görülmediği ifade edilebilmektedir.	
Bursa Mevlevîhânesi			Semâhâne türbe ilişkisi bakımından en bağımsız plan ilişkisi Bursa'da okunmaktadır. Tamamen ayrı konumlarda bulunan bu iki yapının birbiri üzerine etkisi olmadığı görülmektedir.	Konya ve Afyonkarahisar'da kurucu pirlere sandukalarından kaynaklı türbenin semâhâne üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğu okunmaktadır. Yan yana bulunmalarına rağmen Kütahya örneğinde başta ayrı binalar olarak inşa edildikleri için Kütahya semâhânesi, türbeden etkilenmemiştir. Bursa örneğinde ise türbenin tamamen ayrı bir konumda olması sonucu aralarında herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Belki de bu sonuç üzerinden türbe-semâhâne ilişkisini okumakla birlikte türbeden bağımsız yapılan semâhâne binalarının üst kat mahfillerinin niteliği ve semâhâne meydanının biçimi de bu durum üzerinden değerlendirilebilir.

VI. MESCİDİN AYRI BİR MEKÂN OLARAK VARLIĞI

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Konya Mevlevîhânesi'nde semâhâne yapısıyla neredeyse eş nitelikte olan bir *mescid* yapısı ile karşı karşıya kalınmaktadır. Mescid ile semâhâne arasında bulunan ilişki kapılar yardımıyla sağlanmakla birlikte mescidin *kot farkıyla* semâhânedan ayrıldığı görülmektedir. Âsitâne olmanın getirdiği özellik ve kullanıcı sayısının çok olması sebebiyle *mescidin ayrı bir mekân olarak var olmasından* kaynaklı Konya Mevlevîhânesi semâhânesinde *mihrap* bulunmamaktadır.

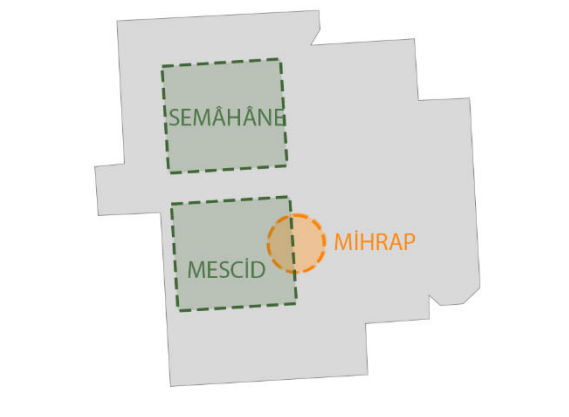
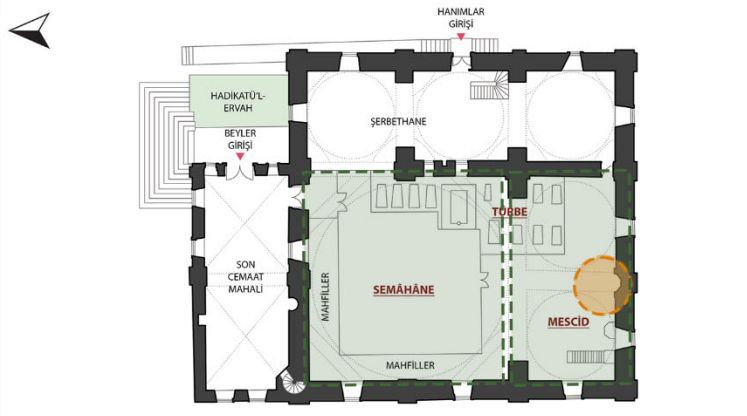
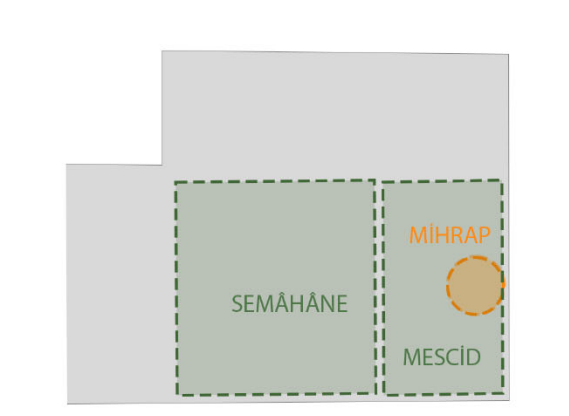
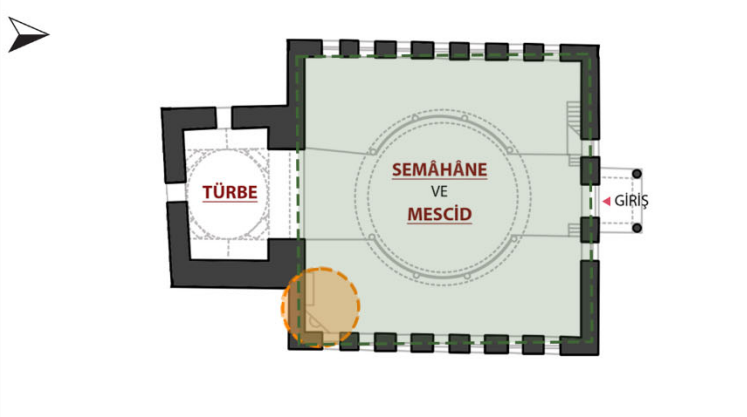
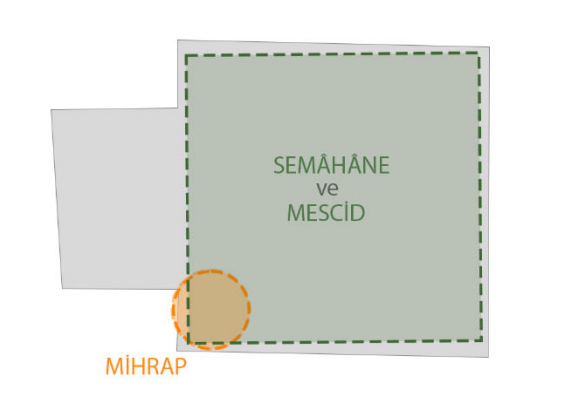
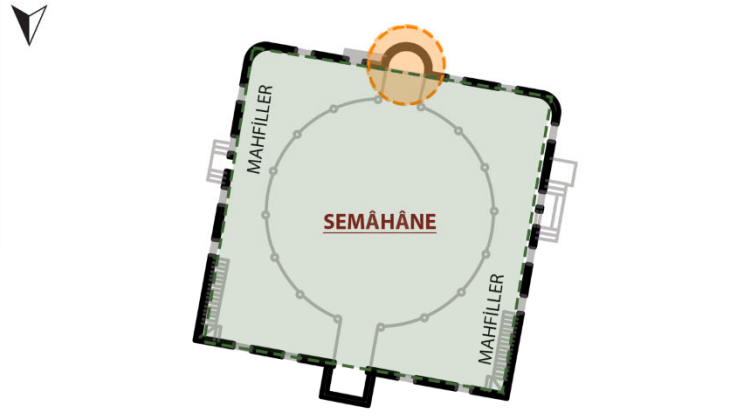
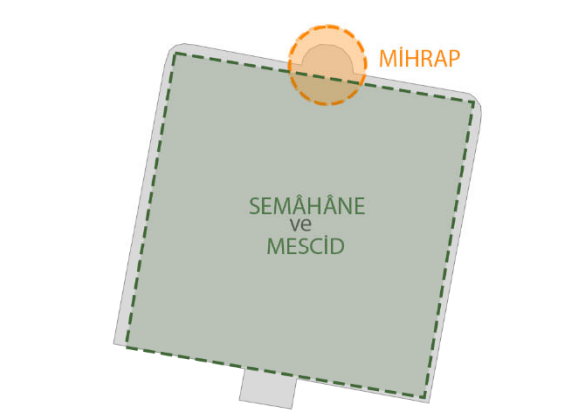
-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: Konya Mevlevîhânesi'nde olduğu gibi *ayrı bir mescid* var olmakla birlikte ölçek bakımından *daha küçüktür*. Bunun sebebi olarak nüfus yoğunluğunun Konya'ya göre az olması düşünülebilir. Semâhâne meydanı kendisinden *kot farkıyla* ayrılan mescid ile *mihrabı* ortak kullanmaktadırlar.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: Türbeyle bitişik bir duvarı bulunan semâhâne yapısı aynı zamanda *mescid* olarak da kullanıldığından her iki fonksiyonun aynı mekânda karşılandığı görülmektedir. Bu sebepten *minber mihrap* gibi mescide has yapılar semâhâne içerisinde görülmektedir.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: *Münferit* olarak yapılmış semâhâne binası aynı zamanda *mescid* olarak kullanıldığından içerisinde *mihrap* ihtivâ etmekte ve hatta bu mihrap cepheden okunabilecek bir nitelikte bulunmaktadır.

Semâhâne yapısının özelliklerinden olan *mihrap bulundurma* durumunun istisnâsı olan Konya ve Afyon Mevlevîhânelerinde *ayrı bir mescidin* varlığı görülmektedir. Bundan dolayı *mihrap* ve *minber* gibi öğeler, mescitlerin kendi mahali içerisinde bulunmaktadır. Her ikisinde de mescid ile semâhâne arasında yapılacak *ayrımda kot farkından* yararlanıldığı görülmektedir. Kütahya ve Bursa Mevlevîhânelerinde ise semâhâne yapılarının aynı zamanda mescid olarak kullanılmalarından kaynaklı mihrap bulundurdukları hatta bu mihrabın Bursa Mevlevîhânesi'nde olduğu gibi cepheden okunacak bir şekilde yapıldığı görülmektedir.

Tablo 6. Mescidin ayrı bir mekân olarak varlığı (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

VI	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			Semâhâneyle neredeyse eş nitelikte olan bir mescid ile karşı karşıya kalınmaktadır. Mescidin ayrı bir mekân olarak var olmasından kaynaklı Konya semahanesinde mihrap bulunmamaktadır.	
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Konya'da olduğu gibi ayrı bir mescid var olmakla birlikte ölçek bakımından daha küçüktür. Bunun sebebi olarak nüfus yoğunluğunun az olması düşünülebilir. Semâhâne mescid ile mihrabı ortak kullanmaktadır.	
Kütahya Mevlevîhânesi			Türbeyle bitişik bir duvarı bulunan semâhâne yapısı aynı zamanda mescid olarak da kullanıldığından minber mihrap gibi mescide has elemanlar semahane içerisinde görülmektedir.	
Bursa Mevlevîhânesi			Münferit olarak yapılmış semâhâne binası aynı zamanda mescid olarak kullanıldığından içerisinde mihrap ihtiva etmekte ve hatta bu mihrap cepheden okunabilecek bir nitelikte bulunmaktadır.	Semâhâne yapısının özelliklerinden olan mihrap bulundurma durumunun istisnası olan Konya ve Afyonkarahisar'da ayrı bir mescidin varlığı görülmektedir. Bundan dolayı mihrap ve minber gibi öğeler, mescitlerin kendi mahali içerisinde bulunmaktadır. Her ikisinde de mescid ile semâhâne arasında yapılacak ayırmda kot farkından yararlanıldığı görülmektedir. Kütahya ve Bursa'da ise semâhâne yapılarının aynı zamanda mescid olarak kullanılmalarından kaynaklı mihrap bulundurdukları hatta bu mihrabın Bursa'da olduğu gibi cepheden okunacak bir şekilde yapıldığı görülmektedir.

VII. HAREM ÜZERİNDEN MAHREMİYET OKUMASI

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhane manzumesinin *kuzeybatısında* bulunan *Çelebi Dairesi* ana avludan ve diğer yapılardan uzakta konumlandırılmıştır. Dedegân hücrelerinin arkasında kalarak *ayrı bir kapı* ile giriş sağlanan bu yapının mahremiyetine önem verildiği görülmektedir.

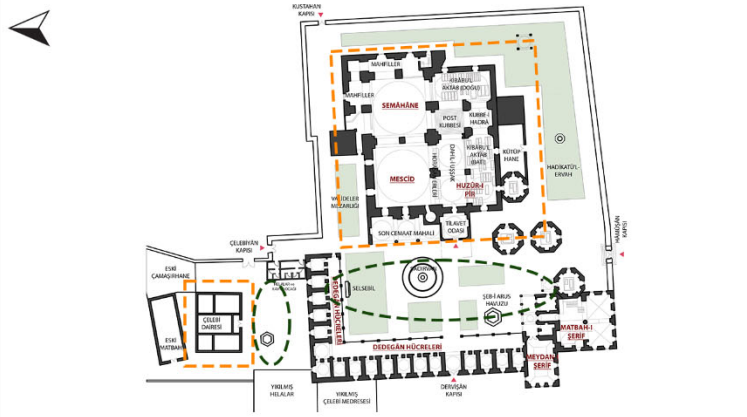
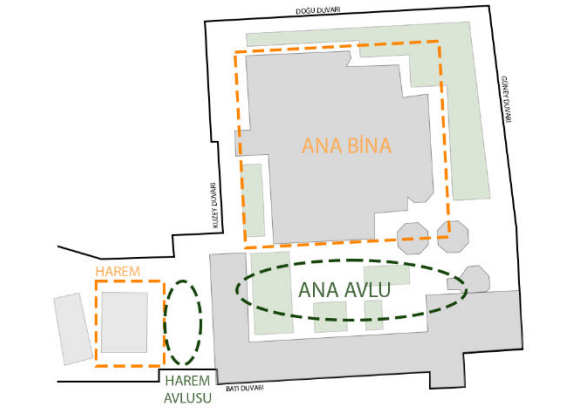
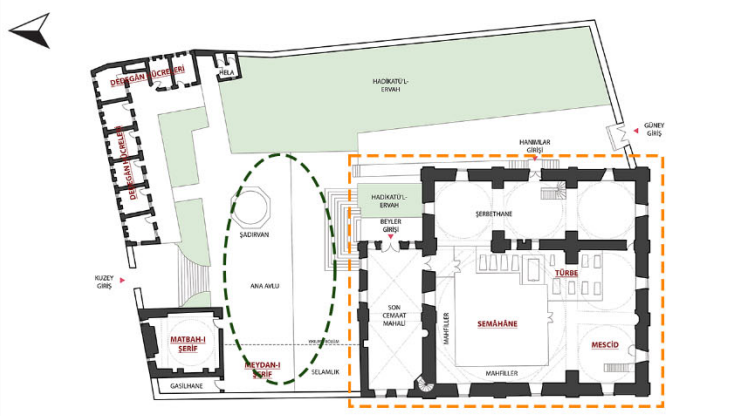
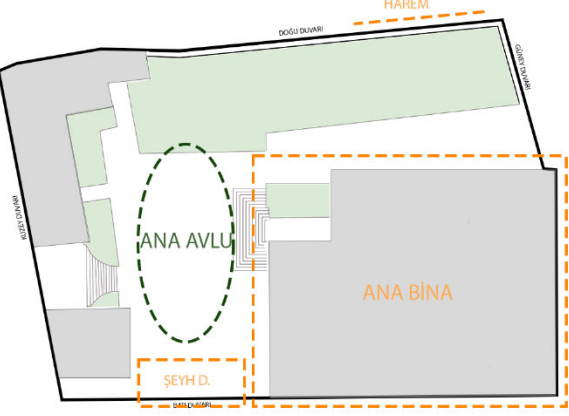
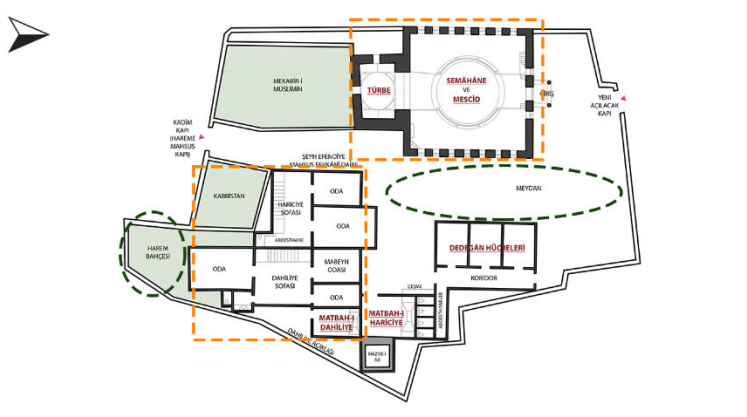
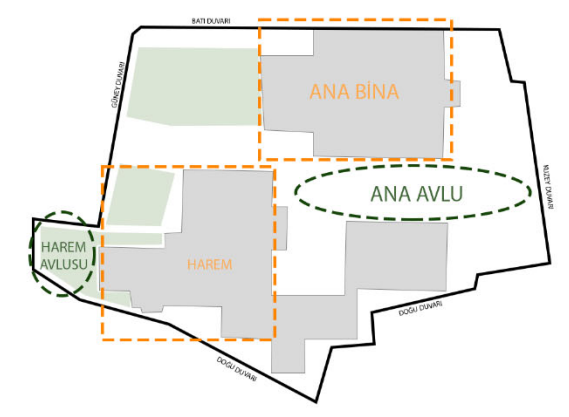
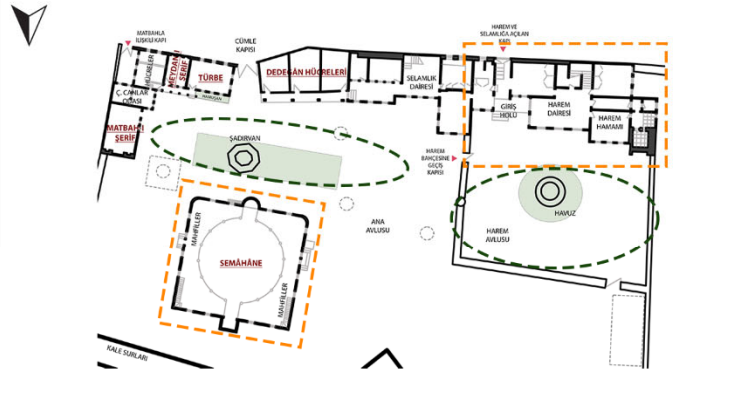
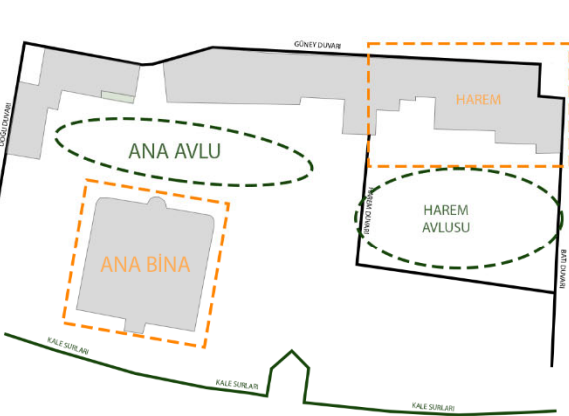
-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: Afyonkarahisar'da bulunan harem bölümü hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. *Doğuda* bulunan *harem dairesinin* ana binalardan uzakta konumlandırılması diğer mevlevîhâneler ile benzerlik gösterirken *Şeyh Dairesi*'nin ana avluyla kuvvetli bir ilişki içerisine bulunması bakımından *tek* örnektir.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhane manzumesinin *güneydoğusunda* bulunan *harem* bölümü, zeminde kendine ait bahçe ve matbah-ı şerifi ile üst katında *Şeyh Dairesi*'ni bulundurmaktadır. Diğer binalar ile *yakın* bir konumda ve hariciye matbah-ı şerifine *bitişik* yapılmış olsa da plan çözümüyle mahremiyetinin sağlandığı görülmektedir.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhane manzumesinin *güneybatı* köşesinde bulunan *selâmlık* binası ile bir arada inşa edilen *harem dairesinin* sofadan sağlanan girişleri ve ana avludan duvarla ayrılan *kendine has avlusu* ile diğer binalardan oldukça ayrılarak mahremiyetinin sağlandığı görülmektedir.

Harem bölümünün ve *şeyh dairelerinin* konumuna bakıldığında vaziyetin izin verdiği ölçüde diğer yapılardan olabildiğince *uzakta* ve *mahremiyet* sınırları korunacak şekilde konumlandırılma amacı güdüldüğü görülmüştür. Kütahya Mevlevîhânesi gibi alandan kaynaklı yakın konumlandırılması gereken harem mahremiyeti avlusunun ana avludan *zıt tarafa* verilmesi gibi plan çözümleriyle sağlanmıştır. Konya Mevlevîhânesi *Çelebi Dairesi*'ni dedegân hücrelerinin arkasına alarak mahremiyeti arttırmış, Afyonkarahisar Mevlevîhânesi *haremi* manzumenin sirkülasyon bakımından yoğun olmayan cephesinde konumlandırmıştır. Bursa Mevlevîhânesi'nin *harem dairesi* ise *kendine has geniş avlusu* ve giriş çıkışların tanzimiyle mahremiyetin en üst düzeyde sağlandığı harem olarak nitelendirilebilir. Plan çözümü bakımından en gelişmiş harem dairesinin de burada görülmesi belki de sonradan tesis edilen mevlevîhânelerde bu fonksiyonların *daha detaylı* düşünülerek inşa edildiği fikrini uyandırabilmektedir.

Tablo 7. Harem üzerinden mahremiyet okuması (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

VII	Mevlevihânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevihânesi			Kuzeybatıda bulunan Çelebi Dairesi ana avludan ve diğer yapılardan uzakta konumlandırılmıştır. Dedegân hücrelerinin arkasında kalarak ayrı bir kapı ile giriş sağlanan bu yapının mahremiyetine önem verildiği görülmektedir.	
Afyonkarahisar Mevlevihânesi			Afyonkarahisar'da bulunan harem bölümü hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Doğuda bulunan harem dairesinin ana binalardan uzakta konumlandırılması diğer mevlevihâneler ile benzerlik gösterirken Şeyh Dairesi'nin ana avluyla kuvvetli bir ilişki içerisine bulunması bakımından tek örnektir.	Harem bölümünün ve şeyh dairelerinin konumuna bakıldığında vaziyetin izin verdiği ölçüde diğer yapılardan olabildiğince uzakta ve mahremiyet sınırları korunacak şekilde konumlandırılma amacı güdüldüğü görülmüştür. Kütahya'da harem avlusunun ana avludan zıt tarafa verilmesi sağlanırken Konya'da Çelebi Dairesi dedegân hücrelerinin arkasına alınmış, Afyonkarahisar'da harem sirkülasyon bakımından yoğun olmayan cepheye konumlandırılmış, Bursa'da harem dairesine has avlu ve giriş çıkışların tanzimiyle mahremiyet sağlanmıştır. Plan çözümü bakımından en gelişmiş harem dairesinin Bursa'da görülmesi belki de sonradan tesis edilen mevlevihânelerde bu fonksiyonların daha detaylı düşünülerek inşa edildiği fikrini uyandırabilmektedir.
Kütahya Mevlevihânesi			Güneydoğuda bulunan harem bölümü, zeminde kendine ait bahçe ve matbah-ı şerifi ile üst katında Şeyh Dairesi'ni bulundurmaktadır. Diğer binalar ile yakın bir konumda ve bir duvarı bitişik yapılmış olsa da plan çözümüyle mahremiyetinin sağlandığı görülmektedir.	
Bursa Mevlevihânesi			Güneybatı köşede bulunan selamlık binası ile bir arada inşa edilen harem dairesinin sofadan sağlanan girişleri ve ana avludan duvarla ayrılan kendine has avlusu ile diğer binalardan oldukça ayrılarak mahremiyetinin sağlandığı görülmektedir.	

VIII. EZAN OKUNAN MAHALİN DURUMU

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhânenin ana binası içerisine sonradan eklenen *minare* mescid ile ilişkili olarak *güneybatı* cihetine konumlandırılmıştır.

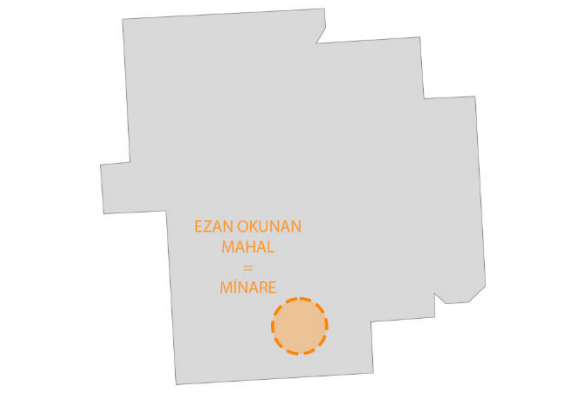
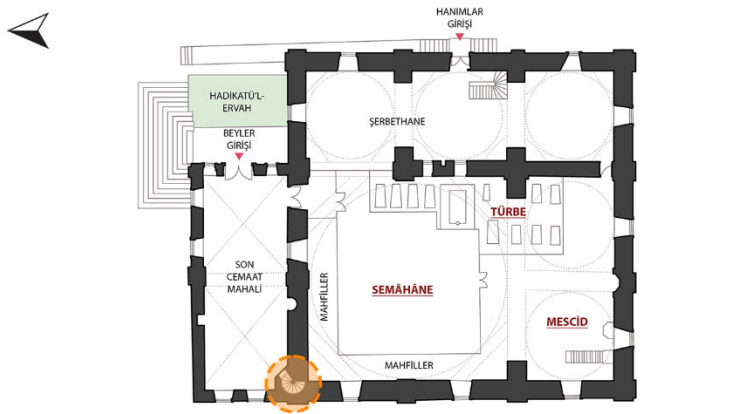
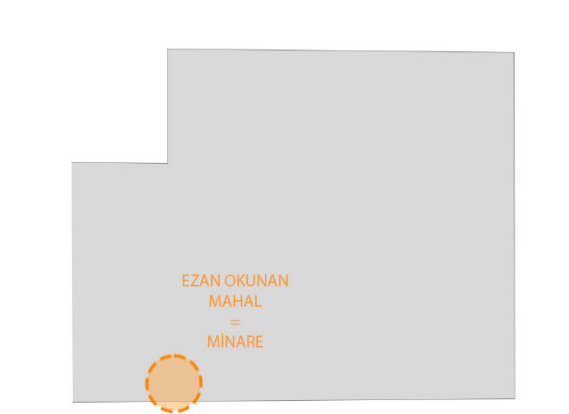
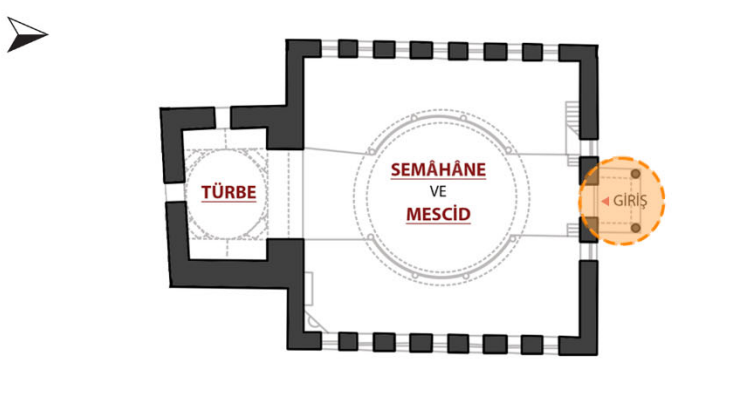
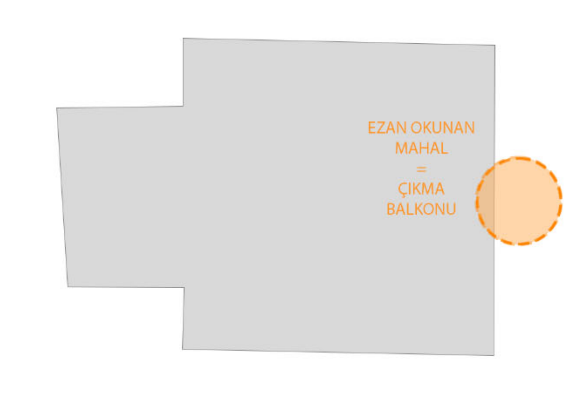
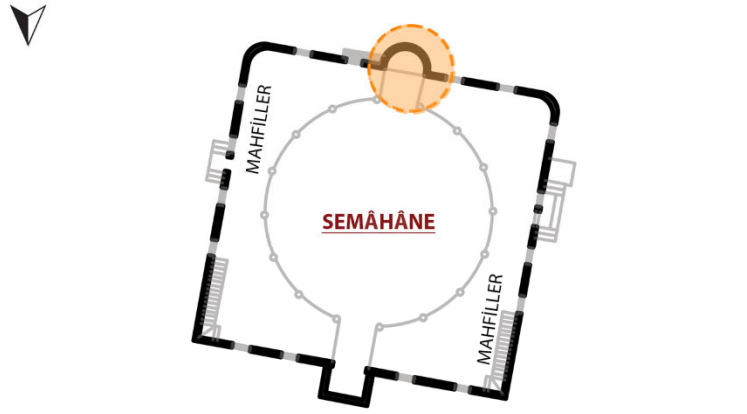
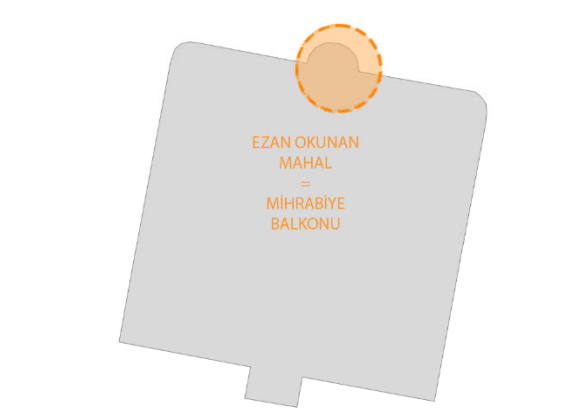
-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhânenin ana binası içerisine sonradan eklenen minare son cemaat mahali ile ilişkili olarak *güneybatı* cihetine konumlandırılmıştır.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhâne yapısında herhangi bir *minare bulunmadığından* ezan okunması için semâhâne binasının *kuzey* cephesinde giriş kapısının hemen üzerinde bulunan *çıkmanın balkonu* kullanılmıştır.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhâne yapısında herhangi bir *minare bulunmadığından* ezan okunması için semâhâne binasının *güney* cephesinde bulunan *mihrabiye* üzerinde konumlanan balkon kullanılmıştır.

Mevlevîhânelerde ezan okunması için var olan mahallerin durumuna bakıldığında *yüksek konumda bulunan* balkon gibi farklı mekânların da bu fonksiyon için kullanıldığı görülmüştür. Bundan dolayı mevlevîhâne yapılarında *minare bulundurma zorunluluğu* olmadığı sonucu çıkarılabilmektedir. Bununla birlikte Konya ve Afyonkarahisar Mevlevîhânelerinde minarenin ana bina ile olan ilişkisinin *benzer* biçimde kurgulandığı tespit edilmiştir.

Tablo 8. Ezan okunan mahal durumu (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

VIII	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			Mevlevîhânenin ana binası içerisine sonradan eklenen minare mescid ile ilişkili olarak güneybatı cihetine konumlandırılmıştır.	
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Mevlevîhânenin ana binası içerisine sonradan eklenen minare son cemaat mahali ile ilişkili olarak güneybatı cihetine konumlandırılmıştır.	
Kütahya Mevlevîhânesi			Mevlevîhâne yapısında herhangi bir minare bulunmadığından ezan okunması için semâhane binasının kuzey cephesinde giriş kapısının hemen üzerinde bulunan çıkmanın balkonu kullanılmıştır.	
Bursa Mevlevîhânesi			Mevlevîhâne yapısında herhangi bir minare bulunmadığından ezan okunması için semâhane binasının güney cephesinde bulunan mihrabiye üzerinde konumlanan balkon kullanılmıştır.	Mevlevîhânelerde ezan okunması için var olan mahallerin durumuna bakıldığında yüksek konumda bulunan balkon gibi farklı mekânların da bu fonksiyon için kullanıldığı görülmüştür. Bundan dolayı mevlevîhâne yapılarında minare bulundurma zorunluluğu olmadığı sonucu çıkarılabilmektedir. Bununla birlikte Konya ve Afyonkarahisar Mevlevîhânelerinde minarenin ana bina ile olan ilişkisinin benzer biçimde kurgulandığı tespit edilmiştir.

IX. SU YAPILARININ BÜTÜN İÇERİSİNDEKİ KONUMU

-KONYA MEVLEVÎHÂNESİ: Mevlevîhâne avlusu içerisinde çeşitli su öğeleri bulunmaktadır. *Avlunun ortasına* konumlanan tarihi XIII. yüzyıla kadar uzanan *şadırvan* ve *kuzeyinde* bulunan *selsebil* ile *güneybatısında* bulunan *Şeb-i Arûs Havuzu* bunlar arasındadır. *Şeb-i Arûs Havuzu* gibi özelleşmiş su yapılarının âsîtâne olması bakımından burada şekillendiği düşünülebilir. Bununla birlikte Çelebi Dairesi'nin önünde, güneydoğuda bulunan Hâmûşân'ın içerisinde olmak üzere avlunun daha pek çok çeşitli yerinde *havuz* bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.

-AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHÂNESİ: Cümle kapısından girildiğinde avlunun ortasında bulunan *şadırvan* dikkat çeken bir yapı olarak konumlandırılmıştır. Kaynaklarda başka su yapısına dair bilgi bulunmamıştır.

-KÜTAHYA MEVLEVÎHÂNESİ: Kapsamına göre barındırdığı su yapısı bakımından *zengin* sayılabilen mevlevîhânedeki matbahların hemen arkasında bulunan *su deposu*, orta avluya bakan *çeşme yapıları* ve sonradan eklendiği bilinen bir *şadırvan* bulunmaktadır. Bunlara ek olarak sadece Kütahya Mevlevîhânesi'nde görüldüğünden oldukça özel olan semâhânenin ortasında bulunan *su kuyusu* da dikkate şayan bir diğer su yapısıdır.

-BURSA MEVLEVÎHÂNESİ: Su yapıları bakımından diğerlerine oranla en zengin mevlevîhânelerden biri denebilmektedir. Dördü *havuz* biri *şadırvan* olmakla birlikte *beş adet su yapısının* avlu içerisinde dağılım gösterdiği görülmektedir. Ayrıca kaynaklarda harem bahçesinin de kendine ait bir *havuzunun* olduğu belirtilmesi su yapılarına verilen önemi göstermektedir.

Mevlevîhâne yapılarının hepsinde *muhakkak bir su yapısı* olduğu görülmektedir. Genellikle avlunun merkezine denk gelecek şekilde konumlandırılan *şadırvan* ve benzeri su yapılarının mevlevîhânelerde cereyan eden yaşayışta ne kadar önemli olduklarının bir kanıtı olarak okumak mümkün olmaktadır. Konya Mevlevîhânesi'nde bulunan *selsebil* ve *Şeb-i Arûs Havuzu* gibi daha özelleşmiş su yapıları bulunmakla birlikte Kütahya Mevlevîhânesi semâhânesinde bulunan *su kuyusu* gibi dikkat çekici nitelikte olanları da görmek mümkündür.

Tablo 9. Su yapılarının bütün içerisindeki konumu (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

IX	Mevlevîhânenin Plan Şeması	Şematik Gösterim	Plan Şeması Üzerinden Mimari Okuma	Değerlendirme
Konya Mevlevîhânesi			Mevlevîhâne avlusu içerisinde çeşitli su öğeleri bulunmaktadır. Avlunun ortasına konumlanan şadırvan, kuzeyinde bulunan selsebil, güneybatısında bulunan Şeb-i Arus Havuzu, Çelebi Dairesi'nin önündeki havuz ve güneydoğudaki Hâmûşân'ın içerisinde bulunan havuz bunlardandır.	
Afyonkarahisar Mevlevîhânesi			Cümle kapısından girildiğinde avlunun ortasında bulunan şadırvan dikkat çeken bir yapı olarak konumlandırılmıştır. Kaynaklarda başka su yapısına dair bilgi bulunmamıştır.	Mevlevîhâne yapılarının hepsinde muhakkak bir su yapısı olduğu görülmektedir. Genellikle avlunun merkezine denk gelecek şekilde konumlandırılan şadırvan ve benzeri su yapılarının mevlevîhânelerde cereyan eden yaşayışta ne kadar önemli olduklarının bir kanıtı olarak okumak mümkün olmaktadır. Konya Mevlevîhânesi 'nde bulunan selsebil ve Şeb-i Arus Havuzu gibi daha özelleşmiş su yapıları bulunmakla birlikte Kütahya Mevlevîhânesi semâhanesinde bulunan su kuyusu gibi dikkat çekici nitelikte olanları da görmek mümkündür.
Kütahya Mevlevîhânesi			Kapsamına göre barındırdığı su yapısı bakımından zengin sayılabilen mevlevîhâne matbahların arkasında bulunan su deposu, orta avluya bakan çeşmeler ve sadece Kütahya'ya özel olan semâhanenin ortasında bulunan su kuyusu bulunmaktadır.	
Bursa Mevlevîhânesi			Su yapıları bakımından diğerlerine oranla en zengin mevlevîhânelerden biri denebilmektedir. Dördü havuz biri şadırvan olmakla birlikte beş adet su yapısının avlu içerisinde dağılım gösterdiği görülmektedir. Ayrıca harem bahçesinin de kendine ait bir havuzu vardır.	

6. SONUÇ

İnsanoğlunun en tabii ihtiyaçlarından olan *inanma hissiyatına* cevap veren mekân arayışının sonucu olarak gelişen *dînî yapılar*, tarih boyunca çok farklı yapı türlerine ayrılmıştır. İslâm coğrafyasında mîmârî unsurların temelini teşkil eden örnek anlayışlar ve yapıların mihmandarlığını yine İslam tarihinde aramak gerekmektedir. İslâm anlayışının ortaya koyduğu mîmârî eserlerin en başında *Mescid-i Nebevî* gelmektedir. Gerek yaşantı tarzı gerekse de İslâmî kurallar çerçevesinde gelişen bu yaşam tarzına uygun teşekkül etmiş olan mîmârî yapılanmanın örnek alındığı en mühim mîmârî eser hüviyetindedir. Zaman içerisinde bu anlayış çerçevesinde gelişen İslâm inancının ortaya koyduğu değerler ve esaslarla biçimlenen mîmârî yapılar arasında en önemli yapı türlerinden biri de “*tarikat yapıları*”dır. Anadolu coğrafyasının Türkleşme ile İslâmlaşması paralellik arz ettiğinden XIII. yüzyılın mîmârî yapılarında da *İslâmî-dînî yapıların* ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle çevresinde teşekkül eden ve göçler vasıtasıyla Anadolu’ya girişi daha da kolaylaşan *tarikatların etkisi*, dînî mîmârî üretimini şekillendiren *ana etmenlerden* biri olmuştur. Bu dönemde en etkili tasavvufi ekollerinden biri Anadolu’nun merkezinde Konya’da tezahür etmiş *Mevlevîlik*’tir. İlk zamanlarda Mevlevîliğin mekânı olarak zâviye şeklinde küçük yapılanmalar görülmekle birlikte gelişimini tamamlayıp *âsitâne* hüviyetine bürünmesiyle yapıların çok fonksiyonlu bir hal aldığı görülebilmektedir. Başlangıçta bu mekânlarda *âdâb ve erkân* kuralları çerçevesinde ibâdet fonksiyonları daha fazla etkin iken daha sonraları *tam teşekküllü bir yaşam mekânları* halini aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda mevlevîhânelerin en temel ögesini oluşturan semâhâneler başta olmak üzere diğer mekânların da zaman içerisinde gelişim göstermesi söz konusudur. Bu gelişim Mevlevîlik kültüründe var olan âdâb ve erkân çerçevesince seyrederek, mevlevîhânelerde “*Mevlevîliğe özgü mîmârî gereklilikler*”in oluşmasını sağlamışlardır. Farklı coğrafyalarda ortaya çıkan mevlevîhâne yapılarında bulunan ortak noktaların bu gereklilikler sayesinde korunduğu söylenebilmektedir. Merkez konumunda bulunan *Konya Mevlevîhânesi* bu mîmârî gerekliliklerin ilk olarak zuhur ettiği ve sonrasında ardıllarına örnek teşkil ettiği yerdir. Anadolu coğrafyası içerisinde gelişen diğer mevlevîhânelerin bu bağlamda Konya örneği üzerinden yapılandığı görülmektedir. Bu ilişkiyi okumak amacıyla yapılan çalışmada *Afyonkarahisar, Kütahya ve Bursa Mevlevîhâneleri*’nin bünyelerinde barındırdıkları mekânların *Konya Mevlevîhânesi ile karşılaştırılması* sonucunda elde edilen bulgular

değerlendirme başlıklarıyla ilişkili olarak kısaca şu şekilde sıralanabilmektedir (Tablo 10.):

- Duvarlarla çevrili bir avlu içerisinde içe dönük bir yapı sergileyen mevlevîhânelerin genellikle *kuzey-güney doğrultusu* üzerinden bir sirkülasyona sahip oldukları görülmekle birlikte dışarıyla bağlantının belirli bir düzeyde sağlandığı kapıların sayısının ve dolayısıyla sirkülasyon akslarının büyük manzumelerde genellikle aynı aks üzerinden arttığı görülmektedir.
- Literatürde mihrabın önüne serilen şeyh postundan semâhâneye girilen cümle kapısının ortasına kadar uzandığı farz edilen muhayyel çizgi olarak geçen “*Hatt-ı İstivâ*”nın muhakkak her mevlevîhânedede bulunduğu görülmekle birlikte *iki adet istisnası* söz konusudur. Kurucu pîrlerin sandukalarının bulunduğu *Konya ve Afyon Mevlevîhâneleri* Hatt-ı İstivâ’nın yönelimi açısından *istisnadır*.
- Bir mevlevîhânenin *âsitâne* olabilmesi için en önemli şart olan *matbah-ı şerif*, şartların izin verdiği ölçüde *en geniş kapsamlı* şekilde çözümlenmeye çalışılmış, kapsamın genişlediği Konya ve Bursa gibi örneklerde matbah ile ilişkili birimlerin çeşitlendiği ve plan çözümlerinin detaylandığı görülmektedir.
- Mevlevîhâne yapılarının temel taşı sayılan *semâhâne* bölümünün, incelenen her mevlevîhâne için önem arz ettiği bilinmekle birlikte çevresinde bulunan diğer *mîmârî unsurlarla ilişkisi* ve *organizasyonu* doğrultusunda farklı çözümlerle işlevselliği korunmuştur. Bir *hafî* ve *toplu zikir* olan “*âyîn-i şerif*”in mekânı olarak geçen *semâhâne meydanı* üzerinden *zikrin mimariye yansımına* bakıldığında, eylemin gerçekleştirilmesine imkan veren çoğunlukla kare planlı mekân içerisinde bulunan semâhâne meydanlarının çeşitlilik gösterdiği gözlemlenmiştir. Niteliğine bakıldığında ortada dâirevî semâhâne meydanına sahip olmaları bakımından Kütahya ve Bursa oldukça önem arz etmekteyken Konya ve Afyonkarahisar’da durum farklılaşarak semâhânenin yanında bulunan diğer unsurların semâhâne meydanının biçimini etkilediği görülmektedir. Çevresinde bulunan *mahfil* yapılarının ise ihtiyaçlar ve şartlar doğrultusunda farklı plan çözümleriyle çeşitlendiği görülmektedir.

- Mevlevîhane yapıları içerisinde en az semâhâne kadar önem arz eden *türbelerin* mîmârî yapıdaki etkisinin medfun olunan kişilere duyulan saygıdan kaynaklandığı bilinmektedir. Konya ve Afyonkarahisar örneklerinde olduğu gibi *semâhâne ve türbe arasındaki ilişkinin* kuvvetli olduğu mekân organizasyonları görülmekle birlikte bu uygulamanın kaynağının *Mescid-i Nebevî*'den geldiği düşünülebilmektedir.
- Semâhâne yapısının özelliklerinden olan *mihrap bulundurma* durumunun istisnâsı olan Konya ve Afyon Mevlevîhâneleri'nde *ayrı bir mescidin varlığı* görüldüğünden mihrap ve minber gibi öğeler, mescitlerin kendi mahali içerisinde bulunmaktadır. Kütahya ve Bursa Mevlevîhânelerinde ise semâhâne yapılarının aynı zamanda mescid olarak kullanılmalarından kaynaklı öğelerin *ortak* kullanıldığı gözlemlenmiştir.
- İbadet ve eğitim merkezi olmanın yanında günlük yaşamın da gerekliliklerinin karşılandığı mevlevîhânelerde *barınma* fonksiyonuyla ilgili mekânların farklı nitelik ve ölçülerde çözümlendiği görülmektedir. *İslâm inancı* doğrultusunda tesis edilen pek çok mîmârî yapıda görüldüğü gibi mevlevîhâne yapılarında da *mahremiyet* kavramının öne çıktığı görülmektedir. Özel hayatın gizliliği, hanımların bulunduğu mahallerin mahremiyeti ve giriş çıkışların tanzimi hususları üzerinden yapılan çözümlenmeler bu amaca yöneliktir.
- Bir İslâm yapısında en önemli ibâdet olan *namaz* fonksiyonu ile ilişkilendirilen *ezan*, mevlevîhânelerde farklı niteliğe sahip mekânlarda okunmuştur. *Minare, balkon ve çıkma* yapıları gibi mekânların kullanılması bu fonksiyon için tek bir mekândan ziyade fonksiyonun gerçekleştirilmesine odaklanıldığını göstermektedir.
- *İslâm inancı* doğrultusunda tesis edilen mevlevîhâne yapılarının hepsinde *muhakkak bir su yapısı* olduğu görülmektedir. Genellikle avlunun merkezine denk gelecek şekilde konumlandırılan *şadırvan* ve benzeri su yapılarının mevlevîhânelerde cereyan eden yaşayışta ne kadar önemli olduklarının bir kanıtı olarak okumak mümkün olmaktadır. Konya Mevlevîhânesi'nde bulunan *selsebil* ve *Şeb-i Arûs Havuzu* gibi daha özelleşmiş su yapıları bulunmakla birlikte Kütahya Mevlevîhânesi semâhânesinde bulunan *su kuyusu* gibi dikkat çekici nitelikte olanları da görmek mümkündür.

Sonuç olarak *inanma* ve *kulluk* ihtiyacı gibi insanın *ruh yapısının gereksinimlerini* karşılarlarken *İslâm inancının ortaya koyduğu değerler ve esaslarla biçimlenen* mîmârî yapılar arasında zikredilebilecek en müstesnâ yapı türlerinden biri olan *mevlevîhânelerin*; zaman içerisinde coğrafi şartlara, sanat ve yapım tekniklerinde aşılacak kademelere, tarihi gelenek ve zamanın gerekliliklerine göre geçirdiği değişimlere rağmen, *Mevlevîlik âdâb ve erkânı* çerçevesinde gelişen ana usûl ve esaslar doğrultusunda ve bu doğrultuda gelişen “*Mevlevîliğe özgü mîmârî gereklilikler*” bağlamında gelişim gösterdiği tespit edilmiştir. Her ne kadar coğrafya ve diğer etmenlerden kaynaklı çeşitli fonksiyonlara tekabül eden ve ihtiyaçlara binâen gelişen mekânların plan çözümünde tasarım sorunlarına bazen birbirine yakın bazen de farklı cevaplar verdiği gözlemlense de *mekânların özünde Mevlevîliğin temel taşlarının bulunduğu*, mevlevîhâne yapılarının gelenekten gelen esasları koruduğu, mekânlarının arkasında yatan bu esasların mekânların biçimsel oluşumundan ziyade işlevsel oluşumunda etken olduğu görülmüştür. Böylelikle mevlevîhâneler arasındaki *geleneksel ve kültürel birliğin mekân üzerinden ifadesinin gözler önüne serilerek “Mevlevîliğe özgü mîmârî gereklilikler”in mekânsal kurgu bağlamında örneklem mevlevîhâneler üzerinden karşılaştırmalı değerlendirmesini* yapmayı hedefleyen çalışma literatüre kazandırılmıştır. Sonuç olarak mevlevîhâne yapıları uhdesinde barındırdıkları *derin anlam ve dînî esaslarıyla sahip oldukları kültürün somut bir dışavurumu* olarak var olmuş ve olmaya da devam etmektedirler.

Tablo 10. Tüm başlıkları ve şematik gösterimleri içeren sonuç tablosu (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

	Vaziyet Ölçeğinde Avlu Kapılarının Okunması	Hatt-ı İstivâ ve Cümle Kapısı İlişkisi	Âsitâne Hüviyeti Üzerinden Matbah-ı Şerif Okunması	Semâhânenin Niteliği ve Mahfiller Üzerinden Okunması	Türbe-Semâhâne İlişkisi	Mescidin Ayrı Bir Mekân Olarak Varlığı	Harem Üzerinden Mahremiyet Okunması	Ezan Okunan Mahalin Durumu	Su Yapılarının Bütün İçerisindeki Konumu
Konya Mevlevihânesi									
Afyonkarahisar Mevlevihânesi									
Kütahya Mevlevihânesi									
Bursa Mevlevihânesi									

7. KAYNAKLAR

- Abdülvehhab, 2006, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, B. Şahin (Ed.), Rumi Yayınları.
- Açıkgöz, R., 2019, XI.-XIII. yüzyıl Anadolu tasavvuf hayatının teşekkülünde Horasan tesiri, Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sakarya.
- Ahmed Dede, S. S., 2011, *Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevlevîyye*, C. Zorlu (Ed.), 2. Baskı, İnsan Yayınları.
- Akın Ürkmez, S., 2017, Afyonkarahisar mevlvîhânesi ve haziresinden müzelere taşınan mezar taşları, Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Akyurt, Y., 2024, *Resimli Türk Abideleri*, Cilt 3, Türk Tarih Kurumu.
- Altıntaş, H., 1986, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Arabacı, C., 1996, 1900-1924 yılları arası Konya medreseleri, Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Arpaguş, S., 2008, *Mevlânâ ve İslâm*, 2. Baskı, Vefa Yayınları.
- Arpaguş, S., 2009, *Mevlevîlikte Ma'nevî Eğitim*, Vefa Yayınları.
- Ateş, S., 1974, *İşârî Tefsîr Okulu*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ayan, H., 2002, Mevlvîlerce kutsal sayılan kişi, yer, eşya, âyinlere dair şiirler, E. Küey (Ed.), *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlvîhâneler Sempozyumu Bildirileri*, Celal Bayar Üniversitesi, 91-104.
- Ayangil, R., 2017, *Türk Mûsikisi Tarihinde Yenikapı Mevlvîhânesi* [online], Z Dergisi Kültür Sanat Şehir Mevsimlik Tematik Dergi, 378-391, <https://www.zdergisi.istanbul/makale/turk-musikisi-tarihinde-yenikapı-Mevlevîhanesi-59> [Ziyaret Tarihi: 22 Haziran 2025].
- Aydın, A. R., 2009, İnanma ihtiyacı ve dînî ritüellerin psikolojik değeri, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (3), 87-99.
- Bakırcı, N., 2007, Konya Mevlânâ dergâhı, *İstem*, 10, 191-202.
- Bakırcı, N., 2019, Mevlânâ Müzesi Kubbe-i Hadrâ'nın kalem işi süslemeleri ve yapılan restorasyon çalışmaları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı)*, 322-338.
- Barkan, Ö. L., 1942, Osmanlı imparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeler, *Vakıflar Dergisi*, 2. Sayı, 279-365.

- Batu, A., 2015, Türk-İslam kültüründe ve günümüz dengeli, sağlıklı ve helal beslenmede Hz. Muhammed öğretisi, *Journal of Turkish Studies*, 10(2), 69-100.
- Bayhan, N., 2010, *İstanbul Mevlevîhaneleri*, A. Çeker (Ed.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- BOA, 2025a, *Kütahya Mevlevîhanesi Arşiv Vaziyet Planı* [online], H-29-12-1254; HAT 1244/48320-M, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/> [Ziyaret Tarihi: 20 Haziran 2025].
- BOA, 2025b, *Bursa Mevlevîhanesi Arşiv Vaziyet Planları* [online], H-03-01-1314; BEO 794-59521, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/> [Ziyaret Tarihi: 20 Haziran 2025].
- Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2025, *Bursa Mevlevîhânesi Fotoğrafları* [online], <https://fotograf.bursa.com.tr/bursa-Mevlevîhânesi/> [Ziyaret Tarihi: 28 Haziran 2025].
- Bursevî, İ. H., 2015, *Rûhu'l Beyân -Kur'an Meâli ve Tefsiri*, Cilt 20, Erkam Yayınları.
- Cansever, T., 2016, *Kubbeyi Yere Koymamak*, Timaş Yayınları.
- Çıpan, M., 2007, Nezir-i Mevlânâ (Mevlevîlik'te on sekiz rakamı), *BİŞNEV Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beyti*, Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Çıpan, M., 2020, *Hz. Mevlânâ'nın Türbesi ve Pûşîdeleri*, Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Çıpan, M., 2023, Hz. Mevlânâ dergâhının dört şaheseri ve tarihi kitabeleri, *Dârülmülk Konya*, 141-156.
- Çıpan, M. ve Bakırcı, N., 2012, Mevlânâ dergâhı, M. Çıpan (Ed.), *Aşıklar Kabesi*, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 66-67.
- Derman, M. U., 2007, Mevlevîlik ve sanat, N. Şimşekler (Ed.), *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi.
- Devletşah, 2011, *Şair Tezkireleri*, N. Lugal (Çev.), Pinhan Yayıncılık.
- Doğan, A., 2006, *Kütahya Erguniyye Mevlevîhânesi*, Sır Yayıncılık.
- Doğan, A. I., 1977, Osmanlı mîmârîsinde tarîkat yapıları tekkeler, zâviyeler ve benzer nitelikteki fütüvvet yapıları, Doktora Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi*, İstanbul.
- Duru, M. C., 1952, *Tarihi Simalardan Mevlevî*, Kader Basımevi.
- Eflâkî, A., 2001, *Menâkıbü'l Ârifîn*, MEB Yayınları İslam Klasikleri.
- Elbas, A. ve Alkan, F., 2023, *Bursa Mevlevîhânesi'nin Yeniden Ayağa Kaldırılması*, Bursa Büyükşehir Belediyesi.

- el-İsfahânî, E. N., 2015, *Hilyetu'l-Evliyâ ve-Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Cilt 1, Ocak Yayıncılık.
- Eravcı, H. M., 2002, Afyonkarahisar Mevlevîhanesi, *Sultan Divanı ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*.
- Eroğlu, B. ve Tomar, E. Z., 2013, Tarihi değerlerimizden Konya Sultan Selim Muvakkithânesi rekonstrüksiyonu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (25), 215-232.
- Fürûzanfer, B., 2005, *Mevlânâ Celâleddîn*, T.C. Konya Valiliği İl Kùltür ve Turizm Müdürlüğü.
- Gölpınarlı, A., 1963, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Gölpınarlı, A., 1999, *Mevlânâ Celâleddîn*, 8. Baskı, İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, A., 2006, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitabevi.
- Güler, S., 2015, Kütahya Erguniye Mevlevîhânesi'nde bulunan hatlar. *Ulusal Ergun Çelebi ve Kütahya Mevlevîliği Sempozyumu (23-25 Ekim 2014) Bildiriler Kitabı*, Kütahya, 141-160.
- Halıcı, N., 2007, *Mevlevî Mutfağı*, Metro Kùltür Yayınları.
- Hasol, D., 2016, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 14. Baskı, YEM Yayın.
- Ilgar, Y., 1996, Afyonkarahisar Mevlevîhanesi, II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi (Tebliğler), Cilt 2, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 107-141.
- İbn Battûta, 2004, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt 1, M. S. Koz (Ed.), Yapı Kredi Yayınları.
- İmam Nesâî, 2019, *Sünen-i Nesâî Tercümesi*, Kervan Yayın Dağıtım.
- İnançer, Ö. T., 2022, *Bir Muhammedî Âşık Hz. Mevlânâ*, 7. Baskı, Sufi Kitap.
- Kafesoğlu, İ., 1972, *Selçuklu Tarihi*, 1. Baskı, Başbakanlık Kùltür Müsteşarlığı Kùltür Yayınları.
- Kara, M., 1996, Bursa Mevlevîhânesi ve Ahmed Cununi Dede vakfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 155-165.
- Kara, M., 2007, Mevlana ve Mevlevîlik, O. Horata ve A. Karaismailoğlu (Ed.), *Mevlana*, T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı, 65-80.
- Kara, M., 2012, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Kùltür A.Ş.

- Kara, M., 2015, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, 6. Baskı, Dergâh Yayınları.
- Kara, M., 2016, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 13. Baskı, Dergâh Yayınları.
- Karamağaralı, H., 1966, Mevlânâ'nın türbesi, *Türk Etnografya Dergisi*, Cilt VII-VIII, Milli Eğitim Basımevi, 38-42.
- Karazeybek, M. ve Ilgar, Y., 2017, Karahisar-ı Sahib Sultan Divani Mevlevîhanesi ve vakıfları. *Günümüzde Yurt İçi Mevlevîhanelerin Durum ve Konumları*, 375-394.
- Karazeybek, M., Polat, Z. ve Ilgar, Y., 2005, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Karpuz, H., 2007a, Konya Mevlana Dergâhının mimari yapısı, M. Bayyigit (Ed.), *Mevlana Ocağı*, Kombassan Vakfı, 19-40.
- Karpuz, H., 2007b, Mevlevîhaneler: mîmârî, âdâb-ı erkân ve sanat, O. Horata ve A. Karaismailoğlu (Ed.), *Mevlana*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 81-97.
- Kayaoğlu, İ., 2002, Anadolu'da ilk Mevlevîler, N. Şimşekler (Ed.), *Konya'dan Dünya'ya Mevlana ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi, 159-164.
- Kubbealtı, 2025, *Kubbealtı Lugat* [online], <https://lugatim.com/s/%C3%82DAP> [Ziyaret Tarihi: 13 Mayıs 2025].
- Kuş, A., Dıvarcı, İ. ve Şimşek, F., 2005, Kütahya Mevlevîhânesi, *Türkiye Mevlevîhâneleri Fotoğraf Albümü*, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Küçük, S., 2000, XIX. asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler, Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Küçük, S., 2006a, Dünden Bugüne Kütahya Mevlevîhânesi, *Ekev Akademi Dergisi*, 10(29), 51-64.
- Küçük, S., 2006b, Geçmişten Günümüze Mevlevîlik, *Demokrasi Platformu*, 2(6), 77-122.
- Laborde, L., 1838, *Voyage de'l Asie Mineure*, Firmin Didot.
- Matrakçı Nasuh, 1533, *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, TY.5964-17a, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu.
- Mete, A., 2019, Köseç Ahmed Dede ve Şeyh Galib'in Mevlevî âdâb ve erkânına katkıları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 42, 61-106.
- Nüman, İ., 1982, Dînî- içtimâî müesseselerimizin doğuşuna ve mîmârî tekâmülüne Mescid-i Nebevî'nin tesirleri, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 11(3), 37-52.
- Ocak, A. Y., 1996a, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayıncılık.

- Ocak, A. Y., 1996b, Türkiye tarihinde merkezî iktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. yüzyıllar) meselesine kısa bir bakış, *II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevîhaneler Kongresi (Tebliğler)*, 17-22.
- Osmanlıoğlu, M., 2024, Osmanlı câmi mîmârîsinin mekânsal değerleri üzerinden Türkiye'deki çağdaş câmi mimarlığının değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Gebze Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Kocaeli.
- Öcalan, H. B., 2004, Seyahatnamelerde Bursa Mevlevîhânesi, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(7).
- Öcalan, H. B., 2023, *Bursa Mevlevîhânesi*, Bursa Kültür A.Ş.
- Önder, M., 1958, *Mevlânâ Müzesi Şaheserlerinden Mevlânâ'nın Sandukası*, Ülkü Basımevi.
- Önder, M., 1992, Konya'da Mevlana Dergâhı arşivi ve mevlevîhaneler, *IX. Vakıf Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 25-28.
- Önge, Y., 1987, Mevlânâ Dergâhı'nın şadırvanı, *2. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 61-70.
- Önge, Y., 1991, Konya Mevlânâ Dergâhı'nın kaybolan bir yapısı: türbe hamamı, *5. Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler)*, 75-84.
- Öngören, R., 2011, Tasavvuf, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 40, İslam Araştırmaları Merkezi, 119-126.
- Öngül, A., 2018, *Anadolu Selçukluları*, 2. Baskı, Çamlıca Basım Yayın.
- Örs, D., 2007, Mevlana'nın Aşk Anlayışı, O. Horata ve A. Karaismailoğlu (Ed.), *Mevlana*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 209-218.
- Ösen, S., 2013, Karahisar Mevlevîhanesi'nin son dönemde geçirmiş olduğu yangınlar, M. O. Uzun (Ed.), *2. Uluslararası Sultan Divanı ve Mevlevîlik Sempozyumu*, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi, 252-259.
- Ösen, S., 2015, Türk eğitim tarihi içerisinde mevlevîhanelerin yeri, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4(2), 259-271.
- Özcan, N., 2004, Mevlevî âyini, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, İslam Araştırmaları Merkezi, 464-466.
- Özgür Yıldız, Ş. ve Akın Ürkmez, S., 2021, Afyonkarahisar Mevlevî Türbe Camii [online], *Sanat Tarihi Dergisi*, 30(1), 679-707. <https://doi.org/10.29135/std.867241> [Ziyaret Tarihi: 26 Haziran 2025].
- Özköse, K., 2007, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin düşünce dünyası, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 20(8), 79-92.

- Özönder, H., 1979, Mevlânâ Külliyesi, Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi*, Erzurum.
- Özönder, H., 1988, Mevlânâ Türbesi ve külliyesinin tamir ve ilaveler kronolojisi, *Selçuk Dergisi*, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 13-75.
- Özönder, H., 1991, Afyon Mevlevîhanesi, 5. *Milli Mevlana Kongresi (Tebliğler)*, 97-124.
- Özönder, H., 1996, Kütahya Mevlevîhânesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 69-89.
- Özönder, H., 2007, Mevlevî dergâhında mutfağın önemi ve Ateş-baz makamı, *Konyadan Dünyaya Mevlana ve Mevlevîlik*, Karatay Belediyesi Yayınları, 179-180.
- Pakalın, M. Z., 1993, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi.
- Pala, İ., 1996, Edebi Çehresiyle Mevlevîhaneler, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 55-60.
- Parlak, S. ve Tanrıkorur, Ş. B., 2003, Kütahya Mevlevîhânesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 27, İslam Araştırmaları Merkezi, 1-3.
- Pitton de Tournefort, J., 1718, *A Voyage into the Levant* (Cilt 2) [online], <https://archive.org/details/voyageintolevant02tour/page/88/mode/2up> [Ziyaret Tarihi: 03 Haziran 2025].
- Rumî, M. C., 1980, *Şerh-i Mesnevî Tâhir-ul Mevlevî*, Cilt 10, Şamil Yayınevi.
- Sakıb Dede, 1866, *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyye* [online], Vehbiyye Matbaası, <https://archive.org/details/SefineINefiseIMevleviyan> [Ziyaret Tarihi: 24 Haziran 2025].
- Sarıkaya, M. S., 2022, 13. yüzyıl Türkiye’inde dînî-tasavvufî hayat ve Hacı Bektaş Veli, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 102, 211-234.
- Seçkin, A., 2010, Türkiye’deki önemli mevlevîhaneler ve mevlevîhanelerin yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün rolü, *Dünyada Mevlâna İzleri-Bildiriler*, 1-45.
- Sipehsâlâr, F. bin A., 1977, *Risâle-i Sipehsâlâr*, T. Yazıcı (Çev.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Solmaz, L. D., 2011, Şeyh Ali Celâleddîn Çelebi ve döneminde Afyonkarahisar Mevlevîhânesi (1894–1918), Yüksek Lisans Tezi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Afyonkarahisar.
- Sümer, F., 1960, Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler Mi Geldi?, *Belleten*, 25(96), 567-594.

- Sümer, F., 2009, Selçuklular, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, İslam Araştırmaları Merkezi, 380-384.
- Şimşekler, N., 2012, *Günümüze Kadar Ulaşan Mevlevîhâneler*.
- Tahralı, M., 1981, Fransız Müslüman Abdülvâhid Yahyâ (Rene Guenon)'nın eserinde tasavvuf ve mistisizm farkı, *Kubbealtı Akademi Mecmûası*, 10(4), 21-36.
- Tanman, M. B., 1990, İstanbul tekkelerinin mimari ve süsleme özellikleri tipoloji denemeleri, Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Tanrıkorur, Ş. B., 1996, Mevlevî tekkesinin kalbi: semâhane, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 207-215.
- Tanrıkorur, Ş. B., 2000, Türkiye melevîhânelerinin mimari özellikleri, Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- Tanrıkorur, Ş. B., 2004, Mevlevîyye, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 29, İslam Araştırmaları Merkezi, 468-475.
- TDV İslâm Ansiklopedisi, 2025, *Alaeddin Bey Türbesi* [online], İslam Araştırmaları Merkezi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/alaeddin-bey-turbesi> [Ziyaret Tarihi: 17 Haziran 2025].
- Tek, A., 2006, Mevlevîliğin Bursa'daki izleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 1-27.
- Texier, C., 1882, *Asie Mineure*, Firmin Didot.
- Top, H. H., 2007, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Neşriyat.
- Tosun, M. D., 2021, *Karamanoğulları (Şikari Tarihi)*.
- Turan, O., 2000, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Boğaziçi.
- Türer, O., 2011, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları.
- Uğurel, R. T., 2025, *Rıza Tekin Uğurel ile Şahsi Görüşme Notları*.
- Uludağ, S., 2014, *Dört Kapı Kırk Eşik / İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları.
- URL-1, 2025, *XIII. Yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti Haritası* [online], Konyapedia, <https://www.konyapedia.com/makale/3613/turkiye-selcuklulari-anadolu-selcuklulari> [Ziyaret Tarihi: 02 Ağustos 2025].

- URL-2, 2025, *Tarihte Mevlevîhâneler* [online], T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://mevlanaturbesi.semazen.net/askin-mekânlari-Mevlevîhaneler/> [Ziyaret Tarihi: 02 Haziran 2025].
- URL-3, 2025, *Bahariye Mevlevîhanesi Fotoğraf* [online], Eyüpsultan Belediyesi, <https://www.eyupsultan.bel.tr/tr/main/pages/bahariye-Mevlevîhanesi/990> [Ziyaret Tarihi: 10 Haziran 2025].
- URL-4, 2025, *Dergâh Kapıları* [online], semazen.net, <https://mevlanaturbesi.semazen.net/dergâh-kapilari/> [Ziyaret Tarihi: 18 Haziran 2025].
- URL-5, 2025, *Şadırvan Fotoğraf* [online], semazen.net, <https://mevlanaturbesi.semazen.net/sadirvan/> [Ziyaret Tarihi: 18 Haziran 2025].
- URL-6, 2025, *Huzûr-ı Pîr'in Bölümleri* [online], semazen.net, <https://mevlanaturbesi.semazen.net/huzur-i-pir/> [Ziyaret Tarihi: 18 Haziran 2025].
- Uyan, M., 2000, *Anılarda Afyonkarahisar* [online], Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, https://www.academia.edu/2634585/Afyonkarahisar_Tarihi [Ziyaret Tarihi: 26 Haziran 2025].
- Ünal, N., 2007, Yenikapı Mevlevîhanesi'nin tarihsel gelişimi ve Harem Konağı'nın restitüsyon projesi, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul.
- Yarar, A., 2018, *Hazreti Mevlana'dan Günümüze Mevlevî Âsitânesi*, N. Bakırcı ve A. Bektaş (Ed.), T. C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Yılmaz, A. Y. ve Karakök, C., 2023, Konya'daki Selçuklu Medreseleri, *Türkiye Selçukluları ve Konya*, Cilt 4, Konya Ticaret Odası Yayınları, 213-251.
- Yılmaz, H. K., 2004, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 10. Baskı, Ensar Neşriyat.
- Yüksek, Ö., 2010, *Mevlana Yolu Belh'ten Konya'ya*, BKG Yayınları.